

ΤΟ «ΜΗ ΜΕΓΑ ΦΡΟΝΕΙΝ»*

(Η ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΕΡΟΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΙΣ
ΤΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΙΩΝ ΤΗΣ Π. ΔΙΑΘΗΚΗΣ)

Υ Π Ο
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΒΛΑΧΟΥ

Β'. Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΙΣ.

1. Ἡ ἀνάγκη τῆς θεολογικῆς ἐμβαθύνσεως.

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὰς θεολογικὰς ἐννοίας καὶ ἀληθείας, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὰ βιβλικὰ κείμενα, ἐπισημαίνεται πολλαπλῶς καὶ πολλαχοῦ εἰς τὰς Ὀμιλίαις καὶ τὰ λοιπὰ ἐρμηνευτικὰ ἔργα τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου. Ἐντεῦθεν θεωροῦμεν περιττὴν κάθε σχετικὴν παραπομπήν, καθ' ὅσον ἀρκεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ ἐγκύψῃ, ἔστω καὶ ἐπ' ὀλίγον, εἰς τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου διὰ νὰ διαπιστώσῃ καὶ προσωπικῶς τοῦ λόγου τὸ ἀληθές²⁶. Ἐξ ἄλλου παρατηρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν, ὅτι ἡ ζωὴ, ἡ διδασκαλία, τὸ ἔργον ὡς καὶ ἡ ἐν γένει δραστηριότης τοῦ Χρυσοστόμου τελοῦν ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν ἐπήρειαν τῶν βιβλικῶν ἀληθειῶν καὶ ἐπιταγῶν²⁷. Εἰδικώτερον παρατηρεῖται, ὅτι «the Bible was for Chrysostom the real book of life, from which he derived the certain witness to the truth which he preached. No other Father of the Church demonstrated with an equal persistence and activity the ideas of practical Christianity as Chrysostom did»²⁸. Πρὸς τούτοις, ὁ Χρυσόστομος παραμένει πάντοτε κατ' ἐξοχὴν Διδάσκαλος τῆς Βίβλου καὶ τὸ ἀπαράμιλλον πρότυπον τοῦ βιβλικοῦ

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 285 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

26. Παρὰ ταῦτα, ἀναφερόμεθα ἐνδεικτικῶς εἰς ὠρισμένα χωρία τοῦ Χρυσ., σχετικῶς μὲ τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν τοῦ πιστοῦ διὰ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ βαθυτέρου πάντοτε νοήματος τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, ὡς ἀκολουθῶς: «Μὴ τοίνυν ραθυμῶμεν, παρακαλῶ, ἀλλὰ διεγείρωμεν ἡμῶν τὸν λογισμόν, καὶ πρὸς τὸ βάθος αὐτῶν γεγραμμένων ὀλοσχερῶς κατοπτεύσωμεν...» (Migne, P.G. 53,293)· καὶ «θησαυρὸς πολὺς ἐναποκειμένος καὶ ἐν τῷ βάθει κρυπτόμενος... ἵνα τὴν δύναμιν τὴν ἐν τῷ βάθει κρυπτομένην καταμαθόντες πολλὴν ἐκείθεν τὴν ὠφέλειαν εὐρεῖν δυνηθῶμεν» (Migne, P.G. 54,414). Πρβλ. ἐπίσης Βαρνάβα, Μητροπολίτου Κίτρου, Ἡ περὶ τῶν Ἀγίων Γραφῶν διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἐν Ἀθήναις 1965. Ἡ. Β. Οἰκονόμου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Γενέσεως ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς σειρᾶς «Ἀπαντα τῶν Ἀγίων Πατέρων» (Ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἔργα, τόμος 41), Ἀθῆναι 1974, 6 ἐξ. Π. Χ. Ἀνδριόπουλου, Τὸ κείμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης ὡς ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ στὸ ἐξηγητικὸν ἔργο Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ, 1989, 4, 600 ἐξ.

27. Πρβλ. M. G. Fouyas, The social message of St. John Chrysostom, Athens 1986, 37.

28. Αὐτόθι.

έρμηνευτοῦ²⁹. Κατὰ τὸν αἰμίμηστον Π. Χ. Ἀνδριόπουλον, ὁ «Ἰωάννης» ὑπῆρξεν «εἰδικότερα ὁ βαθυνότερος θεολόγος τῆς Κ.Δ.», ὁ ὁποῖος «ἐνα μόνον ἐπεδιώξε, νὰ μάθει ὅλη ἡ οἰκουμένη κάτι ἀπ' αὐτὰ ποῦ εἶναι χρήσιμα καὶμποροῦν νὰ τῇ μεταθέσουν ἀπὸ τῇ γῆ στὸν οὐρανόν»³⁰.

Ὡς εἶδομεν ἤδη, εἰς τὰς ἐν λόγῳ εἰσαγωγικὰς παραγράφους τῆς ΛΑ' Ὁμιλίας τοῦ Χρυσόστομου εἰς τὴν Γένεσιν ἐκτίθενται αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι καὶ ἰδέαι τοῦ ἱεροῦ πατρὸς περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν εἰς τὰ πλαίσια τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἠθικῆς του ἐξελλίξεως καὶ προόδου. Ὁ Χρυσόστομος προσεγγίζει τὰς ἐπαγγελίας ὑπὸ τὸ πρῶσμα τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ὀλοκληρώσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν ὁποῖαν οὗτος ἀποβλέπει μὲ τὴν καθ' ὅλου ἐρμηνείαν καὶ ἐμβάθυνσιν ἐπὶ τῶν ἐπαγγελιῶν. Ἐξ ἄλλης ὀπτικῆς γωνίας ὁ Χρυσόστομος, μὲ τὴν τοιαύτην προσέγγισιν τῶν ἐπαγγελιῶν, ἀποκαλύπτει καὶ τεκμηριώνει τὰ βασικὰ αἰτήματα καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς κατὰ Χριστὸν πνευματικῆς ζωῆς, ὅπως αὐτὰ ἐκτίθενται εἰς τὰ σχετικὰ κείμενα περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν καὶ ἀναφέρεται ἐπίσης, ἔστω ὑπαινικτικῶς εἰς τὰ οὐσιωδέστερα τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ὡς τοῦ θανάτου καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλοις λόγοις, ὁ Χρυσόστομος ἐπισημαίνει ἀρχικῶς τὰς προϋποθέσεις καὶ τὰς ἀληθείας, αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀναζητεῖ, ἢ ἀκριβέστερον διερευνᾷ καὶ ἀναλύει μάλιστα ἐκτενῶς, τὰς προϋποθέσεις καὶ τὰς ἀληθείας αὐτὰς ἐντὸς τοῦ συνόλου τῶν βιβλικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὰς ἐπαγγελίας.

Τὸ γεγονός τοῦτο, ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἀπλῆ παρατήρησις, ἡ ὁποία ἄλλωστε δύναται εὐκόλως νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς πλεῖστα ὅσα πατερικὰ κείμενα, ἐν τούτοις, νομίζομεν, ὅτι εἰς τὰς ὀμιλίας τοῦ ἱ. Χρυσόστομου ἐνυπάρχουν —καὶ ἐξ ἐρμηνευτικῆς δεοντολογίας πρέπει νὰ διακριθοῦν— ὠρισμένα ἰδιαζόντως χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα. Σαφέστερον εἰς τὰς ἐν λόγῳ Ὁμιλίας προσφέρεται, μέσῳ μιᾶς παραστατικῆς ἢ καὶ ἐκλαϊκευμένης ἀποδόσεως, μία βαθυτέρα καὶ ἀρτιωτέρα θεολογικὴ γνώσις³¹. Τοῦτο δὲ λόγῳ τῆς σαφηνείας, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται προκειμένου αἱ θεολογικαὶ ἔννοιαι καὶ ἀλήθειαι νὰ γίνουν πληρέστερον κατανοηταί. Εἰδικώτερον δὲ εἰς τὰ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενα κείμενα μέσῳ τῆς συγκεκριμένης κατανοήσεως καὶ ἀντιλήψεως τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ βάθους τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου τῶν σχετικῶν βιβλικῶν κειμένων ὁ πιστὸς καλεῖται, κατὰ τινὰ τρόπον, νὰ «θεολογήσῃ» καὶ αὐτὸς προσωπικῶς, ἀποβλέπων οὕτως εἰς τὴν ἠθικὴν ὀλοκλήρωσιν του³². Δέον δὲ νὰ μὴ παραθεωρῆται τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Χρυσόστομος κηρύσ-

29. Πρβλ. E. Martin (D' Agde), Saint Jean Chrysostome, ses oeuvres et son siècle, τόμ. β', Paris 1860, 85.

30. Π. Χ. Ἀνδριόπουλου, Τὸ κείμενο τῆς Κ. Διαθήκης ὡς... 601.

31. Αὐτόθι. Πρβλ. F. M. Young, From Nicaea to Chalcedon, 144.

32. Πρβλ. F. G. Fouyas, ἐνθ' ἄνωτ., 36,38. Π. Χ. Ἀνδριόπουλου, ἐνθ' ἄνωτ., 603 ἐξ.

σει μέσῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ προσωπικῆς βιώσεως τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν³³, ἐπιδεικνύων γενικώτερον μίαν ἀπαράμιλλον ἐκκλησιαστικὴν συνείδησιν, καίτοι οὗτος οὐδεμίαν πραγματεῖαν συνέγραψεν εἰδικῶς περὶ τῆς Ἐκκλησίας³⁴.

Ἐξ ἄλλου εἶναι προφανές, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀποβλέπει διὰ τῶν Ὁμιλιῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἔργων του εἰς τὴν πνευματικὴν κυρίως οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν. Ἀξίζει δὲ ἰδιαιτέρως νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ πνευματικὴ αὐτῆ οἰκοδομὴ συναρτᾶται μὲ τὴν θεολογικὴν ἐμβάθυνσιν καὶ τὴν βίωσιν ἀπὸ μέρους τοῦ πιστοῦ τῶν πνευματικῶν ἀληθειῶν καὶ τὴν ἐντεῦθεν προαγωγὴν τῆς ἀρετῆς³⁵.

2. Αἱ κεντρικαὶ ἰδέαι τοῦ κείμενου.

Κατὰ τὸ κείμενον τὴν πρώτην καὶ κυρίαν θέσιν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ πιστοῦ κατέχει τὸ «μὴ μέγα φρονεῖν»³⁶, ἢ ἄλλως «τὸ συνεστάλθαι καὶ μετριάξαι»³⁷. Ὁ Χρυσόστομος εἰς τὴν ἐν λόγῳ σύντομον, ἀλλ' εἰς πυκνὸν ὕφος εἰσαγωγὴν του εἰς τὰς ἐπαγγελίας, καταμάχεται τὴν ὑπερφάνειαν καὶ τὴν ὑψηλοφροσύνην, ἡ ὁποία συχνάκις ἐπιδεικνύεται ἀπὸ τὸν παρὰ ταῦτα πνευματικὸν ἄνθρωπον. Εἰδικώτερον δὲ θεμελιώνει ὁ Χρυσόστομος τὴν, οὕτως εἰπεῖν, πολεμικὴν του κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης αὐταρεσκείας³⁸ καὶ οἰήσεως τόσον ἐπὶ τῆς Π. ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς Κ. Διαθήκης³⁹. Ἐπισημαίνει εὐλόγως ὁ ἱερός πατήρ τὴν ἀσυμβατότητα καὶ τὴν ἀνακολουθίαν, ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τῆς ἠθικῆς τελειώσεως ἢ καὶ ὀλοκληρώσεως καὶ τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ὑπερφάνεια ἢ κατὰ τὸ κείμενον τὸ «μέγα φρονεῖν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν»⁴⁰ ἀποτελεῖ ὀλέθριον πάθος καὶ ἐπιφέρει, ὡς γνωστόν, ἀμέσως τὴν ἠθικὴν πτώσιν τοῦ πιστοῦ. Εἰδικώτερον δὲ διὰ τοῦ «μέγα φρο-

33. Πρβλ. C. h. r. B a u e r, Der heilige Johannes Chrysostomus und seine Zeit. Zweiter Band, Konstantinopel mit zwei karten. München MCMXXX 53 ἐξ. 85. Ἐπίσης Β. Τ ζ ω ρ τ ζ ά τ ο υ, Ἰωάννης Χρυσόστομος ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, Ἐν Ἀθήναις 1952, 94 ἐξ.

34. Πρβλ. F. G. F o u y a s, ἔνθ' ἄνωτ., 132 ἐξ.

35. Ἐνθ' ἄνωτ., 36-38. Πρβλ. Π. Χ. Ἀ ν δ ρ ι ο π ο ὔ λ ο υ, Τὸ κείμενο τῆς Κ. Διαθήκης..., 600-601.

36. Ἡ ἔκφρασις ἀπαντᾷ εἰς τὸ ἐξεταζόμενον κείμενον πεντάκις. Βλ. M i g n e, P.G. 53,283-284.

37. Αὐτὴ ἡ ἔκφρασις ἀπαντᾷ δις. Βλ. M i g n e, P.G. 53,285.

38. Διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀποδόσεως πρβλ. «μέγα φρονεῖν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι», M i g n e, P.G. 53,283.

39. Βλ. ἐξ ἀφορμῆς τῆς παραβολῆς τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου· «Ὅταν πάντα ποιήσητε, λέγετε, ὅτι Ἀχρεῖοι δοῦλοὶ ἐσμεν», M i g n e, P.G. 53,284.

40. M i g n e, P.G. 53,284. Πρβλ. ἐπίσης «... καὶ τὸ μέγα φρονεῖν ἐφ' οἷς ἂν κατορθῶσαι δυναθῇ», «... μέγα δὲ φρονῆ, πάντων ἐλεινότερος ἂν γένοιτο καὶ ἀθλιώτερος» καὶ «... εἰ δόξει μέγα φρονεῖν ἐπὶ τούτοις, πάντων ἔρημος γίνεται καὶ γυμνός». (Αὐτόθι)· περὶ τοῦ «μέγα φρονεῖν» βλ. εἰς παροῦσαν ἐργασίαν, σελ. 24-25.

νεϊν» εκφράζεται ή έγωιστική ιδιαιτέρως διάστασις τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὴ ή μετὰ τοσοῦτων μόχθων καὶ θυσιῶν οἰκοδομηθεῖσα πνευματικὴ καὶ ήθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ θυσιασθῆ εἰς τὸν βωμὸν τοῦ ἐγαπαθοῦς «μέγα φρονεῖν». Ἐντεῦθεν εἶναι προφανές διατὶ ή ὑπερηφάνεια ἴσταται εἰς τὸ κέντρον τοῦ διαφέροντος τοῦ Χρυσοστόμου, καθ' ὅσον αὐτὴ παρεμβάλλεται ὡς μέγιστον ἐμπόδιον καὶ σκόλοψ εἰς τὴν θεμελίωσιν καὶ τὴν πρόοδον τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς ήθικῆς ὀλοκληρώσεως τοῦ πιστοῦ. Ὁ Χρυσόστομος συνιστᾷ καὶ παροτρύνει ἐντόνως τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν ἀποφυγὴν τῆς μεγαλοφροσύνης καὶ τὴν ἐπίδειξιν ἀμερίστου ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν «ἀκοίμητον» ἐποπτεῖαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν ἐγκοσμίων⁴¹.

Βεβαίως, ή ἀντιμετώπισις τοῦ ἀκανθώδους θέματος τῆς ὑπεροφίας καὶ τῆς ὑψηλοφροσύνης τοῦ πιστοῦ δὲν περιορίζεται εἰς μόνον τὰς σχετικὰς αὐτὰς παροτρύνσεις καὶ προτροπὰς. Ἐνεκα τούτου ὁ Χρυσόστομος ἀποβλέπει εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ήθικῆς προσωπικότητος τοῦ πιστοῦ, τὴν ὁποίαν θέτει ἀρχικῶς ἐνώπιον, ή ἀκριβέστερον, ἀντιπαραθέτει ἀφ' ἐνὸς πρὸς τὴν «δόξαν τῶν ἀνθρώπων» καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν «ἀληθὴ δόξαν τοῦ Θεοῦ», ἐπισημαίνων συγχρόνως τὴν ήθικὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου, ή ὁποία συντελεῖται διὰ τῆς ὑπερηφανείας⁴². Ἐντεῦθεν ἐπιχειρεῖται ή ὀργάνωσις καὶ ή συγκρότησις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ πιστοῦ μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐσωτερικότητος καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν πράξεών του. Ὁ πιστὸς ἀρκεῖται καὶ περιορίζεται εἰς τὰς ἐν «κρυπτῶν»⁴³ καὶ «ἐν τοῖς ταμείοις τῆς διανοίας»⁴⁴ πνευματικὰς ἀρετὰς καὶ ἐπιδόσεις του, «τὴν ἀρετὴν μετερχόμενος, καὶ λανθάνειν βουλόμενος τοὺς ἀνθρώπους»⁴⁵.

Οὕτως ή μεγαλοφροσύνη τοῦ ἀνθρώπου καταπολεμεῖται μέσω τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος. Πρὸς τοῦτο προβάλλεται: α) Ἡ ἔννοια τοῦ «προσκοπίου» ή τῆς προσκαιρότητος, ή ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ζωὴν τοῦ πιστοῦ καὶ δὴ ὡς προσωπικὴ ὑπ' αὐτοῦ συναίσθησις τῆς παροδικότητος, τῆς «εὐτελείας» καὶ τῆς «ματαιότητος» τῆς ἐπιγείου «δόξης» καὶ τῶν ἐπιγείων «ἐπαίων»⁴⁶. Εἰς ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὸν πρόσκαιρον χαρακτῆρα τῶν ἀνωτέρω ἀντιπαραβάλλεται ή αἰωνία ἰσχὺς τῆς μελλούσης θείας ἐπιβραβεύσεως καὶ ἀνταμοιβῆς, τ.ἔ. τὰ «ἐπηγγελμένα παρὰ τοῦ Δεσπότη»⁴⁷ καὶ ή «εὐφημία» ή «παρὰ τῶν πάντων δημιουργοῦ»⁴⁸, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς

41. Πρβλ. ἄνωτ., 26.

42. Πρβλ. «τῆς ἀληθοῦς δόξης ἐκπεσεῖν», Migne, P.G. 53,283 καὶ ἄνωτ., 25.

43. Πρβλ. ἄνωτ., 26.

44. Πρβλ. ἄνωτ., 26.

45. Βλ. ἐπίσης ἄνωτ., 24.

46. Migne, P.G. 53,283-284.

47. Migne, P.G. 53,283.

48. Migne, P.G. 53,284.

«ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὴν φοβερὰν», κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος «ἐν τῷ φανεροῦ λήφεται παρὰ τοῦ Δεσπότου τὰς ἀμοιβάς», «ὡς μὴ λανθάνοντως, μηδ' ἐν ἀποκρύφῳ, ἀλλὰ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι τῆς συντελείας παρόντος»⁴⁹.

Ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξίς συνδέεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀρρήκτως μὲ τὴν παροδικότητα, τὸ «πρόσκαιρον» καὶ ἐφήμερον. Ἐναντι αὐτῆς τῆς παροδικότητος τίθεται ἡ ἀέναντος παρουσία τοῦ Θεοῦ⁵⁰, τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος δέον νὰ ἐξασφαλίζῃ⁵¹ ὡς τὸν μελλοντικὸν «ὀφειλέτην» του, μὴ «ἀφορῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην»⁵² (283) καὶ «ματαίαν δόξαν τὴν παρὰ τῶν ὁμογενῶν», ἀλλὰ «τὴν ἀρετὴν μετερχόμενος καὶ λανθάνειν βουλόμενος τοὺς ἀνθρώπους», ὅπως «τῆς ἄνωθεν τιμῆς» «ἐαυτὸν» μὴ «ἀποστερήσῃ»⁵³ (284).

Ἐξ ἄλλου, τὸν πρόσκαιρον χαρακτῆρα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐπαγγελίας ὑπογραμμίζει ὁ Χρυσόστομος εἰς τὴν κατακλιεῖδα ἐπίσης τῆς ἐν λόγῳ εἰσαγωγῆς του. Εἰδικώτερον, ἡ εἰσαγωγή αὐτὴ κατακλιεῖται ἀπὸ τὴν γνωστὴν ὁμολογίαν τοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν Θεόν: «μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν τὴν εἰς αὐτὸν γεγεννημένην, Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδὸς» (285)⁵⁴.

β) Ἡ ἀμαρτωλότης γενικῶς, ὡς καὶ ἡ συγχώρησις τῶν ἀνθρωπίνων ἀμαρτημάτων εἰς τὰ πλαίσια τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος εἰδικῶς, ἐπιβάλλουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ταπείνωσιν καὶ ὄχι τὴν ὑψηλοφροσύνην ἐναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν συνανθρώπων του. Ἐνεκα τούτου προτρέπονται οἱ πιστοὶ νὰ «περιφέρουν διηνεκῶς εἰς τὴν μνήμην» τὴν φυσικὴν ἀμαρτωλότητα καὶ τὰς ἠθικὰς παραβάσεις τοῦ ἀνθρώπου.

γ) Τέλος, μέσῳ τῆς ὑπὸ τοῦ πιστοῦ παραθεωρήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιβραβεύσεως καὶ «δόξης», αἱ ὁποῖαι, ὅπως ἤδη ἐπεσημάνθη, εἶναι ἀντικειμενικῶς ἐφήμεραι καὶ παροδικαὶ καταστάσεις, ὡς καὶ μέσῳ τῆς ἐπιδιώξεως τῆς «ἀληθοῦς δόξης» παρὰ τοῦ «ὀφειλέτου» Θεοῦ⁵⁵, ὁ ἄνθρωπος ἀνάγεται εἰς τὰς ὀρθὰς ἐκτιμήσεις περὶ τῆς ἀξίας καὶ τοὺς στόχους τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ κατανοεῖ τὴν οὐσίαν τῆς ὑπάρξεώς του. Εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κατανόησιν καθοδηγεῖ ὁ Χρυσόστομος τοὺς πιστοὺς. Πρόκειται ἀσφαλῶς διὰ τὴν πνευματικὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐπιτυγχάνει τὴν ἄνοδόν του εἰς τὴν «κορυφὴν τῆς ἀρετῆς»⁵⁶, καθὼς ἐπίσης διὰ τὴν, τρόπον

49. Migne, P.G. 53,284.

50. Πρβλ. Θ. Ν. Ζήσης, "Ἀνθρωπος καὶ κόσμος ἐν τῇ Οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Ἱερὸν Χρυσόστομον, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 9, Θεσσαλονίκη 1971, 53 ἐξ.

51. Πρβλ. «Ἀσφαλιζώμεθα τοῖνον, παρακαλῶ...», Migne, P.G. 53,284.

52. Migne, P.G. 53,283.

53. Migne, P.G. 53,284.

54. Migne, P.G. 53,285. Πρβλ. ἐπίσης ἀνωτ.. 27.

55. Migne, P.G. 53,283.

56. Migne, P.G. 53,285.

τινά, μέθεξιν τοῦ πιστοῦ ἀπό τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον τῆς καθημερινότητος εἰς τὸν κόσμον τῆς μελλοντικῆς ἠθικῆς ἀνταμοιβῆς του καὶ τῆς αἰωνιότητος. Διὰ τῆς μελλοντικῆς αὐτῆς ἐπιβραβεύσεως ἀποσκοπεῖται νὰ καταστῇ «σαφές εἰς τοὺς πιστούς, ὅτι ἡ κοσμικὴ πορεία δὲν εἶναι ἄλογός τις κινήσις, ἀλλὰ κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς ὠρισμένον τέρμα»⁵⁷.

Εἶναι προφανές κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ὅτι εἰς τὴν ἠθικὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ πιστοῦ συντελεῖ κατὰ πρῶτιστον καὶ κύριον λόγον ἡ «χάρις καὶ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ»⁵⁸. Ἡ ταπεινοφροσύνη δὲ ὡς ἀντικειμενικὴ ἐκτίμησις τῆς ἀξίας καὶ τῶν καθ' ὄλου ἠθικῶν διαστάσεων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καθοδηγεῖ τὸν πιστὸν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ πρωτίστως ἀναγνώρισιν τοῦ ἔργου τῆς θείας Χάριτος καὶ ὡς πρὸς τὴν προσωπικὴν του πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν καταξίωσιν. Ἡ «χάρις καὶ ἡ φιλανθρωπία» τοῦ Θεοῦ διαφαίνεται, κατὰ τὸ κείμενον, μέσῳ τῆς «ἀνωθεν μαρτυρίας» ἢ ἄλλως τῆς ἐννοίας «τῆς ἐκλογῆς», ὡς καὶ τῆς «συγχώρησεως» καὶ τῆς «ἀπαλείψεως ἀπάντων τῶν ἡμαρτημένων», καθ' ὅσον «ἡ ἄφατος» τοῦ Θεοῦ ἀγαθότης καὶ χάρις προσφέρει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων⁵⁹.

Ὡς πρὸς τὸ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον πατερικὸν κείμενον, ἰδιαίτερος ἐπισημαίνεται ἡ τοποθέτησις τῶν ἐπαγγελιῶν εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἔργου τῆς θείας Χάριτος διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ δὴ ὡς αὕτη ἐπεδείχθη ὑπὸ τοῦ πρώτου Πατριάρχου «μετὰ τὴν ὀμιλίαν τὴν πρὸς τὸν Θεόν, μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν τὴν εἰς αὐτὸν γεγεννημένην» διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ὁμολογίας «Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός»⁶⁰. Εἶναι προφανές, ὅτι διὰ τῆς συνδέσεως αὐτῆς τῶν ἐπαγγελιῶν μετὰ τῆς θείας Χάριτος ὀρίζονται αἱ συντεταγμέναι τῆς Ἱστορίας τῆς Θρησκείας τῆς Π. Διαθήκης, αἱ ὁποῖαι καθοδηγοῦν εἰς συγκεκριμένους στόχους, πού ἀναφέρονται καὶ προσφέρουν λύσεις εἰς οὐσιώδη προβλήματα καὶ αἰτήματα τῆς πανανθρωπίνης ψυχῆς, ὡς τὰ περὶ τῆς ζωῆς, τῆς φθορᾶς καὶ πρὸ παντός τοῦ διανοιγομένου μέλλοντος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ θανάτου.

Εἰδικώτερον, διὰ τῆς ὡς ἄνω ὁμολογίας «Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός» διαφωτίζεται τὸ θέμα τῆς τελικῆς ἐκβάσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ «τέλους» τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως, καθ' ὅσον τὸ ὀπωσδήποτε ἀπροσδόκητον, σκοτεινὸν καὶ ἀβέβαιον μῆνυμα τῶν ἐπαγγελιῶν δημιουργεῖ, παρὰ ταῦτα, εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐλπίδα διὰ τὸ μέλλον καὶ προάγει γενικῶς τὴν πίστιν του. Τὸ ἀκαθόριστον ἰδιαίτερος τοῦ χρόνου τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐπαγγελιῶν συνιστᾷ ἐκτὸς τῶν ἄλλων μίαν ἐπίπονον, ἀλλ' ἐπίσης ἀναγκαίαν διαδικασίαν διὰ τὴν ἀντί-

57. Θ. Ν. Ζήση, 'Ο ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος ἐν τῇ Οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ...', 60.

58. Migne, P.G. 53,285.

59. Αὐτόθι. Πρβλ. ἐπίσης ἀνωτ., 27.

60. Migne, P.G. 53,285.

ληψιν καὶ τὴν κατανόησιν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνθρώπου τοῦ κεφαλαϊώδους θέματος τῆς πίστεώς του εἰς τὸν Θεόν, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του καταλαμβάνει εὐρείας διαστάσεις καὶ ἀφορᾷ κυριολεκτικῶς τόσον εἰς τὴν ζωὴν, ὅσον καὶ εἰς τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν, ὡς πρὸς τὸ σχετικὸν βιβλικὸν καὶ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν πατερικὸν κείμενον, διερμηνεύουν αὐτὴν τὴν μακρὰν ὡς καὶ ἐπίπονον διαδικασίαν ἢ ἄλλως διαδρομὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ χρόνου. Πρόκειται οὐσιαστικῶς διὰ τὴν κατανόησιν ἀπὸ μέρους τοῦ πιστοῦ τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἢ μᾶλλον διὰ τὴν σύλληψιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ νοήματος καὶ τὴν ἐκτίμησιν γενικῶς τῆς ζωῆς διὰ μέσου τοῦ φυσικοῦ καὶ κυρίως τοῦ προσωπικοῦ του θανάτου. Ὁ πρῶτος Πατριάρχης ἀποβαίνει ἀπὸ πάσης πλευρᾶς τὸ πρότυπον μιᾶς τοιαύτης διαδικασίας, ἢ ὅποια ἀπολήγει, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν ἐλευθέραν καθυπόταξιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς θελήσεώς του εἰς τὴν φιλόανθρωπον βούλησιν τοῦ Θεοῦ.

ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν ὡς ἄνω σύνδεσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεὸν καὶ τὴν γνωστὴν ταπεινόφρονα ὁμολογίαν τοῦ Πατριάρχου ἢ ζωῆ τοῦ πιστοῦ ἀποκτᾷ μίαν συνέχειαν κ' ἓνα μέλλον, πὺ οἰοεὶ ἐγγυῶνται αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀκαθόριστον καὶ ἄγνωστον μέλλον τῶν ἐπαγγελιῶν. Ὑφίσταται δηλ. ἐν προκειμένῳ μία, τρόπον τινά, μεταφυσικὴ διάστασις καὶ μία νοηματοδοσία τῆς καθημερινῆς ὡστόσο πραγματικότητος. Συνεπῶς ὁ θάνατος δὲν συνιστᾷ διὰ τὸν πιστὸν τὴν τελικὴν ἔκβασιν ἢ τὸ «τέλος» τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἀλλὰ τὴν ἀφορμὴν καὶ τὸ καθ' αὐτὸ σημεῖον τῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πιστοῦ ὀρθῆς ἀντιλήψεως, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου συνεχίζεται. Γενικώτερον δὲ ἡ πίστις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεὸν κατὰ τὴν Π. Διαθήκην δὲν διαγράφεται ὡς ἡ πίστις πρὸς ἓνα ζηλότυπον, καταπιεστικὸν κ' ἐν τούτοις ἠθικὸν καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεόν, ἀλλ' ὡς ἡ πίστις, ὅτι ὑπὸ τὴν θείαν παντοδυναμίαν ὁ σωματικὸς θάνατος τοῦ ἀνθρώπου οὐδόλως θέτει πρόβλημα εἰς τὸ γεγονὸς τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ πέρα τοῦ τάφου.

Κατὰ ταῦτα δικαιολογεῖται καὶ κατανοεῖται ὁ ἀπόλυτος τρόπος καὶ ἡ δυναμικὴ γενικῶς τακτικὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος τῆς Π. Διαθήκης καθοδηγεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν τήρησιν τῶν θείων ἐπιταγῶν καὶ ἐντολῶν, καθ' ὅσον εἰς τὸ ἐπίκεντρον τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τίθεται οὐσιαστικῶς αὐτὴ ἡ ζωὴ καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος τοῦ ἀνθρώπου. Εὐκόλως δὲ διαπιστοῦται εἰς τὴν ἱεράν Ἱστορίαν, ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ πιστοῦ ἀποτελοῦν κεφάλαια ὑψίστης σπουδαιότητος, τὰ ὅποια θίγονται ἐντόνως καὶ προβάλλονται ἐκάστοτε μετὰ ἐντελῶς ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὸν χῶρον τῆς Βίβλου. Οὕτω πως ὁ σημερινὸς ἐρμηνευτὴς ἀντιλαμβάνεται καὶ κατανοεῖ τὴν ἐπιδεικνυομένην εἰς τὴν Π. Διαθήκην θεικὴν αὐστηρότητα πρὸς τὸν πιστόν, ὡς καὶ τὴν ἠθικὴν ἔντασιν μετὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐπιφορτίζεται, ὡς ἐπίσης καὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ θείου σχεδὸν καταναγκασμοῦ πρὸς τὸν ἄνθρω-

πον τῆς Π. Διαθήκης. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιβολὴ τῆς θελήσεως καὶ αἱ καταπιεστικαὶ ΠΔκαὶ ὑπαγορεύσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον συνιστοῦν ἠθικὰς ἀναγκαιότητας, ἔστω καὶ ἐὰν αὐταὶ δημιουργοῦν προσωρινῶς κορυφαίας στιγμὰς ἐντάσεως καὶ τριβῶν. Αἱ ἀναγκαιότητες δὲ αὐταὶ ἀποβαίνουν τελικῶς φιλόανθρωποι χειρισμοὶ καὶ πειθαναγκασμοὶ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ πίστις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ πίστις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ μεταθανάτιον μέλλον του ὡς καὶ τὴν προοπτικὴν τῆς μελλούσης ζωῆς του, ἡ ὁποία ὅμως συνυφαίνεται οὐσιωδῶς μὲ τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς Αὐτὸν τὸν Θεόν.

Ἐπίσης, ἐπιβάλλεται νὰ ἐπισημανθῇ ὡς πρὸς τὴν ἐν λόγῳ εἰσαγωγὴν ἡ πρωτοβουλία ὡς καὶ γενικώτερον ὁ ρόλος τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ πλαίσια τῆς Ἱστορίας.

Ἡ ἔννοια τῆς «ἐκλογῆς» ἀνάγεται πρωτίστως εἰς τὴν θεϊαν πρωτοβουλίαν. Ὁ Θεὸς εἶναι καὶ παραμένει πάντοτε ὁ «ἀκόιμητος ὀφθαλμός», ὁ ὁποῖος παρακολουθεῖ ἀδιαλείπτως τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον.

Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, τὴν συγχώρησιν τῶν ἀνθρωπίνων ἀμαρτημάτων καὶ τὴν θεϊαν Χάριν, ἀνάγονται προφανῶς εἰς τὸ λυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Κυρίου. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον καὶ ὁ κόσμος ὀλόκληρος κινοῦνται ἀδιαμφισβητήτως ἐντὸς τῶν χειρισμῶν τῆς Προνοίας καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ σύμπαν. Βεβαίως, οἱ καιροὶ καὶ οἱ χρόνοι εὐρίσκονται εἰς μακρυνὰς μεταξύ των ἀποστάσεις. Ὅμως, εἰς τὴν ἐν λόγῳ εἰσαγωγὴν μὲ τὴν σύνδεσιν καὶ τὴν συσχέτισιν τῶν δύο κορυφαίων βιβλικῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Παύλου ὁ Χρυσόστομος προβαίνει εἰς μίαν διασύνδεσιν τῶν ἐποχῶν εἰς τὰς ὁποίας δροῦν οἱ δύο αὐτοὶ ἄνδρες ἀντιστοίχως. Καταδεικνύεται δηλ. μέσῳ τῆς συναρτήσεως τῶν μακρυνῶν αὐτῶν ἐποχῶν, ὅτι διὰ τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον τῆς σήμερον αἱ προβαλλόμεναι ἀπὸ τὰς χρονικὰς ἀποστάσεις δυσκολίαι, ὑπερβαίνονται, ἢ λογικῶς ἐπιλύονται, ἢ τοῦλάχιστον δὲν συνιστοῦν σημεῖα ἀπρόσιτα διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν, εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν κατανόησιν τοῦ ἔργου τῆς Θείας Προνοίας ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον.

3. Ἡ ἔννοια τῆς ταπεινοφροσύνης εἰδικώτερον.

Γενικώτερον, ἡ προσέγγισις τῶν «ἐπαγγελιῶν» πραγματοποιοῖται ἐνταῦθα ἐντὸς τοῦ συγκεκριμένου πλαισίου τῆς ὑψηλοφροσύνης καὶ τῆς ταπεινοφροσύνης τοῦ πιστοῦ ἐν σχέσει μὲ τὴν «ἀρετὴν» του καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεόν. Ὁ Χρυσόστομος, ὡς καταδεικνύεται ἐκ τῶν ἔργων του, βιώνει τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ θέτει αὐτὰς ἀμέσως ἐνώπιον τῆς συγκεκριμένης καθημερινῆς πράξεως. Πράγματι δὲ τὸν Χρυσόστομον χαρακτηρίζει μία βαθυστόχαστος θεολογικὴ θεώρησις καὶ βιωματικὴ ἐμ-

πειρία εἰς τὸ ἐννοιολογικὸν βάθος τῆς ὁποίας ἡ θεολογικὴ ἔρευνα καὶ κατανόησις δὲν ἔχει ἀπολύτως ἢ τουλάχιστον ἐπαρκῶς εἰσέτι εἰσχωρήσει⁶¹. Μέσω ὅμως τῆς προσωπικῆς ζωῆς καὶ εἰδικώτερον τῶν κανόνων, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὰς δραστηριότητας τοῦ ἱεροῦ πατρὸς, εἶναι δυνατὸν νὰ διαφωτισθοῦν εἰδικώτερον πῶς τὰ περὶ ὑψηλοφροσύνης καὶ δὴ τὰ περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης προαναφερθέντα.

Τοῦτο καθ' ὅσον ἀπὸ τινος ἐπόψεως ἡ ἠθικὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐντάσσεται προφανῶς καὶ ἡ καθ' ὄλου ἐννοια τῆς ταπεινοφροσύνης, ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος διέπει τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις. Πρὸς τούτους, ἡ ἠθικὴ συναρτᾶται ἐπίσης μὲ τὰς μεταφυσικὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν γίνεαι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποδεκταί⁶². Ὅπως δὲ ἡ ἠθικὴ ἀποτελεῖ ἐν' ἀνοιγμα πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν καθημερινὴν δραστηριότητα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀσκεῖ οἰονεὶ ρυθμιστικὴν ἐπίδρασιν⁶³. Συνεπῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς καθ' ὄλου δραστηριότητος καὶ τῶν ἐνεργειῶν, ποὺ ἐκυριάρχησαν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Χρυσοστόμου, ὡς ἀναμορφωτοῦ τῶν κοινωνικῶν ἠθῶν⁶⁴, εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιληφθῶμεν ποῖον περιεχόμενον προσδίδει ὁ ἱ. πατὴρ εἰς τὸ σύνολον τῆς «ἀρετῆς» γενικῶς καὶ τὴν «ταπεινοφροσύνην» εἰδικώτερον.

α) Εἰς τὴν προσωπικὴν ζωὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐνεργοποίησιν τοῦ πιστοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν βιογραφίαν καὶ τὸ καθ' ὄλου ἔργον τοῦ Χρυσοστόμου μαρτυρεῖται, ὅτι ὁ ἱ. πατὴρ βιώνει τὴν ταπεινοφροσύνην. Ὁ Χρυσόστομος ζῆ κυριολεκτικῶς τὸ λιτοδίαiton καὶ τὴν «ἀποστολικήν»⁶⁵ ἀπλότητα τῆς μοναχικῆς ζωῆς⁶⁶, χωρὶς τοῦτο νὰ ἐκτιμηθῇ τουλάχιστον ἀπὸ μέγα μέρος τῶν συγχρόνων του. «Für die bescheidene Lebensart eines «Mönches auf dem Bischofsthron» fühlte die sogenannte bessere Gesellschaft wenig Verständnis»⁶⁷. Ἐπίσκοπος ὢν υἰοθετεῖ δι' ἑαυτὸν τὴν ζωὴν τοῦ μοναχοῦ καὶ στερεῖται καὶ αὐτῶν τῶν κάποιων ἀνέσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, «ἀποτα-

61. Πρβλ. E. A m a n d e M e n d i e t a, L' incompréhensibilité de l' essence divine d' après Jean Chrysostome, ἐν Συμπόσιον Studies on St. John Chrysostom Ἀνάλεκτα Βλατάδων 18, Θεσσαλονίκη 1973, 25. Ἐπίσης βλ. κατωτ., 46.

62. Πρβλ. J. L e c l e r q, Les grandes lignes de la Philosophie Morale, Bibliothèque Philosophique de Louvain 4, Louvain (1947) 1964, 74-77.

63. Πρβλ. αὐτόθι 77.

64. Βλ. E. A m a n d e M e n d i e t a, ἐνθ' ἄνωτ., 23. Πρβλ. F r. M. Y o u n g, From Nicaea to Chalcedon, 144.

65. «Chrysostomus wollte aber in apostolischer Einfachheit wohnen» C h r. B a u e r, Der heilige Johannes Chrysostomus und Zeit, 53.

66. Ἐνθ' ἄνωτ., 52 ἐξ., ἰδίᾳ 53-54. Πρβλ. F r. Y o u n g, ἐνθ' ἄνωτ., 144.

67. C h r. B a u e r, ἐνθ' ἄνωτ., 54.

μιεών» τὰς οἰκονομίας του προκειμένου νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰς ἀνάγκας τῶν πασχόντων⁶⁸.

Ἄλλὰ διὰ νὰ διευρύνωμεν καὶ ἐκσυγχρονίσωμεν, κατὰ τινα τρόπον, τὸν θεολογικὸν λόγον, ὁ Χρυσόστομος ἀρνεῖται ἐμπράκτως ν' ἀποδεχθῆ τὸν πόνον καὶ τὴν θλιψὶν τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν πτωχείαν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἀνέχειαν. Τοῦτο δὲ ἀσχέτως πρὸς τὸ ἐὰν αὐτὸς προσωπικῶς συμμερίζεται ἢ ὄχι τὴν ἀποψιν, ὅτι τὰ μόλις προαναφερθέντα, δηλ. ἡ πτωχεία καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀνέχεια, συνιστοῦν στοιχεῖα ἐγγεγραμμένα διὰ πολλοὺς εἰς τὸν γενετικὸν κώδικα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Εἰς τὴν καρδίαν του κυριαρχεῖ ἡ ἀγάπη διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀγωνίζεται διὰ τὴν δημιουργίαν μιᾶς κοινωνίας ἀγάπης καὶ ἀλληλεγγύης πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἐντεῦθεν ἐλέγχει τὴν φιλοχρηματίαν καὶ τὰς οἰκονομικὰς ἀτασθαλίας τῶν συγχρόνων του καὶ πρὸ παντὸς μὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴν εὐθύνην τοῦ ποιμένος καταπολεμεῖ τὴν ὑπαρξίν τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων, ποὺ μάλιστα κατὰ τινας ἐκρίθησαν καὶ κρίνονται ὡς ἱστορικὴ ἀναγκαιότης. Βεβαίως, πρόκειται διὰ μίαν ἠθικὴν ἐπιλογὴν ἀπὸ μέρους τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος, ὑποβαλλόμενος προσωπικῶς εἰς παντοίας στέρησεις καὶ παρέχων τὰ ἀναγκαῖα εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ἀσθενεῖς⁶⁹, προβάλλει δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην καὶ συμπαραστάσιν πρὸς τὸν πλησίον ὡς τὴν μόνην ἀσφαλῆ καὶ σωτήριον λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. Εἰς τὰ πλαίσια αὐτὰ ἡ Κωνσταντινούπολις ἀναδεικνύεται διὰ τὴν φιλοξενίαν της ἡ πόλις «wo jedermann Gastfreundschaft übt»⁷⁰.

Πάντα ταῦτα δέον νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀπότοκα τοῦ μοναχικοῦ ἤθους καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ τρόπου ζωῆς⁷¹ τοῦ Χρυσοστόμου. Ὡς γνωστὸν δέ, ἡ ταπεινοφροσύνη διαδραματίζει τὸν κατ' ἐξοχὴν πρωτεύοντα ρόλον μεταξὺ τῶν ἀρετῶν, αἱ ὁποῖαι συνθέτουν τὸ μοναχικὸν ἦθος. Ὁ Χρυσόστομος συναισθανόμενος ταῦτα διατηρεῖ πάντοτε εἰς τὴν ψυχὴν του μίαν ὑψηλὴν καὶ ἰδεώδη ἀντίληψιν περὶ τοῦ μοναχισμοῦ καὶ τῆς μοναχικῆς ζωῆς⁷² καὶ δὴ ὡς οὐσιωδῶν δυνάμεων διὰ τὴν χριστιανικὴν ὀργάνωσιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἐντεῦθεν, δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἐπιλέγει καὶ παρέχει τὴν προτεραιότητα εἰς τὸ ταπεινὸν ἦθος τοῦ μοναχοῦ πρὸ τοῦ πνευματικοῦ, ἄλλωστε, ἀξιώματος τοῦ ἐπισκόπου.

Παρὰ ταῦτα εἶναι προφανὴς ἡ δυναμικὴ ὡς καὶ ἡ ἐνεργητικὴ δραστη-

68. Ἐνθ' ἄνωτ., 55.

69. Αὐτόθι. Πρβλ. ἐπίσης F r. Y o u n g, ἐνθ' ἄνωτ., 144 ἐξ.

70. C h r. B a u e r, ἐνθ' ἄνωτ., 56.

71. Ἐνθ' ἄνωτ., 85.

72. Ἐνθ' ἄνωτ., 59,73 ἐξ.

ριότης, πού στεγάζονται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ταπεινοφροσύνης⁷³. Οὕτως, εἰς τὴν δυναμικὴν τῆς ταπεινοφροσύνης δέον ν' ἀποδοθοῦν αἱ προσπάθειαι τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τὴν διοικητικὴν συγκέντρωσιν τῆς Ἐκκλησίας⁷⁴, τὴν ἐξύψωσιν τοῦ κλήρου διὰ τῆς λήψεως μέτρων, τὰ ὁποῖα φθάνουν μέχρι τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τὸν κλῆρον τῶν ἀναξίων ὡς πρὸς τὸ μυστήριον τῆς Ἱερωσύνης⁷⁵, ὡς καὶ εὐρύτερον ὁ γενικώτερος κοινωνικὸς ἔλεγχος περὶ πλοῦτου, ἠθικῆς, κοινωνικῆς ζωῆς κ.λπ.⁷⁶.

Ἐξ ἄλλου, ἡ βαθυτάτη καὶ δὴ ἐκκλησιαστικὴ συνείδησις τοῦ Χρυσοστόμου περὶ τοῦ χριστιανικοῦ ιδεώδους καὶ τῆς ποιμαντικῆς του εὐθύνης ἀπομακρύνει αὐτὸν ἀπὸ τοῦς συνήθεις κοινωνικοὺς συμβιβασμοὺς καὶ τοῦ ἐπιβάλλει μίαν σειρὰν δραστηριοτήτων, ὡς τὴν ἀνάληψιν ἀγώνων διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς δικαιοσύνης, τὸ κήρυγμα διὰ τὴν εἰλικρινῆ ὑπακοὴν καὶ πειθαρχίαν τοῦ πιστοῦ εἰς τὰς εὐαγγελικὰς ἀρχὰς καὶ γενικῶς εἰπεῖν, τὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἠθικὴν ἀναβάθμισιν καὶ τὸν ἠθικὸν μετασχηματισμὸν τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς του⁷⁷. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπαιτεῖται ἠθικὸν θάρρος διὰ ν' ἀπαλλαγῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἰδιαιτέρως ὁ πιστὸς ἀπὸ τὴν καταπίεσιν τῶν κοινωνικῶν συμβιβασμῶν καὶ σκοπιμοτήτων. Τὸ θάρρος αὐτὸ συνδέει ὁ Χρυσόστομος μὲ τὴν ταπεινοφροσύνην, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐκπηγάζει ἡ «παρρησία» καὶ ἡ «ἀνδρεία» τοῦ πιστοῦ⁷⁸, πού ἀντιδιαστέλλονται μάλιστα πρὸς τὴν θρασύτητα καὶ τὴν «ὀργήν»⁷⁹. Ἐπισημαίνεται δέ, ὅτι ἐπίσης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπῆρξε κάποια παρερμηνεία ἢ καὶ παρεξήγησις τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῆς ταπεινοφροσύνης⁸⁰ ταυτισθείσης πολλάκις ἀποκλει-

73. «An diesem Überstande konnte Chrysostomus nicht achtlos vorüberlegen. Er war ja selbst Mönch gewesen und hatte stets eine hohe und ideale Auffassung vom Mönchtum bewahrt». C h r. B a u e r, ἔνθ' ἄνωτ., 59.

74. «Ἀπηρεῖτο συγκέντρωσις ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας, δυναμένη νὰ στηρίξῃ τὸν ἔλεγχον τῶν ἐπὶ μέρους Μητροπολιτῶν καὶ Ἐξάρχων καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐποπτεῖαν». Χ ρ. Π α π α δ ο π ο ὑ λ ο υ, «Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1908, 69.

75. Βλ. C h r. B a u e r, ἔνθ' ἄνωτ., 56,72 ἔξ.

76. Ἐνθ' ἄνωτ., 62 ἔξ., 73.

77. Πρβλ. Χ ρ υ σ ο σ τ ο μ ι κ ᾶ, Studi e ricerche intorno a S. Giovanni Crisostomo. A cura del comitato per il XV° centenario della sua morte, 407-1907. Roma 1908, 33. F r. M. Y o u n g, From Nicaea to Chalcedon, 145 ἔξ.

78. «Οὐδὲν οὕτω ψυχῆς ἀλλότριον Χριστιανῆς, ὡς ἀπόνοια· ἀπόνοϊαν λέγω, οὐ παρρησίαν οὐδὲ ἀνδρείαν· ἐκεῖναι γὰρ οἰκτεῖαι», Ἰπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολήν, Ὀμιλία, M i g n e, P.G. 62,216. Πρβλ. ἔνθ' ἄνωτ., 218.

79. «Ἀπλῶς δὲ εἰπεῖν καὶ ὡς ἐν ὑποτυπώσει, ἐν (ἄλλως «καὶ ἐν») κεφαλαίῳ εἰπεῖν, θ ρ α σ ὑ τ η ς μ ἔ ν ἔ σ τ ι ν, ὅ τ α ν τ ι ς ὀ ρ γ ῖ ζ η τ α ἰ καὶ ὑ β ρ ῖ ζ η ἔ π ι μ η θ ε ν ἰ π ρ ο σ ῆ κ ο ν τ ι, ἢ ἑ α ὑ τ ὸ ν ἐ κ δ ι κ ῶ ν, ἢ ἀ δ ῖ κ ῶ ς π ῶ ς θ ρ α σ υ ν ὀ μ ἔ ν ο ς· παρρησία δὲ καὶ ἀνδρεία, ὅταν κινδύνων καὶ θανάτων κατατομᾶ, καὶ φιλίας καὶ ἀπεχθείας ὑπερορᾶ ὑπὲρ τῶν δοκούντων τῷ Θεῷ». Ἐνθ' ἄνωτ., 218.

80. Πρβλ. M i g n e, P.G. 61,15. Ἐπίσης πρβλ. Ἰπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ὀμιλία Α', M i g n e, P.G. 60,22.

στικῶς εἶτε μὲ τὸν ἀπράγμονα καὶ ἡσύχιον βίον καὶ ἀποστερηθείσης παντὸς ἐνεργοῦ καὶ δυναμικοῦ στοιχείου, εἶτε μὲ ὅσα ποταπά, ἀναξιοπρεπῆ καὶ γλοιώδη⁸¹ συνοδεύουν συχνὰ τὰς ἀνθρωπίνους φιλοδοξίας καὶ ἐπιδιιώξεις⁸². Ἀντιθέτως πρὸς ταῦτα, ὁ Χρυσόστομος συνάπτει τὴν ταπεινοφροσύνην πρὸς τὴν («ἐπιείκειαν») καὶ τὴν «πραότητα»: «Μάθωμεν τοίνυν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν εἰρημένων τὴν ἐπιείκειαν, τὴν πραότητα· Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ πᾶσαν πικρίαν ἐκβάλωμεν» (Alīi «ἐκκόψωμεν»)⁸³.

Ἐντεῦθεν ὁ Χρυσόστομος διευρύνει ἐννοιολογικῶς τὴν κρατοῦσαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντίληψιν μὲ ἐκφράσεις, ὡς «Καὶ γὰρ ἡ ἀπόνοια ἀπὸ εὐτελοῦς γίνεται διανοίας καὶ ἀγενοῦς ψυχῆς, καὶ ἡ ἐπιείκεια ἀπὸ μεγαλόφρονος, ἀπὸ μεγαλοψύχου γνώμης»⁸⁴ καὶ μὲ τὴν ἐπίκλησιν γνωστῶν εἰς τοὺς πιστοὺς βιβλικῶν γεγονότων, ἀναφερομένων εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀβραάμ: «Ἄλλ' οὗτος ὁ οὕτω ταπεινὸς λαφύρων κατεφρόνησε Περσικῶν καὶ τροπαίων ὑπερεῖδε βαρβαρικῶν»⁸⁵, εἰς τὸν Μωϋσῆν: «Πόσης γὰρ οἶει μεγαλοφροσύνης εἶναι καὶ μεγαλοψυχίας τὸ καὶ οἰκίας καὶ τραπέζης ὑπεριδεῖν βασιλικῆς»⁸⁶ κ.ἄ.

β) Ὡς κοινωνικὴ σχέσηις, φιλία καὶ φιλαδελφία.

Εἰς τὰ ἔργα καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὰς «Ἐπιστολάς» τοῦ Χρυσοστόμου διαγιγνώσκεται ἡ αὐθόρμητος καὶ εἰλικρινὴς ἔκφρασις τῶν αἰσθημάτων του εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν προσώπων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ περιβάλλοντός του καὶ μετὰ τῶν πιστῶν. Βεβαίως, τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἐκπηγάζουν ἀπὸ τὴν «μετριοπάθειαν»⁸⁷, ἢ ἄλλως τὸ ταπεινὸν τοῦ φρονήματός του⁸⁸,

81. «Ἐτερον γάρ τι τοῦτό ἐστι, καὶ ἕτερον ἐκεῖνο· ὥστε ἕτερον (ἄλλως «ὡς ἕτερον») μὲν ταπεινοφροσύνη, ἕτερον δὲ ἀνελευθερία καὶ κολακεία καὶ θωπεία. Καὶ εἰ βούλεσθε, πάντων τούτων ὑμῖν τὰ ὑποδείγματα παρέξω». Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολήν, Ὁμιλία Ε', Migne, P.G. 62,216.

82. «Πάλιν κολακεία μὲν ἐστὶ καὶ ἀνελευθερία, ὅταν τις θεραπεύῃ τινὰς ἐπὶ μηδενὶ τῶν δεόντων, ἀλλὰ θηρώμενός τι τῶν βιωτικῶν· ταπεινοφροσύνη δὲ, ὅταν τις ὑπὲρ τῶν τῷ Θεῷ δοκούντων τοῦτο ποιῇ, καὶ, ὥστε ἀνῶσαι τι μέγα καὶ θαυμαστόν, ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος καταβῇ τοῦ ἑαυτοῦ». Ἐνθ' ἄνωτ., Migne, P.G. 62,218· καὶ «οὐκ ἀφήσει ἐκτραχηλίζεσθαι, οὐδὲ ἐπαίνων καὶ δόξης ἔραῖν, οὐδὲ τὰ τέρποντα λέγειν, ἀλλὰ τὰ ὠφελοῦντα». Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ὁμιλία Λ', Migne, P.G. 60, 227.

83. Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἄγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία ΜΗ', Migne, P.G. 59,272.

84. Migne, P.G. 61,15.

85. Αὐτόθι.

86. Αὐτόθι.

87. Ἀκριβέστερον τὸ «μετριάζειν» κατὰ τὰ κείμενα τοῦ ἱ. πατρός.

88. Πρβλ. Ch r. B a u e r, Der heilige Johannes Chrysostomus und Zeit, 75 ἐξ.

τὸ ὁποῖον ἔχει ἀπλῶς «φέρεται» φυσιολογικῶς πρὸς τὸν συνάνθρωπον, ἀλλὰ μὲ παντελῶς ἀγαθὴν προαίρεσιν στρέφεται πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν καλεῖ εἰς ἀνθρωπίνην σχέσιν καὶ ἐπικοινωνίαν. Οὕτω καὶ εἰς αὐτὰς τὰς διώξεις καὶ τὰς ταλαιπωρίας, τὰς ὁποίας ἐπεφύλαξεν εἰς τὸν Χρυσόστομον ὁ ἐπίγειος βίος, οὗτος εὕρισκε τρόπους νὰ σκέπτεται καὶ νὰ μεριμνᾷ χωρὶς ὑπερβολὴν διὰ τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα⁸⁹, ὡς καταδεικνύεται τοῦτο ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὰς ἐπιστολάς του.

Εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ βίου τοῦ Χρυσοστόμου ἐντυπωσιάζει ἡ ἡρεμία καὶ ἡ εἰρηνικότης μὲ τὰς ὁποίας ὑπέμεινεν οὗτος τὰς διώξεις, τὰς κακουχίας καὶ τέλος τὸ μαρτύριον τῶν μακροχρονίων καὶ ἐξουθενωτικῶν δοκιμασιῶν του⁹⁰. Πρὸς τούτοις, αἰσθησὶν προκαλεῖ ἡ ἀκραιότης τοῦ ἤθους, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἡ γλυκύτης τοῦ ὕφους του, χωρὶς ὥστόσο νὰ παύσῃ οὗτος νὰ ἐπιδεικνύη ἀδάμαστον σθένος καὶ νὰ ἐντείνη τὰς προσπάθειάς του διὰ τὴν ἠθικὴν ἐξυγίανσιν τῆς ἐποχῆς του. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁ Χρυσόστομος ἀποτελεῖ ἀπαραμίλλον πρότυπον ἐρμηνευτοῦ τῆς Βίβλου⁹¹, ὁ ὁποῖος βασικῶς ἀποβλέπει εἰς τὴν ἄμεσον πραγμάτωσιν τοῦ θείου λόγου. Οὗτος, δρῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης⁹², θεωρεῖ τὸν θεῖον λόγον ὡς ἀπολύτως ἐνιαῖον, ἔχει μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν Π. καὶ τὴν Κ. Διαθήκην, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ἀκριβὲς ὄνομα τῶν ἐπὶ μέρους ἱερῶν συγγραφέων⁹³, συγγέων ἢ καὶ παραθεωρῶν πολλάκις τοῦτο χάριν τοῦ βαθυτέρου νοήματος τοῦ κειμένου, ἢ ἀκόμη ἀποδίδων εὐρύτερον ἢ καὶ ἐλευθέως τοὺς ἐκάστοτε βιβλικούς ὅρους⁹⁴.

Ἐπίσης, ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ τιμὴ τὴν ὁποίαν ἀποδίδει καὶ ἡ φιλαδελφία τὴν ὁποίαν ὁ Χρυσόστομος ἐπιδεικνύει πρὸς τοὺς συνεργάτας του. Οὕτως, ἐνδεικτικῶς σημειοῦμεν, ὅτι ἀπευθυνόμενος ἀπὸ τὴν Κουκουσὸν πρὸς τὸν πρεσβύτερον Πολύβιον καὶ παραθεωρῶν τὴν ἀσθένειαν καὶ τὰς σωματικὰς του ταλαιπωρίας γράφει: «Ἄλλος μὲν ἂν τις τὸν ἀφόρητον κυρμὸν τὸν ἐνταῦθα, τὴν πολλὴν ἐρημίαν, τοῦ χωρίου τὴν χαλεπωτάτην ἀρρωστίαν (καὶ

89. Πρβλ. Χρυσόστομικά, ἐνθ' ἄνωτ. 32.

90. Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο νὰ συμβουλευθῇ κανεὶς ἐκτὸς τῶν σχετικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Χρυσ. τὰς ἀκολουθοῦσας Ὀμιλίαις: «Ὀμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας», Migne, P.G. 52,427. «Ὀμιλία ὅτε ἀπῆει ἐν τῇ ἐξορίᾳ», Migne, PG 52,435. «Ὀμιλία αὐτοῦ ἐπανελθόντος ἀπὸ τῆς προτέρας ἐξορίας», Migne, P.G. 52,443.

91. Πρβλ. L' A b b é E. M a r t i n (D' A g d e), Saint Jean Chrysostome, ses oeuvres et son siècle, 85.

93. Πρβλ. E. - L. G u i l l a u m i n, Problèmes posés aux éditeurs de Jean Chrysostome par la richesse de son inspiration biblique, ἐν ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ Studies on St John Chrysostom, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 18, Θεσσαλονίκη 1973, 64.

94. Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν, «Abraham n'est plus seulement γῆ καὶ σποδός, comme en Genèse 18,27, mais πηλὸς καὶ τέφρα οὐ τέφρα καὶ κόνις». Βλ. ἐνθ' ἄνωτ., 67.

γάρ και ἀρρωστιά ἐντεῦθεν περιπεπτώκαμεν), ἀπωδύρετο ἂν και ἐθρήνησεν· ἐγὼ δὲ ταῦτα ἀφεις τὸν χωρισμὸν ἀποδύρομαι τὸν ὑμέτερον, ὃ και ἐρημίας και νόσου και χειμῶνος ἐμοί βαρύτερον. Και νῦν αὐτὸ χαλεπώτερον ἢ πρότερον ἐποίησεν ὁ χειμῶν»⁹⁵. Ἀλλαχοῦ δέ, παρὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἀπέμεινε ὡς ἄλλος προφήτης «μονώτατος»⁹⁶, ἐπιδεικνύει ἐνδιαφέρον και ἀβρότητα ἀποστολικοῦ ὕφους· «Και ταῦτα εἰρήκαμεν οὐχ ἵνα σε λυπήσωμεν (εὖ γὰρ οἶδα ὅτι καθάψεται σου τὰ εἰρημένα), ἀλλ' ἵνα τὴν αἰτίαν εἴπωμεν τῆς μακρᾶς ταύτης σιγῆς και τί δήποτε ὄψε και βραδέως ἀπεστάλκαμεν. Οὕτω γὰρ πάντες ἡμᾶς ἀπέλιπον, ὡς μηδὲ εὑρεῖν τινα τὸν ἐκεῖσε ἀφικνούμενον, ἀλλ' ἀναγκασθῆναι τὸν συνόντα ἡμῖν πρεσβύτερον ἀναστῆσαι ἐντεῦθεν και πέμψαι πρὸς τὴν σὴν θαυμασιότητα. Δεξάμενος τοίνυν αὐτὸν ὡς σοὶ πρέπον ταχέως ἡμῖν ἐκπεμψον, εὐαγγελιζόμενον τὴν ὑγιειαν τῆς σῆς ἐμμελείας»⁹⁷.

Ἐπίσης, μὲ εὐγένειαν και λεπτότητα ἀσκῶν τὸ εὐρύτερον ποιμαντικόν του ἔργον ἀπευθύνεται πρὸς τὴν χριστιανὴν γυναῖκα τῶν χρόνων του⁹⁸: Ἐνδεικτικῶς και ἐναυθια ἀναφερόμεθα εἰς τὴν ἐπιστολήν· «Πρόβη ἐλευθέρα, ἐν Ρώμῃ», εἰς τῆς ὁποίας τὸ πρόσωπον ἀναγνωρίζω ὁ Χρυσόστομος «τὴν γνησίαν» και «θερμὴν ἀγάπην» δίδει τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐνεργοποιήσεώς της, γράφων πρὸς αὐτήν: «τὸν εὐλαβέστατον πρεσβύτερον Ἰωάννην, και τὸν τιμιώτατον διάκονον Παῦλον... Ἰδεῖν τοίνυν αὐτοὺς ὡς σοὶ πρέπον ἐστί, δέσποινά μου τιμιωτάτη και εὐγενεστάτη, παρακλήθητι. Οἶσθα γὰρ, ὅσος ἐσται σοὶ τῆς φιλοφροσύνης ταύτης ὁ μισθός»⁹⁹. Ἐπίσης, εἰς τὴν ἐπιστολήν του πρὸς τὴν Ὀλυμπιάδα, ὁ Χρυσόστομος μὲ πατρικὴν ἠρεμίαν και ἐνδιαφέρον γράφει: «Φέρε δὴ ἀπαντήσω σου τῆς ἀθυμίας τὸ ἔλκος, και διασκεδάσω τοὺς λογισμοὺς τὸ νέφος τοῦτο συνάγοντας. Τί γὰρ ἐστὶν ὁ συγγεῖ σου τὴν διάνοιαν και λυπῆ και ἀδημονεῖς;»¹⁰⁰. Παρόμοιαι ἐπίσης διατυπώσεις ἀπαντοῦν εἰς πλείστας ὅσας ἐπιστολάς τοῦ ἱ. πατρὸς, εἰς τὰς ὁποίας, ὅμως, πρέπει πρωταρχικῶς νὰ ἐπισημανθῆ, τὴν συνισταμένην τῶν πάσης φύσεως δραστηριοτήτων τοῦ Χρυσόστομου ἀποτελεῖ τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν δημιουργίαν μιᾶς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τῆς ὁποίας ἡ Ἑκκλησία θ' ἀποτελῆ τὸ πρότυπον.

95. Βλ. Χρ. Παπαδοπούλου, Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1908, 122.

96. Πρβλ. «ὕπολέεμμαι προφήτης τοῦ κυρίου μονώτατος», Γ' Βασ. 18,22.

97. Βλ. Χρ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ., 123.

98. Βλ. Migne, P.G. 52,709 (ΡΕΗ'). Ἐπίσης πρβλ. Henriette Dacier, Saint Jean Chrysostome et la femme chrétienne au IVe siècle de l'Église Grecque, Paris 1907, 331.

99. Ἐπιστολὴ ΡΕΗ', Migne, P.G. 52, 709.

100. Βλ. εἰς τὴν ἐπιστολήν «Τῆ Δεσποίνῃ μου. Τῆ ἀιδεσιμωτάτη και θεοφιλεστάτη διακόνῃ Ὀλυμπιάδι...», Migne, P.G. 52,549, Ἐπιστ. α'.

Οὕτως ἀπὸ τὴν ἔρημον τῆς Κουκουσοῦ¹⁰¹, —ἐν ἐρημίᾳ πλουτοῦντες»¹⁰², ὡς ὁ ἴδιος γράφει— καὶ μεριμνῶν πρῶτον διὰ τὴν τύχην ἀποστελλομένου τινὸς πρεσβυτέρου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Θεσσαλονίκης Ἄνυσιον, παρακαλεῖ αὐτόν: «Δεξάμενος τοίνυν αὐτόν, δέσποτά μου τιμιάτατε, ὡς σοι πρόπον ἐστί, καὶ τὴν προσήκουσαν περὶ αὐτὸν φιλοφροσύνην ἐπιδειξάμενος», συγχρόνως δὲ ἀπευθύνει ἔντονον προτροπὴν πρὸς τὸν Ἄνυσιον διὰ τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς Ἐκκλησίας: «μὴ ἀποκάμης τὰ συντελοῦντα τῇ κοινῇ διορθώσει τῶν Ἐκκλησιῶν ποιῶν καὶ πραγματευόμενος»¹⁰³. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι «τὴν ἐξέχουσιν θέσιν μεταξὺ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» ἔδωκεν εἰς τὸν Χρυσόστομον «ἢ σύντονος καὶ ἀποτελεσματικὴ προσπάθεια, τὴν ὁποῖαν κατέβαλεν» οὗτος διὰ τὸ «συμφέρον»¹⁰⁴ καὶ τὴν «ἀναμόρφωσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας»¹⁰⁵, γνώρισμα ἄλλωστε σχεδὸν κοινὸν εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας¹⁰⁶. Ὁ Χρυσόστομος ἐπέδωκε διὰ παντὸς μέσου τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀρετῆς¹⁰⁷ καὶ ἀπέβλεπε εἰς τὴν μὴ «υπόδούλωσιν τῶν φρονημάτων καὶ τὴν ἀνελευθερίαν τῆς θρησκευτικῆς σκέψεως»¹⁰⁸.

γ) Ὡς ὀρθὸς λόγος καὶ ἀντικειμενικὴ πραγματικότης.

Ἀπὸ τὰ προηγηθέντα καὶ δὴ τὴν σχετικὴν ἀνάλυσιν τοῦ κειμένου γίνεται πασιφανές, ὅτι ὁ πιστὸς ζῶν ἀδιαλείπτως «ἐν ταπεινότητι καρδίας» ἀδυνατεῖ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἐφθασέ ποτε εἰς τὴν «κορυφὴν τῆς ἀρετῆς»¹⁰⁹.

101. «Εἰς μὲν αὐτὸ τὸ πάντων ἐρημότατον χωρίον ἀπήχθημεν, τὴν Κουκουσὸν» (Vatic. τὴν Κοκουσοῦν). Ἐπιστ. ΡΙΠΗ', Μαρκελλίνω, Migne, P.G. 52,717.

102. Εἰς τὸ κείμενον διευκρινίζεται ἡ ἔννοια τοῦ «πλουτοῦντες»: «Οὐδὲ γὰρ ὁ τυχὼν θησαυρός, ἀνδρῶν ἐπιτυχάνειν γνησίως φιλεῖν εἰδόντων», Αὐτόθι.

103. Ἐπιστ. ΡΞΒ', Ἄνυσίω ἐπισκόπῳ Θεσσαλονίκης, Migne, P.G. 52,706. Πρβλ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Ἐκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων ἡ ΖΩΗ, Ἀθήναι 1932, 298.

104. Ἐνδεικτικῶς ἀναφερόμεθα εἰς τὴν ἔκφρασιν «οὐκ ἐπειδὴ αὐτῷ σοι τούτων δεῖ, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο συμφέρει ταῖς Ἐκκλησίαις». Ἐπιστ. ΣΔ', Ἐλπιδίῳ ἐπισκόπῳ, Migne, P.G. 52,737. Πρβλ. Ἐπιστ. ΠΖ', Εὐλογίῳ ἐπισκόπῳ, Ἐνθ' ἄνωτ., 654 καὶ Ἐπιστ. ΠΗ', Ἰωάννη ἐπισκόπῳ Ἱεροσολύμων, Ἐνθ' ἄνωτ., 654-5.

105. Βλ. Π. Χρήστου, Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ. Εἰσαγωγή-Κείμενον-Μετάφρασις-Σχόλια, Ἐν Ἀθήναις 1953, 5.

106. Πρβλ. Κ. Β. Καλλινίκου, Αἱ σχέσεις τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Μ. Ἀθανάσιον. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Οὐατείρων καὶ Μεγάλης Βρετανίας, «Ἐκκλησία καὶ Θεολογία», τόμ. Η' (1981), 667 ἔξ., 677.

107. Πρβλ. Ἀρετῆς γὰρ ἰσχυρότερον οὐδέν, καὶ τοῦ ταῦτα ζητεῖν ἀ τευχίζει τὰς Ἐκκλησίας». Ἐπιστ. ΠΕ', Λουκίῳ ἐπισκόπῳ, Migne, P.G. 52,653.

108. Ἐνθ' ἄνωτ. 677. Πρβλ. F. r. M. Young, From Nicaea to Chalcedon, 145.

109. Migne, P.G. 53,285. Βλ. ἐπίσης ἄνωτ., 34.

Τοῦτο καθ' ὅσον διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης, κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ὁ ἄνθρωπος αἴρεται ὑπεράνω τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος καὶ μεταφέρεται εἰς μίαν ἄλλην πνευματικὴν ἀσφαλῶς πραγματικότητα, συναισθανόμενος καὶ συνειδητοποιῶν οὕτω τὸ πραγματικὸν «μέγεθος» τῆς συνεισφορᾶς καὶ συμμετοχῆς τῆς θείας Χάριτος εἰς τὰς ἠθικάς του ἐπιδόσεις¹¹⁰. Ἐντεῦθεν συνιστᾶται εἰς τοὺς πιστούς: «Ταῦτ' οὖν εἰδότες, ἀγαπητοί, κἂν εἰς αὐτὴν τῆς ἀρετῆς τὴν κορυφὴν ἀνέλθωμεν, πάντων ἑαυτοὺς ἐσχάτους νομίζωμεν... καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀβύσσου τῶν ἀμαρτημάτων ἀνενεγκεῖν εἰς ὕψος ταπεινοφροσύνη τὸν μετριάξειν εἰδότα»¹¹¹.

Κατὰ συνέπειαν, ὁ πιστὸς «πορεύεται» διαρκῶς μὲ ταπεινὸν φρόνημα εἰς τὸν δρόμον τῆς πληρεστεράς κατανοήσεως καὶ γνώσεως τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἀνακαλύπτων συνεχῶς, τ.ἐ. καθημερινῶς, νέα νοήματα, πού διέπουν τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προστεθοῦν ἐκάστοτε εἰς τὴν προγενεστέραν πνευματικὴν ἐμπειρίαν του.

Ἐπισημαίνεται ὁμως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι κατὰ τὴν γνωστὴν ὁμολογίαν τοῦ Πατριάρχου «Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός», ἡ ταπεινοφροσύνη θεμελιούται ἐπὶ τῆς προσκαιρότητος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, βάσει τῆς ὁποίας ἐναρμονίζεται ψυχολογικῶς ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν φυσικὴν παροδικότητά του καὶ ἐπὶ πλεόν ἄγεται οὗτος εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς αἰωνιότητος καὶ τὴν κατανόησιν τῆς οὐσιαστικῆς ἀντιθέσεως τοῦ ἀναλλοιώτου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἐφημέρου, καὶ κατὰ συνέπειαν τοῦ φθαρτοῦ, τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Εἰδικώτερον ὁ Χρυσόστομος κηρύσσει, ὅτι εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φθορὰν καὶ τοὺς χρονικοὺς περιορισμούς, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν καὶ γενικῶς τὰ ἐγκόσμια, ὁ Θεός, μόνος Αὐτὸς ὑπέρκειται καὶ κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ χρόνου καὶ συνεπῶς «οἱ χρονικοὶ περιορισμοὶ δὲν ἰσχύουν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ»¹¹², καθ' ὅσον «ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τῶν αἰώνων καὶ τοῦ χρόνου»¹¹³.

Ἄλλ' ἐπίσης καὶ αὐτὴ ἡ «κατασκευὴ» τοῦ ἀνθρώπου («ἐκ δύο οὐσιῶν» ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ «ὅταν μὲν εἰς ἀπόνοιαν ἐπαρθῆς, καταστείλῃ σε τὸ εὐτελὲς τῆς σαρκός», καθ' ὅτι «Μέγα γὰρ ἀγαθὸν τὴν οικεῖαν ἐπισκέπτεσθαι συγγένειαν, καὶ εἰδέναι πόθεν συνεστήκαμεν»¹¹⁴. Διὰ ταῦτα ἡ ταπεινοφροσύνη συναρτᾶται μὲ τὴν «εὐγένειαν» τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τὴν καθ' ὅλου

110. Βλ. ἀνωτ., 34. Πρβλ. ἐπίσης Ἰωάννου Χρυσόστομου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', Migne, P.G. 63,619.

111. Πρὸς τοὺς Οὐκ εἰς δέον χρωμένους τῶ ἀποστολικῶ ρητῶ τῶ λέγοντι, «Εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγέλλεται» καὶ περὶ ταπεινοφροσύνης, Migne, P.G. 51,312.

112. Βλ. Θ. Ν. Ζήση, Ἄνθρωπος καὶ κόσμος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ..., 53.

113. Ὁ Χρυσόστομος ἀδέχεται γενικῶς τὸ τέλος τοῦ χρόνου». Θ. Ν. Ζήση, Ἄνθ' ἀνωτ., 55.

114. Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', Migne, P.G. 63,617.

«κατασκευὴν» τοῦ ἀνθρώπου¹¹⁵. Ἐντεῦθεν ἡ ταπεινοφροσύνη νοεῖται ὡς λογικὸν ἐπίσης στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συντελεῖ ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ψυχικὴν ἰσορροπίαν καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως: «Καὶ γὰρ αὕτη ἀρκοῦσα διδασκαλία, ἡ τῆς φύσεως ἐπίσκεψις, πάντα τὰ πάθη καταστεῖλαι δυναμένη, καὶ ποιῆσαι γαλήνην ἐν διανοίᾳ»¹¹⁶.

Εὐστόχως δὲ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Χρυσοστόμου παρατηρεῖται¹¹⁷, ὅτι «τὸ ὄνομα Ἀδὰμ ἐν πρώτοις σημαῖνον τὸν χοϊκόν, τὸν γήινον, ἀπετέλει εἶδος χαλκίνης στήλης, ὑπομνησκούσης διαρκῶς τὴν εὐτέλειαν καὶ ταπεινότητά τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἕνα μὴ μείζονα τῆς οἰκείας ἀξίας ἔνοιαν λάβη», ἡ ὡς λέγει ἀλλαχοῦ, ἕνα μὴ «ἀγνοῶν τῆς οἰκείας οὐσίας τὴν σύστασιν μεγάλη φαντασθῆ καὶ ὑπερβῆ τοὺς οἰκείους ὅρους»¹¹⁸ καὶ ἀλλαχοῦ συμπερασματικῶς: «ὥστε, ὡς ἐπεδιώχθη καὶ διὰ τῆς ἐκ τοῦ χοῦ πλάσεως, νὰ μὴ φαντασθῆ «πλέον τι τῆς οἰκείας ἀξίας»¹¹⁹. Πρὸς τοῦτοις αὕτη αὕτη ἡ «κατασκευὴ» τοῦ ἀνθρώπου συνιστᾷ τροχόπέδην καὶ προφυλάσσει αὐτὸν ἀπὸ τὴν παρὰ ταῦτα συνήθη ἔπαρσιν του: «Εἰ γὰρ τοσαύτη ταπεινώσει περιβεβλημένος ἐπαίρεται, καὶ ἀγνοεῖ τὸν κτίσαντα, καὶ ἀθετεῖ τὸν πλάσαντα· εἰ ἔλαβε τὸ ὑπὲρ τὴν φύσιν, τίς ἂν ἐχώρησεν αὐτοῦ τῆς ὑπερηφανείας τὴν ἀμετρίαν; Διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς πλάσας τὸν ἀνθρώπον, καὶ δυνάμεις μεγάλας ἐνέθηκε τῷ πλάσματι καὶ ταπεινώσεις πολλὰς, ἕνα διὰ μὲν τῆς ἐγκειμένης δυνάμεως ἡ χάρις τοῦ τεχνίτου θαυμάζεται, διὰ δὲ τῆς ταπεινώσεως τὸ φρόνημα τὸ ἀνθρώπινον καταστέλληται»¹²⁰ καὶ «Εἰ οὖν τοιαύτην ἀσθένειαν περιφέρων ὁ ἀνθρώπος, οὕτω τῆς ἰδίας εὐτελείας ἐπιλανθάνεται, ὡς κατὰ Δημιουργοῦ θρασύνεσθαι, εἰ ταύτης παντελῶς ἀπήλλακτο τῆς ἀσθενείας, τίς ἂν αὐτὸν ἤνεγκεν ἐπαϊρόμενον;»¹²¹

δ) Ὡς πρὸς τὴν καθ' ὅλου ἀρετήν.

Τὸ θέμα τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ «μέγα φρονεῖν» ἀποτελεῖ ἓν' ἀπὸ τὰ κεντρικώτερα καὶ θεμελιωδέστερα θέματα τοῦ Χρυσοστόμου¹²², καθ' ὅσον τὸ σύνολον τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς συγκεφα-

115. «ὅταν δὲ ἀνάξιόν τι καὶ ἀγενὲς τῆς δοθείσης σοι παρὰ Θεοῦ τιμῆς ἐνόησῃς, ἀναγὰγῃ (ἄλλως «ἀναγὰγῃ σε») πρὸς τὸν τῶν οὐρανίων δυνάμεων ζῆλον ἢ τῆς ψυχῆς εὐγένεια». Αὐτόθι.

116. Αὐτόθι.

117. Θ. Ν. Ζήση, ἐνθ' ἄνωτ., 92-93.

118. Βλ. κατωτ., 67.

119. Βλ. ἐπίσης κατωτ., 67-68.

120. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', *Migne*, P.G. 63,617.

121. Αὐτόθι.

122. Βλ. *Haidacher Sebastian*, Studien über Chrysostomus - Eklogen,

λαιούται εἰς τὴν ταπεινοφροσύνην. Ἐπιγραμματικά ὁ Χρυσόστομος ἐπισημαίνει, ὅτι ἡ ταπεινοφροσύνη συνιστᾷ τὸν ἄξονα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ πιστοῦ: «Οὐδὲν ταπεινοφροσύνης ἴσον· αὐτὴ μήτηρ καὶ ρίζα καὶ τροφὸς καὶ ὑπόθεσις καὶ σύνδεσμος τῶν ἀγαθῶν· ταύτης ἄνευ βδελυκτοὶ καὶ μιαιροὶ καὶ ἀκάθαρτοι ἐσμὲν»¹²³. «πάντων γὰρ τῶν ἀγαθῶν αἰτία ἡ ταπεινοφροσύνη»¹²⁴. Διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης τοῦ πιστοῦ ἐξασφαλίζεται, καὶ μάλιστα ἐπὶ μονίμου βάσεως, ἡ συμπαράστασις καὶ ἀρωγὴ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτόν: «Καὶ ἵνα μάθῃς, ἄκουε τοῦ προφήτου λέγοντος, ὅτι Εἰ ἠθέλησαν θυσίαν ἔδωκα ἂν ὀλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον· καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει»¹²⁵.

Οὕτω, ὡς πρὸς τὸν Μωυσῆ δηλοῦται, ὅτι «διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης πάντα κατώρθου» καὶ «τὸ γὰρ ὑγιὲς φρόνημα καὶ τὸ ὑψηλὸν ἡ ταπεινοφροσύνη ποιεῖ» καὶ δῆλον, ὅτι ὁ ταπεινός, οὗτός ἐστιν ὁ ὑψηλὸς καὶ μεγαλόφρων»¹²⁶. Ἀποθανυμάζεται δὲ ὁ πιστὸς ὡς «μακάριος» ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. «Τί δὲ τῶν ταπεινῶν ἡδιον; τί δὲ μακαριώτερον, ὅταν ποθεινοὶ καὶ ἐπέραστοι ὡσι τῷ Θεῷ; Καὶ τῆς παρ' ἀνθρώπων δὲ οὗτοι μάλιστα ἀπολαύουσι δόξης, καὶ πάντες αὐτοὺς ὡς πατέρας τιμῶσιν, ὡς ἀδελφοὺς ἀσπάζονται, ὡς οἰκεῖα μέλη προσιένται»¹²⁷.

Ἡ ταπεινοφροσύνη συνιστᾷ τὴν περίληψιν καὶ τὴν ἀπαράβατον προϋπόθεσιν τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς κατὰ τὴν ἐν λόγῳ εἰσαγωγὴν εἰς τὰς ἐπαγγελίας. Εἰδικώτερον εἰς τὴν ταπεινοφροσύνην συνοψίζεται καὶ δι' αὐτῆς ὀλοκληροῦται ἡ ἀρετὴ τοῦ πιστοῦ, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ταπεινοφροσύνη νὰ ἐξισοῦται καὶ νὰ ἐκπροσωπῇ τελικῶς ὅλον τὸ ἐννοιολογικὸν περιεχόμενον τῆς ἀρετῆς: «Θεμέλιος γὰρ ἐστὶ τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας ἡ ταπεινοφροσύνη. Κἂν μυρία ἄνωθεν οἰκοδομήσης, κἂν ἐλεημοσύνην, κἂν εὐχάς, κἂν νηστείαν, καὶ πᾶσαν ἀρετὴν, ταύτης μὴ προκαταβληθείσης, πάντα εἰκῆ καὶ μάτην ἐποικοδομηθήσεται, καὶ καταπεσεῖται ῥαδίως κατὰ τὴν οἰκοδομὴν ἐκείνην τὴν ἐπὶ τῆς ψάμμου τεθεῖσαν. Οὐδὲν γὰρ ἐστίν, οὐδὲν τῶν ἡμετέρων κατορθωμάτων, ὃ οὐ ταύτης δεῖται· οὐδὲν ἐστίν, ὃ χωρὶς ταύτης στῆναι δυνήσεται»¹²⁸. ὡς καὶ «κἂν σωφροσύνην εἴπῃς, κἂν παρ-

ἐν Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Classe. Band CXLIV. IV, Wien 1902, 3.8.23.

123. Ἐπίγραμμα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ὁμιλία Α', Migne, P.G. 60,225.

124. Ἐπίγραμμα εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολὴν, Ὁμιλία Ε', Migne, P.G. 62,215.

125. Αὐτόθι.

126. Migne, P.G. 61,15.

127. Ἐπίγραμμα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία ΟΒ', Migne, P.G. 58,625.

128. Πρὸς τοὺς Οὐκ εἰς δέον χρωμένους τῷ ἀποστολικῷ ρητῷ τῷ λέγοντι, «Ἐἴτε

θενίαν, καὶ χρημάτων ὑπεροψίαν, καὶ ὅτι οὖν, πάντα ἀκάθαρτα καὶ ἐναγῆ καὶ βδελυρά, ταπεινοφροσύνης ἀπούσης»¹²⁹.

Ἐπισημαίνεται δὲ ὅτι εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ τοῦ Χρυσόστομου ἡ ταπεινοφροσύνη εὐρίσκει τὴν πλήρη καὶ ὁλοκληρωτικὴν ἐρμηνείαν τῆς ὡς δυναμικὴ στράτευσις διὰ τὴν ἠθικὴν ἐξυγιάνειν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἡ δυναμικὴ αὐτὴ στράτευσις τίθεται ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ αὐτὴ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ μάλιστα τῆς ἐξουσίας, ἐξουσιάζεται τόσο ἀπὸ τὴν ἔντασιν, ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς ἡπίους ἐν τούτοις τόνους τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ τῆς μετριοπαθείας, τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλει εἰς τὸν πιστὸν ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγνώρισις τῆς πανσθενοῦς θείας Χάριτος.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀκριβῶς τὰ σημεῖα τριβῆς τοῦ ἱ. πατρὸς μὲ τοὺς συγχρόνους του, καθ' ὅσον ἀντιμάχονται τοὺς παραδεδεγμένους κοινωνικοὺς στόχους καὶ τοὺς προσανατολισμοὺς τῆς ἐποχῆς του, ἀφοῦ ἡ ταπεινοφροσύνη προσδιορίζεται καὶ ἐκφράζεται κατὰ τρόπον ἐντελῶς πρωτότυπον ὡς δραστηριότης καὶ ἐνέργεια καὶ ὄχι ἀποκλειστικῶς ὡς ἀφηρημένη καὶ ἀδρανὴς ἐσωτερικότης. Παρὰ ταῦτα ἡ ταπεινοφροσύνη ἐρμηνεύεται ὡς ἀρμονικὴ σύνδεσις τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ πιστοῦ μὲ τὴν ἐνεργὸν δραστηριότητά του. Εἰς τὴν σύνδεσιν αὐτὴν συνίσταται «τὸ ἰδιάζον τῆς χριστιανικῆς ζωῆς» καὶ ἡ οὐσιαστικὴ βίωσις ἀπὸ μέρους τοῦ πιστοῦ τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν πνευματικῶν ἀξιών¹³⁰.

Βεβαίως, ὑφίσταται ἓνας «πνευματικὸς ἀγὼν», ὁ ὁποῖος ἤδη «ἀποδίδει βραβεῖα καὶ ἀμοιβὰς ὑπερόχους, ἀρχομένας μάλιστα ἀπ' αὐτῆς τῆς παρουσίας ζωῆς»¹³¹ καὶ ποῦ ὁ πνευματικὸς αὐτὸς ἀγὼν ἢ ἡ πνευματικὴ αὐτὴ «πάλη» ἀποφέρει ὡς «ἐπίγεια ἔπαθλα» εἰς τὸν πιστὸν τὴν «ἰκ αν ο π ο ἰ η σ ι ν» τὴν προερχομένην («ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς πληροφορίας περὶ τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀγῶνος», τὴν «ἀνάπαισιν» ἐν τῷ χρηστῷ συνειδότι, τὴν «γαλήνην τῆς ψυχῆς» παρὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς κλυδωνισμοὺς», τὴν «ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀνάδειξιν ὀρισμένων ψυχικῶν ἀρετῶν καὶ μάλιστα τῆς ὑπομονῆς» καὶ τέλος τὴν ψυχικὴν ὑπέρβασιν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀνωτερότητα τοῦ πιστοῦ πρὸ τῶν ἐξωτερικῶν («ἐπιβουλῶν καὶ προσβολῶν»)¹³².

προφάσει, εἴτε ἀληθεῖα Χριστὸς καταγγέλλεται» καὶ περὶ ταπεινοφροσύνης, Migne, P.G. 51,312. Πρβλ. Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', Migne, P.G. 63,616, ὡς καὶ Π. Ι. Μ π ο ὑ μ η, Ἡ συμβολὴ τῶν ἱερῶν κανόνων εἰς τὴν βεβαίαν διὰ τῆς Ἐκκλησίας σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, Ἀθήναι 1974, 27.

129. Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', Migne, P.G. 63,616.

130. Πρβλ. Κ. Ι. Κορνιτσέσκου, Ὁ Ἀνθρωπισμὸς κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, ἐν Ἀνάλεκτα Βλατάδων 10, Θεσσαλονίκη 1971, 37.

131. Βλ. Β. Τζωρτζάτου, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ τῆ βίασει τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, 94.

132. Βλ. Β. Τζωρτζάτου, Ἐνθ' ἄνωτ., 94-95.

Προσφυῶς δὲ ἐπισημαίνεται, ὅτι «Ὁ ταπεινόφρων ἔχει μεγάλψυχον φρόνημα» ἢ ἄλλως «φρονήματα ὑψηλά καὶ μέγала»¹³³.

Ὁρθῶς δὲ παρατηρεῖται σχετικῶς, ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ πιστοῦ «δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀπομόνωσιν». «Ὁ ἄνθρωπος ζῆ τὴν ζωὴν τοῦ συνόλου, ὑπηρετεῖ τοῦτο καὶ ἀρνεῖται τὸν ἑαυτόν του διὰ τὴν ζήσιν ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν νίκην τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τὴν συνταύτισιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ μέλος»¹³⁴. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ταπεινοφροσύνη καὶ δὴ ὡς ἐκδήλωσις δυναμικότητος ἀπὸ μέρους τοῦ πιστοῦ ὑποδηλοῖ τὴν κατανίκησιν τῆς ἰδιοτελείας καὶ τοῦ ἐγωῖσμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀποβαίνουσα συγχρόνως ἀπαραίτητος καὶ ἀναγκαῖος ὄρος, ἢ ἄλλως τὸ *sine qua non* τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ἐπίσης, εἰς τὴν συστηματικὴν ποιμαντικὴν πραγματείαν τῶν περὶ Ἱερωσύνης λόγων τοῦ Χρυσοστόμου¹³⁵ ἡ ταπεινοφροσύνη βασικῶς καταχωρίζεται εἰς τὰς ἠθικὰς ιδιότητας τοῦ ἱερέως¹³⁶. Εἶναι δὲ πασιφανῆς ἡ συνάρτησις τῆς ταπεινοφροσύνης μὲ τοὺς κυρίους στόχους τῆς ὡς ἄνω πραγματείας, ἢ ὁποία δύναται ἄλλως νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «ἐγχειρίδιον ποιμαντικῆς»¹³⁷, καθ' ὅσον τοῦτο φέρει «καθαρῶς θρησκευτικὸν χαρακτήρα» καὶ «ἀποβλέπει εἰς ὠρισμένον σκοπὸν, τ.ἔ. τὴν καταπολέμησιν τῶν μαριωδῶν ἑραστῶν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος»¹³⁸. Ἄλλωστε, ὡς δυστυχῶς ἀπὸ τὰς σχετικὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας καὶ ἐμπειρίας βεβαιοῦται, «Αἱ ἀντιμαχόμενοι μερίδες διὰ παντὸς μέσου ἠγωνίζοντο νὰ καταλάβουν τὴν ἀρχιερατικὴν ἐξουσίαν καὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ καταφύγουν καὶ εἰς ἐγκλήματα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου»¹³⁹. Βεβαίως, εἰς τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο συνέβαλε καὶ ἡ ἀνάμιξις

133. Χρυσόστομος, Δρακοντίδου, Συλλογὴ ἀπηριθισμένη ἐκ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Μεταπεφρασμένη εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς, Τόμ. 1, Ἐν Ἀθήναις 1892, 15,22. Βλ. ἐπίσης *Migne*, P.G. 61,15.

134. Β. Τζωρτζάτου, Ἐνθ' ἄνωτ., 94.

135. Πρβλ. Π. Χρήστου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Οἱ περὶ Ἱερωσύνης λόγοι, Εἰσαγωγή-κείμενον-μετάφρασις-Σχόλια, Θεσσαλονίκη 1960, 10.

136. Ἐνθ' ἄνωτ., 19. Πρβλ. ἐπίσης *Fr. M. Young*, *From Nicaea to Chalcedon*, 146-147.

137. Π. Χρήστου, Ἐνθ' ἄνωτ., 9.

138. Ἐνθ' ἄνωτ. 7.

139. «Καὶ φόνων τὰς Ἐκκλησίας ἐνέπλησάν τινες καὶ πόλεις ἀναστάτους ἐποίησαν ὑπὲρ ταύτης μαχόμενοι τῆς ἀρχῆς», Ἐνθ' ἄνωτ. 15. Πρβλ. ἐπίσης τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Χρυσ. «Ἰννοκεντίῳ ἐπισκόπῳ Ρώμης», *Migne*, P.G. 52,529 ἔξ., ἰδίᾳ σελ. 533-4. «Ὅπως ἰδιαιτέρως ἐπισημαίνεται σχετικῶς ἡ διατύπωσις «...ἀθρόον στρατιωτῶν πλῆθος ἀύτῳ τῷ μεγάλῳ σαββάτῳ, πρὸς ἐσπέραν λοιπὸν τῆς ἡμέρας ἐπειγομένης (ἢ ἀπαντῶσα γραφῇ «ἐπιγυομένης» θεωρεῖται μᾶλλον ἐσφαλμένη) ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς εἰσελθόντες, τὸν κλῆρον ἅπαντα τὸν σὺν ἡμῖν πρὸς βίαν ἐξέβαλον καὶ ὄπλοις τὸ βῆμα περιεστοίχιστο», *Migne*, P.G. 52,533.

τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα». Ἐνεκα τούτου ὁ Χρυσόστομος ὡς καὶ οἱ Μ. Βασίλειος καὶ Μ. Ἀθανάσιος ἀπέκλειον τὴν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν¹⁴⁰. Ἐπισημαίνεται σχετικῶς, ὅτι οἱ περὶ Ἱερωσύνης λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου ἀποτελοῦν τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον «ἀνεγνώσθη περισσότερο παντὸς ἄλλου πατερικοῦ συγγράμματος», κατὰ τρόπον ποῦ ἀπέκλειεν ἐνδεχομένως ὀλοκληρωτικῶς τὴν συστηματικὴν ἐνασχόλησιν ἄλλου πατρὸς μετὰ τὴν «ποιμαντικὴν ἐπιστήμην»¹⁴¹.

ε) Ὡς προϋπόθεσις καὶ λογικὴ παράμετρος κατανοήσεως τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν.

Ὡς μετὰ τοὺς Καππαδόκας Πατέρας, οὕτω καὶ κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἀναγνωρίζεται τὸ περιορισμένον τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως, καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος «κινεῖται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντος μέτρου τῆς γνώσεως»¹⁴². Ἐν τούτοις, ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀσύλληπτον ὑπὸ τῶν δημιουργημάτων δύναμιν τοῦ Θεοῦ ὡς δημιουργοῦ, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἀνεγνώρισαν τὴν ἀδυναμίαν των καὶ οἱ προφητῆται, ὡς καὶ ὁ «μεῖζονος ἀπολελαυκῶς χάριτος» Παῦλος¹⁴³.

Πρὸς τούτοις διὰ τῆς θείας ταπεινώσεως, τ.ἐ. τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως, ὁ Θεὸς ὡς Λυτρωτῆς ἴσταται διὰ τῆς ἐπιδειχθείσης πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀμέτρου ἀγάπης Του ἐγγύτερον πρὸς τὸν πιστὸν καὶ τὰς νοητικὰς ἱκανότητας τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο «Ἀποκαλύπτει ... (ὁ Υἱός), οὐχ ὅσον αὐτὸς εἶδεν, ἀλλ' ὅσον ἡμεῖς χωροῦμεν»¹⁴⁴, ἐφ' ὅσον ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, οὕσα ἀκατάληπτος («τῇ κτίσει πάση») καὶ ὑπερβαίνουσα «πᾶσαν κτιστὴν νοητικὴν κατάστασιν», εἶναι «ἀπόλυτα ὑπερβατικὴ»¹⁴⁵. Κατὰ συνέπειαν ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ δὴ «ὡς ὁ Θεὸς ἑαυτὸν οἶδεν» κατὰ τὸν ἐσφαλμένον προφανῶς ἰσχυρισμὸν τῶν Ἀνομοίων¹⁴⁶. Ἐξ ἄλλου, ἀκατά-

140. Αὐτόθι. Ὡς πρὸς τὸν Χρυσ. ἰδιαιτέρως, πρβλ. F r. M. Y o u n g, From Nicaea to Chalcedon, 145.

141. Ἐνθ' ἄνωτ., 10.

142. Βλ. Π. Κ. Χ ρ ῆ σ τ ο υ, Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ, 16. Π. Χ. Ἀ ν δ ρ ι ο π ο ὄ λ ο υ, Τὸ κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης ὡς ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ στὸ ἐξηγητικὸ ἔργο Ἱωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, 612-3.

143. Αὐτόθι.

144. Ἱ ω ά ν ν ο υ τοῦ Χ ρ υ σ ο σ τ ὄ μ ο υ, Περὶ ἀκαταλήπτου πρὸς τοὺς Ἀνομοίους. Λόγος πέμπτος, M i g n e, P.G. 48, (δ) 741. Πρβλ. Π. Κ. Χ ρ ῆ σ τ ο υ, ἔνθ' ἄνωτ., 18-19.

145. Βλ. Ἀ. Θ ε ο δ ὶ ρ ο υ, Ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐλληνικῆς σκέψεως ἐπὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, Ἀθήναι 1983, 368. Π. Χ. Ἀ ν δ ρ ι ο π ο ὄ λ ο υ, ἔνθ' ἄνωτ., 613.

146. Βλ. Ἀ. Θ ε ο δ ὶ ρ ο υ, ἔνθ' ἄνωτ., 368. Π. Χ. Ἀ ν δ ρ ι ο π ο ὄ λ ο υ, ἔνθ' ἄνωτ., 613-4.

ληπτοι παραμένουν επίσης δια τὸν ἄνθρωπον αἱ ιδιότητες καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ¹⁴⁷.

Ἐντεῦθεν συμπεραίνεται, ὅτι ἡ πίστις ἴσταται πάντοτε ὡς «τὸ μόνον ὄργανον κατανοήσεως τῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ»¹⁴⁸, καθ' ὅσον «τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θαύματα λογισμὸς μὲν οὐδεὶς παραστῆσαι δυνήσεται, πίστις δὲ μόνη δύναται καὶ διδάξαι καὶ ποιῆσαι σαφῆ» καὶ «πίστεως ἡμῖν δεῖ μόνης ἢ μέλλοιμεν πείθεσθαι»¹⁴⁹. Εἰδικώτερον δέ, εἰς τὰ μόλις προαναφερθέντα, ἡ πίστις συνυφαίνεται μὲ τὸ ταπεινὸν φρόνημα τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἀείμνηστος Π. Χ. Ἀνδριόπουλος, ὁ ρωμαλέος καὶ ἀκάματος αὐτὸς ἐραστὴς τῆς Θεολογίας, παρατηρεῖ σχετικῶς: «Ὁ Χρυσόστομος καταπολεμεῖ μὲ μεγάλη ὀξύτητα τὴν ἀλαζονεῖα καὶ μακία ὄχι μόνον τῶν Εὐνομιανῶν, ἀλλὰ καὶ ὄλων ἐκείνων τῶν αἰρετικῶν οἱ ὅποιοι πολυπραγμοῦν καὶ περιεργάζονται τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ὑποβάλλουν «ἀνθρωπίνους λογισμοῖς» τὰ λεγόμενα στῆ Γραφή γιὰ τὶς ἀποφάσεις, ἐνέργειες καὶ ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, κρίνουν καὶ μετροῦν «τὰ θεῖα πράγματα» «ἀνθρωπίνους λογισμοῖς» καὶ ὑπερβαίνουν ἔτσι «τοὺς ὅρους καὶ τὰ μέτρα» τῆς γνώσης ποὺ δόθηκαν στοὺς ἀνθρώπους. Τὰ λεγόμενα αὐτὰ στὶς Γραφές ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀκούει μὲ εὐλαβῆ διάνοια καὶ νὰ δέχεται μὲ «ὑπακοὴν πίστεως»¹⁵⁰. Καὶ ὁ Ἅ. Θεοδώρου συμπληρώνει: «Τὴν πολυπραγμοσύνην ταύτην ἐπέδειξεν ὁ Ζαχαρίας, ἀπιστήσας εἰς τὴν δι' ἀγγέλου κομισθεῖσαν αὐτῷ θεῖαν βουλήν, δι' ἧ καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου. Ἀντιθέτως ὁ Ἀβραάμ, δείξας πίστιν εἰς τὴν θεῖαν ἀπόφασιν, κατέστη πρότυπον τῶν εἰς Θεὸν ὀρθῶς καὶ γνησίως πιστευόντων»¹⁵¹.

Οὕτω, σχετικῶς μὲ τὴν ἐπιδεικνυομένην ἀπὸ μέρους τοῦ Ἀβραάμ πίστιν πρὸ τοῦ ἀποκαλυπτομένου εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πανανθρωπίνου σχεδίου παρατηρεῖται, ὅτι ὁ Πατριάρχης ἀποδέχεται μὲ ταπεινοφροσύνην τὴν ἀποστολήν, ἣ ὁποία ἀνατίθεται εἰς αὐτὸν διὰ τῶν ἐπαγγελιῶν. Οὕτως ὁ Ἀβραάμ εἰσέρχεται εἰς τὴν βιβλικὴν πορείαν πρὸς τὸ ἄγνωστον δι' αὐτὸν μέλλον διὰ τῆς γνωστῆς ὁμολογίας του περὶ τῆς «εὐτελείας» τῆς ἀνθρωπι-

147. Βλ. Ἅ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., 368 ἐξ. Π. Χ. Ἀνδριόπουλου, ἐνθ' ἄνωτ., 613.

148. Π. Κ. Χρήστου, ἐνθ' ἄνωτ., 18.

149. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου «... νῦν πάλιν πρὸς Ἀνομοίους περὶ ἀκαταλήπτου, Λόγος δευτέρου», Migne, P.G. 48,717. Πρβλ. Π. Κ. Χρήστου, ἐνθ' ἄνωτ. 18.

150. Π. Χ. Ἀνδριόπουλου, ἐνθ' ἄνωτ., 614. Προφανῶς ὁ ἀείμνηστος Ἀνδριόπουλος ἔχει ὡς βάσιν ἐνταῦθα τὰς θέσεις τοῦ Ἅ. Θεοδώρου, τὰς ὁποίας ὁ τελευταῖος ἐκθέτει εἰς τὸ προαναφερθὲν ἔργον του, ἰδίᾳ εἰς τὰς σελ. 367 ἐξ.

151. Ἅ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., 372-3.

νης υπάρξεως καὶ κατὰ συνέπειαν τῆς ἐπιδεικνυομένης ὑπ' αὐτοῦ ταπεινώσεως, ποὺ θεμελιώνει τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἐν λόγῳ ὁμολογία, ὡς ἔκφρασις ταπεινοῦ φρονήματος, εἶναι κατὰ τὸν Χρυσόστομον προφανές, ὅτι διέπει ἀπ' ἀρχῆς τὴν ζωὴν τοῦ Πατριάρχου. Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ θέσις, τ.ἔ. ἡ ἐννοιολογικὴ προτεραιότης τὴν ὁποῖαν κατέχουν τὰ ἐξεταζόμενα εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν κείμενα, τὰ ὁποῖα ὡς γνωστὸν ἐπέχουν θέσιν εἰσαγωγῆς εἰς τὰς σχετικὰς Ὀμιλίαις τοῦ Χρυσοστόμου περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν.

Ἄλλ' ἐπίσης, κατὰ τὸν Χρυσόστομον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ταπεινοφροσύνη θεμελιώνει καὶ αὐτὴν τὴν δογματικὴν πίστιν τοῦ χριστιανοῦ καὶ εἰδικώτερον συνιστᾷ τὸ οὐσιαστικὸν βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐδράζονται αἱ θεολογικαὶ θέσεις του ἔναντι τῆς ἀντιτριαδικῆς αἰρέσεως τῶν Ἀνομοίων¹⁵².

Τοῦτο καθ' ὅσον οἱ Ἀνόμοιοι «ἀπεδέχοντο τὸ ἀπεριόριστον τῆς νοητικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου», διὰ τῆς ὁποίας οὗτος δύναται νὰ ἀποκτήσῃ γνῶσιν τοῦ κοσμικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν ὡς καὶ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ¹⁵³. Εἶναι δὲ προφανές πόσον ἡ θέσις αὕτη τῶν Ἀνομοίων ἀποβαίνει εἰς βάρος τῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν, καθ' ὅσον κατὰ τὸν Χρυσόστομον ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀδυνατεῖ νὰ ὑπερβῇ τὸ μέτρον τῆς υπάρξεώς του, οὕτως ὥστε ἡ πίστις νὰ παραμένῃ, ὡς γνωστὸν, τελικῶς ἡ μόνη καὶ ἀποκλειστικὴ δυνατότης κατανοήσεως τῶν θείων βουλῶν ἢ καὶ τῆς «γνώσεως» τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Βεβαίως, ἡ γνῶσις αὕτη εἶναι μερικὴ καὶ περιορίζεται εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐννοίας περὶ τῆς υπάρξεως τοῦ Θεοῦ ὡς καὶ ὠρισμένων θείων ἐνεργειῶν¹⁵⁴. Ἄλλωστε ἡ ἀνθρωπίνῃ ἀδυναμίᾳ ὡς πρὸς τὴν «γνώσιν» καὶ τὴν κατανόησιν τῆς θείας οὐσίας ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνθρώπου συνιστᾷ κοινὴν διδασκαλίαν, ἢ μᾶλλον θεολογικὸν πόρισμα τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων¹⁵⁵. Ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Ἄ. Θεοδώρου, «τὸ

152. Migne, P.G. 48,701 ἐξ. Πρβλ. Ἄ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἀνωτ., 367. Π. Χ. Ἀνδριοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., 615.

153. Βλ. Π. Κ. Χρήστου, Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ, 14. Ἄ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἀνωτ., 368 ἐξ.

154. Ἐνθ' ἀνωτ., 15,17-18.

155. «Ὁ γὰρ ἄρρητος Πατήρ καὶ Κύριος τῶν πάντων οὔτε ποι ἀφίικται, οὔτε περιπατεῖ, οὔτε καθεύδει, οὔτε ἀνίσταται, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτοῦ χώρᾳ, ὅπου ποτέ, μένει, δεξὸν ὁρῶν, καὶ δεξὸν ἀκούων, οὐκ ὀφθαλμοῖς οὐδέ ὠσίν, ἀλλὰ δυνάμει ἀλέκτω· καὶ πάντα ἐφορᾷ, καὶ πάντα γινώσκει, καὶ οὐδεὶς ἡμῶν λέληθεν αὐτόν· οὔτε κινούμενος ὁ τόπων τε ἀχώρητος, καὶ τῷ κόσμῳ ὅλω ὅς γε ἦν καὶ πρὶν τὸν κόσμον γενέσθαι». Ἰουστίνου, Πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαίου Διάλογος. Migne, P.G. 6, (127)772.

«Ὅθεν ὁ Μωϋσῆς, οὐ ποτε ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ γνωσθήσεται τὸν Θεὸν πεπεισμένος, Ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν, φησί· καὶ εἰς τὸν γνόφον, οὗ ἦν ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, εἰσελθεῖν βιάζεται, τουτέστιν, εἰς τὰς ἀδύτους καὶ ἀειδεῖς περὶ τοῦ ὄντος ἐννοίας. Οὐ γὰρ ἐν γνόφῳ ἢ τόπῳ

θέμα τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο βεβαίως θέμα νέον, ἀλλὰ πολὺ παλαιόν. Τοῦτο ἦτο γνωστὸν εἰς τὴν πρὸ Χριστοῦ ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν Φίλωνα, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει τὴν κατὰληψιν ὅλων ἀνεξαίρετως τῶν πεπονημένων ὄντων. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν πατερικὴν γραμματείαν τὸ θέμα τῆς θείας ἀκαταληψίας δὲν ἦτο ἄγνωστον. Τοῦτο συνηγήσαμεν ἐξετάζοντες τὴν θεολογίαν τῶν ἀλεξ. θεολόγων. Περαιτέρω τὸ ἐν λόγῳ θέμα ἐτύγχανε γνωστὸν εἰς τοὺς Ἰουσι-
νον, φιλόσοφον καὶ μάρτυρα, Εἰρηναῖον, Καππαδόκα καὶ κυρίως Γρηγόριον Νύσσης, ὡς καὶ τὸν Ψευδοδιονύσιον Ἀρεοπαγίτην, ὁ ὅποιος καὶ θὰ εἰσαγάγῃ τὸ θέμα τῆς θείας ἀκαταληψίας εἰς τὴν μυστικὴν θεολογίαν αὐτοῦ, διὰ τὰ ἐπηρεάσει δι' αὐτοῦ βαθύτατα τὸν μυστικισμὸν τόσον τῆς Ἀνατολῆς ὅσον καὶ τῆς Δύσεως»¹⁵⁶. Εἰδικιώτερον δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Πατέρων τοῦ δ'

ὁ Θεός, ἀλλ' ὑπεράνω καὶ τόπου, καὶ χρόνου, καὶ τῆς τῶν γεγονότων ιδιότητος· διὸ οὐδ' ἐν μέρει καταγίνεται ποτε, οὔτε περιέχων, οὔτε περιεχόμενος, ἢ κατὰ ὀρισμὸν τινα, ἢ κατὰ ἀποτομὴν. Ποῖον γὰρ οἶκον οἰκοδομήσατέ μοι; λέγει Κύριος· ἀλλ' οὐδὲ ἑαυτῷ φκοδομήσεν, ἀχώρητος ὢν· κἀν ὁ οὐρανὸς θρόνος αὐτοῦ λέγεται, οὐδ' οὕτω περιέχεται, ἐπαναπαύεται δὲ περιόμενος τῇ δημιουργίᾳ». Κ λ ἡ μ ε ν τ ο ς τ ο ὕ Ἀ λ ε ξ α ν δ ρ έ ω ς, Στρωματέων τῶν εἰς ὀκτώ. Λόγος δεύτερος, M i g n e, P.G. 8, (II) 936-937.

«Et propter hoc incapabilis, et incomprehensibilis (et invisibilis) visibilem se, et comprehensibilem, et capacem hominibus praestat, ut vivificet percipientes et videntes se. Quemadmodum enim magnitudo ejus investigabilis est, sic et benignitas ejus inerrabilis: per quam visus vitat praestat iis qui vident eum», ἢ μετὰ τινος παραλλαγῆς· «Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀχώρητος, καὶ ἀκατάληπτος, καὶ ἀόρατος, ὀρώμενον ἑαυτὸν καὶ καταλαμβάνομενον, καὶ χωροῦμενον τοῖς πιστοῖς παρέσχεν ἵνα ζωοποιήσῃ τοὺς χωροῦντας, καὶ βλέποντας αὐτόν, διὰ πίστεως. Ὡς γὰρ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστον, οὕτω καὶ ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἀνεξήγητος, δι' ἧς βλέπόμενος ἐνδίδωσι... τοῖς ὀρώσιν αὐτόν». Ε ἰ ρ η ν α ἰ ο υ, Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. Βιβλῶν Δ', M i g n e, P.G. 7, (254.5)1035-1036. «Ὅτι οὐκ αὐτάρκης ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὀωσποτανοῦν ζητῆσαι τὸν Θεόν, καὶ εὐρεῖν αὐτὸν καθαρῶς, μὴ βοηθηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ζητουμένου εὐρισκομένου τοῖς ὁμολογοῦσι, μετὰ τὸ παρ' αὐτοὺς ποιεῖν, ὅτι δέονται αὐτοῦ, ἐμφανίζοντος ἑαυτὸν οἷς ἀν κρίνη εὐλόγον εἶναι ὀφθῆναι, ὡς πέφυκε Θεὸς μὲν ἀνθρώπῳ γινώσκεσθαι, ἀνθρώπου δὲ ψυχῇ ἔτι οὔσα ἐν σώματι γινώσκειν τὸν Θεόν». Ὡ ρ ι γ έ ν ο υ ς κ α τ ᾶ Κ έ λ σ ο υ, Τόμος ἔβδομος, M i g n e, P.G. 11, (42)1481.

Βεβαίως ἐπισημαίνεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ ἰδιάζουσα θέσις καὶ ἀποστολὴ τῆς Προφητείας· «Οὐ γὰρ κινδῆλους οἱ ἐπιπνοὶ ἐκ Θεοῦ λόγους προσφέρουσιν, οὐδ' οἱ παρὰ τούτων ἐμπορευόμενοι· οὐδὲ μὴ πάγας, αἷς οἱ πολλοὶ τῶν σοφιστῶν τοὺς νέους ἐμπλέκουσι, πρὸς οὐδὲν ἀληθὲς σχολάζοντες· ἀλλ' οἱ μὲν τὸ ἅγιον Πνεῦμα κεκτημένοι, ἐρευνῶσι τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, τουτέστι, τῆς περὶ τὰς προφητείας ἐπικρύψεως ἐπήβολοι γινόμενοι». Κ λ ἡ μ. τ ο ὕ Ἀ λ ε ξ., ἐνθ' ἄνωτ., M i g n e, P.G. 8, (II) 937· καὶ «Haec propheticè significabant prophetae, sed non quemadmodum quidam dicunt, invisibili Patre omnium existente, alterum esse eum, qui a prophetis videretur; qui in totum, quid sit prophetia, nesciunt». Ε ἰ ρ η ν α ἰ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., M i g n e, P.G. 7, (254,5) 1034.

156. Ἀ. Θεοδωροῦ, Ἡ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως ἐπὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, 367-8.

αἰῶνος «ἦτο εὐρέως γνωστὴ ἢ τάσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας νὰ θέτῃ ὄρια εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, ὡς ταύτην ἐξέφραζον ἡ κυνικὴ διατριβὴ καὶ οἱ σκεπτικοὶ τῆς Νέας Ἀκαδημίας»¹⁵⁷.

Κατὰ ταῦτα ἡ ταπεινοφροσύνη, ὡς λογικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ ἐκτίμησις τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου «γνῶσιν τοῦ Θεοῦ», συντελεῖ καὶ διευκολύνει τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν κατανόησιν ἐκείνων, εἰς τὰ ὅποια ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀδυνατεῖ νὰ διεισδύσῃ καὶ εἰς τὴν θεώρησιν ἐκείνων, τὰ ὅποια ἡ ἀνθρωπίνη ὄρασις δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ, ἀντιληφθῆ καὶ ἐπισημάνῃ¹⁵⁸.

Προφανῶς δὲ παρατηρεῖται, ὡς πρὸς τὴν μετατόπισιν τῆς ὑπερβατικότητος τῆς θείας οὐσίας ἐκ τοῦ μεταφυσικοῦ εἰς τὸ θρησκευτικὸν πεδίου καὶ δὴ εἰς τὸν περιορισμὸν αὐτῆς εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἐμπειρίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι «Ἐν τῷ ὠκεανῷ τῆς θείας ἀπειρίας ριπταζόμενος ὁ ἀνθρώπος πνευστιᾶ, καταλαμβάνεται ὑπὸ τρόμου (συγκρίνων τὴν ἰδίαν ἀσημαντότητα πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἀπειρίας τοῦ Θεοῦ), μένει ἐνεὸς καὶ ἐκθαμβος. Τὸ ἀπειρον μυστήριον τὸν περιβάλλει πανταχόθεν, τὸν συνέχει ἀσφυκτικῶς, τὸν συμπίγει»¹⁵⁹. «Ἐν ὅψει δὲ τῆς θείας ἀκαταληψίας, ἡ μόνη ἀληθινὴ στάσις τοῦ κτιστοῦ πνεύματος εἶναι ἡ εὐσεβῆς ἄγνοια (docta ignorantia). Ἡ γνῶσις τῆς ἀγνοίας ταύτης, ἡ συναίσθησις τῆς συνοίκου ἀδυναμίας ὅπως διαπλευσῇ τοῦτο (τὸ πνεῦμα) τὸν ἀτέρμονα ὠκεανὸν τῆς θείας ἀπειρίας, ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα στοιχεῖα καὶ τὴν ἀδαμαντίνην βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ γνησία χριστιανικὴ γνωσιολογία»¹⁶⁰.

Ἐντεῦθεν εἶναι προφανὴς ὁ ρόλος τῆς ταπεινοφροσύνης διὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν γενικώτερον καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ γνωστὴ θέσις καὶ διδασκαλία τῶν Ἀνομοίων χαρακτηρίζεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατ' ἐπανάληψιν ὡς «ὑπερφίαλος ἀξιώσις»¹⁶¹ καὶ αὐτοὶ οἱ αἵρετικοὶ θεωροῦνται ὡς διακατεχόμενοι ὑπὸ τῆς «μανίας καὶ τῆς ἀλαζονείας» ἕνεκα τῆς «πολυπραγμοσύνης» καὶ τῆς «περιεργείας» των¹⁶².

Συνεπῶς μέσω τῆς ἐπιδεικνυομένης ὑπὸ τοῦ πιστοῦ ταπεινοφροσύνης κατανοεῖται ὑπ' αὐτοῦ ἡ ἄκρα ταπεινώσις τοῦ Ἰησοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐν χρόνῳ ἐλευσεώς Του εἰς τὸν κόσμον. Ἡ θεία δὲ ταπεινώσις συνι-

157. Ἐνθ' ἄνωτ., 371.

158. Διὰ μίαν ἄλλην ἐνδιαφέρουσαν διάστασιν ὡς πρὸς τὴν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνθρώπου κατανόησιν «τοῦ ἀπροσίτου καὶ ἀκαταλήπτου» τοῦ Θεοῦ, βλ. Χ. Γ. Σωτηροπούλου, «Διηγήσεις» τῶν ἀγαθῶν τῆς θεώσεως κατὰ τὸν ἅγιον Συμεὼν τὸν Νέον Θεολόγον, ἐν ΕΚΚΛ. ΦΑΡΟΣ, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1989, ἰδίᾳ 150 ἐξ.

159. Ἄ. Θεοδώρου, ἔνθ' ἄνωτ., 370.

160. Ἐνθ' ἄνωτ., 371-2.

161. Ἐνθ' ἄνωτ., 368, 371.

162. Ἐνθ' ἄνωτ., 371.

στᾶ διὰ τὸν πιστὸν τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς καθ' ὄλου ἡθικῆς ἐνδυναμώσεως ὡς καὶ τοῦ «μὴ μέγα φρονεῖν» εἰδικῶς. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ὑψίστη στιγμή τῆς θείας ταπεινώσεως ἀποτυπῶνται εἰς τὴν σταυρικὴν θυσίαν τοῦ Κυρίου. Ἰδιαιτέρως ἐπισημαίνεται, ὅτι ἡ ἔλευσις τοῦ Κυρίου ἐν χρόνῳ εἰς τὸν κόσμον συνυφαίνεται μετὰ τῆς θείας ταπεινώσεως καὶ ἐκφράζεται ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς¹⁶³. Ἐντεῦθεν τὸ «πλήρωμα τοῦ χρόνου» συνιστᾷ γεγονὸς πληρούμενον ὑπὸ τῆς ταπεινώσεως¹⁶⁴ τοῦ Θεοῦ.

Ἰπὸ τὴν ὀπτικήν αὐτὴν γωνίαν τὸ «μὴ μέγα φρονεῖν» τοῦ Πατριάρχου συνιστᾷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν πλέον οὐσιαστικὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν προσέγγισιν καὶ κατανόησιν τῶν ἐπαγγελιῶν, αἱ ὁποῖαι μάλιστα μέσω τῶν δοκιμασιῶν προδιαγράφουν τὸ μέλλον τῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς θεϊκὰς ὑποσχέσεις¹⁶⁵. Ἐπίσης μὲ τὴν θεϊκὴν ταπεινώσιν συνδέεται τὸ θέμα τῶν δοκιμασιῶν καὶ τῆς θλίψεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, καθ' ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὰς δοκιμασίας, τὰς θλίψεις καὶ τοὺς πειρασμοὺς τοῦ «πονηροῦ»¹⁶⁶ ὁ Κύριος «par sa vie et ses souffrances reste pour l' homme un modèle suprême»¹⁶⁷. Εἰδικώτερον τὰ ἀνθρώπινα πάθη, ὡς τοῦ «μέγα φρονεῖν», «sont associées à l' action du démon»¹⁶⁸. Εὐρύτερον δὲ αἱ καθημεριναὶ θλίψεις καὶ δοκιμασίαι συνδέονται μὲ τὴν ἡθικὴν ζωὴν τοῦ πιστοῦ, τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν «παιδεῖαν», καθὼς ἐπίσης αὐταὶ συνυφαίνονται μὲ τὴν «οἰκονομίαν» καὶ τὴν Πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον¹⁶⁹. Φρονοῦμεν, ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο στοιχεῖον τῆς θείας Προνοίας¹⁷⁰ καταγ-

163. Πρβλ. P. S t o c k m e i e r, *Theologie und Kult des Kreuzes bei Johannes Chrysostomus. Ein Beitrag zum Verständnis des Kreuzes im 4. Jahrhundert.* Trierer theologische Studien, Band 18. Trier 1966, 124.

164. Αὐτόθι, 124 ἐξ.

165. Πρβλ. Ἰ. Π α ν α γ ο π ο ὄ λ ο υ, *Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων. Οἱ τρεῖς πρῶτοι αἰῶνες καὶ ἡ Ἀλεξανδρινὴ ἐξηγητικὴ παράδοση ὡς τὸν πέμπτο αἰῶνα.* Τόμ. α', Ἀθήναι 1991, 123-4.

166. Εἰς τὴν σχετικὴν ὁρολογίαν τοῦ Χρυσ. περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀντιθέτου δυνάμεως εἰς τὸ ἔργον τοῦ E d. N o w a k, *Le chrétien devant la souffrance. Étude sur la pensée de Jean Chrysostome.* Théologie Historique 19. Paris 1972, 45, ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα «Σατανᾶς, διάβολος, δαίμων». Ὅμως εἰς αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθῇ τὸ «πονηρός», τὸ ὁποῖον ὑπὸ πλείστας ἐννοίας ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενα κείμενα. Βλ. M i g n e, P.G. 53,283.

167. E d. N o w a k, ἔνθ' ἄνωτ., 207.

168. Ἐνθ' ἄνωτ., 49.

169. Ἐνθ' ἄνωτ., 100 ἐξ., 206 ἐξ.

170. Ἐπισημαίνονται αἱ δύο βασικαὶ κατευθύνσεις τῆς περὶ Θείας Προνοίας διδασκαλίας τοῦ Χρυσ. εἰς τὴν συγκεκριμένην πρᾶξιν διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ κόσμου ἐπ' ἀγαθῶ τοῦ ἀνθρώπου, τ.ἐ.

α) Ἡ κοσμικὴ, ποὺ ἀφορᾷ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κλασικῆς λληνικῆς παιδείας καὶ

γέλλεται καὶ καταμαρτυρεῖται εἰς τὴν Π. Διαθήκην, ἔστω ἐμμέσως διὰ τοῦ περιεχομένου καὶ πρὸ παντὸς τῆς προοπτικῆς τῶν ἐπαγγελιῶν, τ.ε. τῆς παν-ανθρωπίνης θεϊκῆς εὐλογίας μέσω τοῦ Ἀβραάμ¹⁷¹.

Πρὸς τούτοις πλειστάκις ὁ Χρυσόστομος προσπαθεῖ μὲ τὴν ἀναφορὰν καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνευδοίαστον ἀναγνώρισιν τῆς θείας Προνοίας¹⁷² καὶ τοῦ ρόλου τῆς θείας Χάριτος διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ θεμελιώσῃ καὶ ἐνσωματώσῃ ἐννοιολογικῶς τὴν ταπεινοφροσύνην εἰς αὐτὴν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐνεργὸν συμπεριφορὰν τοῦ πιστοῦ¹⁷³. Οὕτω δέ, μὲ αὐτὴν τὴν ταπεινοφροσύνην ποῦ ἐνισχύει, ἀλλὰ καὶ διευκολύνει τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Χρυσόστομος προβαίνει εἰς ὁμολογίας καὶ προτροπὰς πρὸς τοὺς πιστοὺς σχετικῶς μὲ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα¹⁷⁴ καὶ τὴν Ἱ. Παράδοσιν¹⁷⁵, ἣ καὶ γενικώτερον ἐξιστορεῖ καὶ διερευνᾷ μεθοδικῶς τὴν Ἱστορίαν τῆς Βίβλου,¹⁷⁶ ἐπιδεικνύων ἐνδιαφέρον: «οὐδὲ περὶ συνθήκας καὶ ἀλλῆ λέξεων, ἀλλὰ περὶ νοημάτων δύναμιν πᾶσαν ἀπασχολεῖν τοῦ καιροῦ τὴν ροπήν»¹⁷⁷.

στ) Εἰς τὴν ὁμολογίαν «Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός».

ι' Ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ πιστοῦ.

Τὴν ἐγκυρότητα τῶν προηγηθεισῶν ἐπισημάνσεων, ὡς πρὸς τὸ εὐρύτερον καὶ γενικώτερον ἐννοιολογικὸν περιεχόμενον τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ δὴ εἰς τὰ προαναφερθέντα περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ

β) Ἡ Ἱστορική, ποῦ ἀφορᾷ εἰς τὰς θεϊκὰς ἐπεμβάσεις εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁποία ὑπογραμμίζεται εἰδικώτερον ἀπὸ τὴν ἐβραϊκὴν σκέψιν. Πρβλ. E d. N o w a k, ἐνθ' ἄνωτ., 206.

171. Βλ. «καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς», Γεν. 12,3. Πρβλ. I. Π α ν α γ ο π ο ὑ λ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., 123-4,126.

172. Βλ. Ν. Γ. Ν ε υ ρ ά κ η, Αἱ ἀλήθειαι τῆς πίστεως κατὰ τὸν Ἅγιον Χρυσόστομον (Βίος-Κείμενα-Μεταφράσεις-Σύνοψις Δογματικῆς-Εὐρετήριον). Ἀθήναι, 1972, 52-56.

173. Ἐνθ' ἄνωτ., 77-80.

174. Βλ. «οὐκ ἂν παρέλαβε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μὴ διὰ τῆς γλώττης τοῦ προφήτου διδάξαι ἡμᾶς...», Ὁμιλ. εἰς τὴν Γέν., M i g n e, P.G. 53,43. L. A c k e r m a n n, Die Beredsamkeit des heil. Johannes Chrysostomus. Würzburg 1889, 101, ἰδίᾳ ὑποσ. 2.

175. Βλ. «Παράδοσις ἐστὶ, μὴδὲν πλέον ζῆτει», Ὁμιλ. εἰς τὴν Β' Θεσσ., M i g n e, P.G. 62,488. Πρβλ. L. A c k e r m a n n, ἐνθ' ἄνωτ., 101.

176. Πρβλ. L. A c k e r m a n n, ἐνθ' ἄνωτ., 101 J. L u t z, Die Homilien des heiligen Chrysostomus in einer Auswahl für Seelsorger und zur Privaterbanung. Aus dem Grundtexte übersetzt Tübingen (1846) 1853, ἰδίᾳ ἢ Ὁμιλία ἐπὶ τοῦ χωρίου 'Ich bin der Herr, der das Licht gemacht' καὶ Zwei Homilien über die Dunkelheit der Propheten 190-209 καὶ 209-229 ἀντιστοίχως. Π. X. Ἀ ν δ ρ ι ο π ο ὑ λ ο υ, Τὸ κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης, 616 ἐξ.

177. Ἑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ὁμιλία Α', M i g n e, P.G. 60,227. Πρβλ. ἐπίσης Π. X. Ἀ ν δ ρ ι ο π ο ὑ λ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., 618,621.

ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, καταδεικνύει τόσον ἢ καθ' αὐτὸ ὅσον καὶ ἡ γενικῶς εὐρεῖα χρῆσις τῆς γνωστῆς ὁμολογίας τοῦ Πατριάρχου· «'Εγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδὸς». Τοῦτο καθ' ὅσον ἡ ὁμολογία αὕτη εἰς τὰ σχετικὰ κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης κατέχει πρωταρχικὴν θέσιν. Ἡ ἔννοια δηλ. τῆς ταπεινοφροσύνης κατὰ τὸν Χρυσόστομον παρουσιάζεται ὡς ἔχουσα ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν ὁμολογίαν.

Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ὁμολογίας¹⁷⁸ ἐκφράζεται τὸ καθ' ἑξοχὴν «εὐτελες» καὶ «ἐφήμερον» τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως: «ἄνθρωπος γῆ καὶ σποδὸς ὑπάρχων, σᾶρξ καὶ αἷμα, χόρτος καὶ ἄνθος χόρτου, σκιά καὶ καπνὸς καὶ ματαιότης»¹⁷⁹, καὶ «οὐδὲν γὰρ ὄνομα εὐρεῖν δυνάμενον παραστήσαι σου τὴν εὐτέλειαν»¹⁸⁰. Οὕτω διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς «εὐτελείας» τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἐκφράζεται καὶ καθομολογεῖται τὸ ταπεινὸν φρόνημα τοῦ πιστοῦ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς εἶδομεν, ἡ ταπεινοφροσύνη συντελεῖ ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ὀρθὴν καὶ ἀντικειμενικὴν ἐκτίμησιν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνθρώπου τόσον τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ δυνατοτήτων, ὅσον καὶ τῆς καθ' ὅλα ἐγκοσμίου πραγματικότητος πρὸ τῆς ὁποίας ὁ πιστὸς εὐθαρσῶς τοποθετεῖται: «Ὁ γὰρ μετριοφρονῶν οὐδὲ ἐπὶ τοῖς μεγάλοις μέγα φρονεῖ, τὸ ταπεινὸν εἰδὼς τὸ ἑαυτοῦ· ὁ δὲ εὐτελής καὶ ἐπὶ τοῖς μικροῖς μέγα φαντάζεται»· ὡς «Καὶ ὅρα πῶς πανταχοῦ πάντα ἀνατιθέασι τῷ Θεῷ... "Ὅτι δὲ οὐχ ἡμέτερον, ἀλλὰ τὸ πλεον τοῦ Θεοῦ, ἄκουε Παύλου λέγοντος· Καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ἡμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον. Μὴ τοίνυν μέγα φρονῶμεν, μηδὲ φυσιώμεθα, γῆ καὶ σποδὸς ὄντες, καπνὸς καὶ σκιά. Εἰπέ γάρ μοι διὰ τί μέγα φρονεῖς;»¹⁸¹. Εἰδικώτερον δὲ ὡς πρὸς τὰς δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὰς «ἐπαγγελίας... ἄκουσον τοῦ Παύλου λέγοντος περὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς ὑπακοῆς τῆς ἐκείνου, καὶ τῆς ἐν ἅπασι πίστεως· Κατενόησε μὲν γάρ, φησί, τὸ ἑαυτοῦ σῶμα νενεκρωμένον, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάρρας, εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει»¹⁸².

Πρὸς τούτοις ἡ ταπεινοφροσύνη καθοδηγεῖ μὲν τὸν πιστὸν εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως, συνδέει δὲ ἐπίσης

178. Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «... νῦν πάλιν πρὸς Ἀνομοίους περὶ Ἀκαταλήπτου. Λόγος δεύτερος», Migne, P.G. 48,712γ. Πρβλ. ἐπίσης Π. Κ. Χρήστου, Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ, 15.

179. Ἀὐτόθι.

180. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἐνθ' ἄνωτ., Migne, P.G. 48,714. Πρβλ. ἐπίσης Π. Κ. Χρήστου, ἐνθ' ἄνωτ., 15.

181. Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ὁμιλία Α', Migne, P.G. 60, 224-225.

182. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «... νῦν πάλιν πρὸς Ἀνομοίους περὶ Ἀκαταλήπτου. Λόγος δεύτερος», Migne, P.G. 48,715.

αὐτὸν πρὸ παντὸς ἄλλου ἠθικοῦ στοιχείου μὲ τὸν Θεόν, τὰ ἐπουράνια καὶ αἰώνια. «Αὕτη (ἢ ταπεινοφροσύνη) τῆς βασιλείας ἢ θύρα»¹⁸³· καὶ «πῶς δ' ἂν τις εὖροι χάριν παρὰ τῷ Θεῷ; Πῶς δὲ ἐτέρως, εἰ μὴ ἀπὸ ταπεινοφροσύνης;»¹⁸⁴. Ἐντεῦθεν, εἰς τὴν αὐτὴν συνάφειαν τοῦ λόγου, ὁ Χρυσόστομος προτρέπει τοὺς πιστοὺς: «Κτησώμεθα τοίνυν τὸ διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης ὕψος· ἐπισκεψώμεθα τῶν ἀνθρωπίνων τὴν φύσιν, ἵνα ἐκκαῶμεν τῷ πύθω τῶν μελλόντων. Ἐτέρως γὰρ οὐκ ἔστι γενέσθαι ταπεινόν, ἀλλ' ἢ διὰ τοῦ τῶν θείων ἔρωτος καὶ τῆς τῶν παρόντων ὑπεροψίας». Ἄλλωστε, «ὕψηλός γάρ ἐστιν ὁ μηδενὸς δεόμενος τούτων, ἀλλὰ καταφρονῶν ἀπάντων, καὶ οἴκοθεν ἔχων τὸ μέγεθος»¹⁸⁵. Ἐπισημαίνεται ὅτι διὰ τῶν τελευταίων χωρίων ἡ ταπεινοφροσύνη ἀποβαίνει ἢ ἠθικὴ δύναμις, ἢ ὁποῖα καθιστᾶ καὶ κρατεῖ διάπυρον τὴν ψυχὴν τοῦ πιστοῦ διὰ τοῦ πύθου «τῶν μελλόντων», «τοῦ τῶν θείων ἔρωτος» καὶ τῆς ὑπερβάσεως καὶ περιφρονήσεως τῶν ἐγκοσμίων¹⁸⁶. Ἐξ ἄλλου καθομολογεῖται ἀνωτέρω ἡ αὐτάρκεια καὶ τὸ ἠθικὸν ὕψος τοῦ πιστοῦ, ὁ ὁποῖος παρίσταται διαθέτων ὑψηλὸν ἦθος καὶ ἐσωτερικότητα. Ἡ ἐσωτερικότης δὲ αὐτῆ τοῦ πιστοῦ διὰ μέσου τῆς ταπεινοφροσύνης ἀπεργάζεται καὶ διασφαλίζει τὴν ἀντικειμενικότητα καὶ ψυχικὴν ὑγείαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλαχοῦ δὲ ἀναγνωρίζεται μία νοσηρότης ἢ ἄλλως παθογένεια εἰς τὴν ὑψηλοφροσύνην τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ ταπεινοφροσύνη ὡς τὸ ἀμυντικὸν σύστημα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς θλίψεις καὶ τὰς ἀντιξοότητες, ποὺ συνυφαίνονται μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν: «τίς δὲ πενία συζῶν καὶ λιμῶ παλαίων τοῦτο νοσήσει τὸ νόσημα;»¹⁸⁷.

Πρὸς τούτοις ὁ πιστὸς κατανοεῖ ἢ ἀκριβέστερα ἔχει τὴν γνῶσιν, ὅτι ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ μέσου τῆς ταπεινοφροσύνης προσοικειοῦται τὴν θείαν Χάριν: «Πῶς δ' ἂν τις εὖροι χάριν παρὰ τῷ Θεῷ; Πῶς δὲ ἐτέρως, εἰ μὴ ἀπὸ ταπεινοφροσύνης;»¹⁸⁸, καθ' ὅτι, ὡς ἤδη ἐπεσημάνθη, «ἀπάντων ... τῶν ἀγαθῶν αἰτία ἢ ταπεινοφροσύνη»¹⁸⁹.

Εἰδικώτερον δέ, ὡς πρὸς τὴν συνάρτησιν τῆς ταπεινοφροσύνης μὲ τὸν Πατριάρχην Ἀβραάμ καὶ τῶν πρὸς αὐτὸν ἐπαγγελιῶν, σημειοῦνται τὰ ἀκόλουθα: «Οὐδὲν οὕτω θαυμαστὸν ποιεῖ τὸν Χριστιανὸν ὡς ταπεινοφροσύ-

183. Ἰωάννου Χρυσόστομου, Ἰπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία ΕΞ', Migne, P.G. 58,623.

184. Ἰωάννου Χρυσόστομου, Ἰπόθεσις τῆς πρὸς Κορινθίους πρώτης ἐπιστολῆς, Ὁμιλία Α', Migne, P.G. 61,16.

185. Αὐτόθι.

186. Αὐτόθι.

187. Ἰπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία ΟΒ', Migne, P.G. 58,672.

188. Migne, P.G. 61,215.

189. Βλ. ἀνωτ., 22, 24 ἐξ.

νη· Ἄκουσον γοῦν τοῦ Ἀβραάμ λέγοντος· Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός...»¹⁹⁰. «Εἶπε γάρ μοι τί τοῦ Ἀβραάμ γέγονεν ὑψηλότερον; καίτοι γε ἐκεῖνος ἦν ὁ λέγων· Ἐγὼ εἰμι γῆ καὶ σποδός» καὶ «ἐκεῖνος ἦτο ὁ λέγων πρὸς τὸν Θεὸν «μὴ ἔστω μάχη ἀνά μέσον ἐμοῦ καὶ ἀνά μέσον σοῦ»¹⁹¹. καὶ «Ὅθεν δῆλον, ὅτι ἀπὸ πολλοῦ διανοίας ὕψους ἐφθέγγετο τὸ ρῆμα ἐκεῖνο ὁ πατριάρχης, Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός· ἀπὸ ὕψους οὐκ ἀπὸ ἀπονοίας»¹⁹².

Ἐξ ἄλλου ἐπισημαίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὡς ἄνω προτελευταίου χωρίου ἡ οὐσιώδης συμβολὴ τοῦ ταπεινοῦ φρονήματος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κοινωρικῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης¹⁹³: «μὴ ἔστω μάχη ἀνά μέσον ἐμοῦ καὶ ἀνά μέσον σοῦ».

Πρὸς τούτοις, ἡ ἐν λόγῳ ὁμολογία τοῦ Πατριάρχου θεμελιώνει τὸ εὐρύτερον ἐπίσης σκεπτικὸν ἢ καὶ τὸν καθ' ἑαυτοῦ τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ Χρυσοστόμου περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης, καθ' ὅσον μὲ ζωηράν ἔμφασιν προτείνει οὗτος εἰς τοὺς πιστούς: «Οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα λογιζέου, ὅτι ὁ μὲν γῆν καὶ σποδὸν ἑαυτὸν λέγων, ὑψηλὸς ἂν εἴη, καίτοι γε ἀπὸ ταπεινοφροσύνης λέγει· ὁ δὲ μὴ γῆν καὶ σποδὸν ἑαυτὸν νομίζων, ἀλλὰ περιέπων αὐτόν, καὶ μεγαλοφρονῶν, οὗτος μὲν οὖν ἂν εἴη εὐτελής, τὰ μικρὰ μεγάλα τιθέμενος»¹⁹⁴.

Ἐντεῦθεν ὁ Χρυσόστομος καὶ δὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνωστῆς ὁμολογίας, «οὐκ ἀπλῶς (δὲ) ταπεινοφροσύνην ἀπαιτεῖ, ἀλλ' ἐπίτασιν ταπεινοφροσύ-

190. Πρβλ. Χριστοφ. Ν. Δρακοντίδου, Συλλογὴ ἀπηνθισμένη ἐκ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, 20.

191. Migne, P.G. 61,15. Χριστοφ. Ν. Δρακοντίδου, ἔνθ' ἄνωτ., 22.

192. Migne, P.G. 61,16. Χριστοφ. Ν. Δρακοντίδου, ἔνθ' ἄνωτ., 23.

193. Πρβλ. «Μὴ δὴ τὴν ἐναντίαν ἔλθωμεν μηδὲ ἑαυτοῖς πολεμῶμεν· τίνος ἔνεκεν τῶν πρωτείων ἔρξας;» Ἐπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία ΟΒ', Migne, P.G. 58,623. «Ἄλλ' ἐὰν τοῦτο κωλυθῆ, καὶ τῶν προεδριῶν ὁ ἔρωσ σβεσθήσεται». Ἐπόμνημα εἰς τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ὁμιλία Α', Migne, P.G. 60,228· καὶ «Κὰν ἐπαίρηται τις καθ' ἡμῶν, ἡμεῖς ταπεινοὶ γινώμεθα· κὰν θρασυνηταί τις, θεραπεύσωμεν· κὰν δάκνη καὶ κατεσθίη σκώπτων καὶ κωμωδῶν, ἡμεῖς μὴ νικώμεθα, μὴ ἀμυνόμενοι ἑαυτοῖς ἀνέλωμεν ἑαυτούς. Καὶ γὰρ θηρίον ἐστὶν ὁ θυμός, θηρίον δὲξὶ καὶ θερμόν. Ἐπάδωμεν τοῖνυν ἑαυτοῖς τὰς ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἐπαδάς, καὶ λέγωμεν, ὅτι Γῆ εἶ καὶ σποδός; καὶ τί ὑπερφηανεῖται γῆ καὶ σποδός;» Ἐπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία ΜΗ', Migne, P.G. 59,272.

194. Migne, P.G. 61,16. Πρβλ. ἐπίσης «Εἴ τις γὰρ τὸν πηλὸν ἠγοῖτο καὶ καταφρον(οῖ), ἔτερος δὲ τις τὸν πηλὸν ὡς χρυσὸν θαυμάζοι καὶ μέγα ἄγοι, τίς ἄρα ἐστὶν ὁ ὑψηλός; οὐχὶ ὁ τὸν πηλὸν μὴ θαυμάζων; τίς δὲ ὁ ταπεινός καὶ εὐτελής; οὐχὶ ὁ θαυμάζων αὐτόν, καὶ μέγα τιθέμενος; Migne, P.G. 61,15-16. Εὐρύτερον πρβλ. Π. Ι. Μπρατσικόπου, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, Κείμενον-Εἰσαγωγή-Σχόλια-Εἰκόνες, Ἐν Ἀθήναις 1950, 87.

νης)¹⁹⁵. Εἰς τὴν ἄμεσον δὲ συνάφειαν τοῦ λόγου, ἔχων οὗτος ὑπ' ὄψει του τὰ ὅσα προεξετέθησαν περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ ἀπευθυνόμενος μὲ ἔμφασιν πρὸς ἓνα ἕκαστον τῶν πιστῶν προσωπικῶς, ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν: «Μέχρι τίνος φυσώμεθα φύσημα γέλωτος ἄξιον;» καὶ θεμελιῶνων τὸ ἐρώτημά του ἀπροσώπως εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν ὁμολογίαν «Τί γὰρ ὑπερηφανεύεται γ ἦ καὶ σ π ο δ ὅ ς;» ἐρωτᾷ ἀπ' εὐθείας τὸν πιστὸν ἀναιρῶν καὶ ἀποδεικνύων τὸ σαθρὸν τῶν στοιχείων, πὺ συνθέτου τὴν ἐγωπαθῆ συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου: «Μέγα φρονεῖς, ἄνθρωπε; διὰ τί; τί τὸ κέρδος, εἰπέ μοι; πόθεν δὲ καὶ μέγα φρονεῖς κατὰ τῶν ὁμοφύλων; οὐχὶ τῆς αὐτῆς μετέχεις φύσεως; οὐχὶ τῆς αὐτῆς ψυχῆς; οὐχ ὁμοίως τετίμησαι παρὰ τοῦ Θεοῦ;»¹⁹⁶.

Ἡ ταπεινοφροσύνη συνιστᾷ βεβαίως σταθμὸν τῆς ἠθικῆς προαγωγῆς, ἡ ὁποία καθορίζει ὅμως, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὸ νοητικὸν ἐπίπεδον καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πιστοῦ. Οὕτω προτρέπεται ὁ πιστός: «Ταπεινὸς εἶ, καὶ πάντων ἀνθρώπων ταπεινότερος, μὴ διὰ τοῦτο μέγα φρόνει... Διὰ τοῦτο ταπεινοφρονεῖς, ἵνα ἀπονοίας ἀπαλλαγῆς· ἂν τοίνυν δι' αὐτῆς εἰς ἀπόνοιαν ἐμπέσῃς, κρεῖττον μὴ ταπεινοφρονεῖν»¹⁹⁷.

Ἐξ ἄλλου διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης διευκολύνεται αὐτὴ αὐτὴ ἡ προαγωγή τῆς πνευματικῆς ζωῆς διὰ τῆς «ὑπακοῆς» καὶ συμμορφώσεως τοῦ πιστοῦ πρὸς τὰς θεϊκὰς ἐντολάς)¹⁹⁸. Πρὸς τοῦτο ὑπομιμνήσκειται εἰς τὸν πιστὸν τὸ φθαρτὸν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ τιθάσευσις τῆς τυχὸν οἰήσεώς του: «Διὰ τοῦτο ἐκ δύο οὐσιῶν κατεσκευάσεν ἡμᾶς ὁ Θεός, ὅταν μὲν εἰς ἀπόνοιαν ἐπαρθῆς καταστείλῃ σε τὸ εὐτελὲς τῆς σαρκός»¹⁹⁹. Βεβαίως, ἡ ἐκτίμησις καὶ ἡ συνειδητοποίησις τῆς εὐρυτέρας ἠθικῆς ἀξίας τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ εἰδικώτερον ἡ ἐσωτερικὴ διεργασία πρὸς τὴν συναίσθησιν καὶ τὴν πνευματικὴν διακρίβωσιν τῆς ταπεινοφροσύνης ἀπὸ μέρους τοῦ πιστοῦ ἀποτελεῖ ἔργον ἐπίμοχθον, καθ' ὅσον τοῦτο δεσμεύει ἐπὶ μονίμου βάσεως τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν)²⁰⁰: «Εἰ οὖν ταπεινοφρονεῖν βούλει, μὴ ἐν ρήμασι μὴδὲ ἐν σχήμασι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν πράγμασι καὶ ἐν φθέγμασι τὴν ἀρετὴν ἐπιδείκνυσον»²⁰¹. Ἐντεῦθεν ἡ ταπεινοφροσύνη συνιστᾷ τὸ κατ' ἐξοχὴν γνῶρισμα τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ συμπεριφορᾶς καὶ βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν θεϊκὴν ἐντολήν «Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου...», δυνά-

195. Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολήν, Ὁμιλία Ε', Migne, P.G. 62,215.

196. Αὐτόθι.

197. Αὐτόθι.

198. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', Migne, P.G. 63,619.

199. Ἐνθ' ἄνωτ., 63,616-617.

200. Ἐνθ' ἄνωτ., 63,615-622.

201. Ἐνθ' ἄνωτ., 63,620.

μει τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ὠθεῖται εἰς τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν δυναμικὴν ὑπέρβασιν τῶν προσκαίρων καὶ κατακυριεύεται ἀπὸ τὸν ὀραματισμὸν τῶν «ἀεὶ μενόντων καὶ μηδέποτε ἀφιπταμένων».

Γενικῶς δ' εἰπεῖν εἶναι πασιφανές, ὅτι ἡ ὁμολογία τοῦ Πατριάρχου «Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός» θεμελιοῖ καὶ διέπει τὴν σκέψιν τοῦ Χρυσοστόμου καὶ εἰς αὐτὰς τὰς λεπτομερείας, ὅταν οὗτος ὁμιλῇ περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης ἢ τοῦ «μὴ μέγα φρονεῖν»²⁰².

ι' Ὡς πρὸς τὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης.

Ἰδιαίτερος ἐπισημαίνεται ἡ συσχέτισις τῆς γνωστῆς ὁμολογίας τοῦ Ἀβραάμ «Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός» μετὰ κορυφαίων προσώπων καὶ γεγονότων τῆς Βιβλικῆς Ἱστορίας. Αἱ συσχετίσεις αὐταὶ ἔχουσι μόνον προσδίδουν μίαν ἠθικὴν εὐρύτητα εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ταπεινοφροσύνης, ἀλλ' ἐμφανίζουσι αὐτὴν ὡς μέσον θεογνωσίας ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνθρώπου ὡς καὶ ἐνεργὸν συντελεστὴν τῆς ἐξελίξεως καὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Οὕτω παρατηρεῖται «Τοῦτο ἔταπεινωσε τὸν Φαραῶ, Οὐκ οἶδα γάρ, φησί, τὸν Κύριον... καὶ μετὰ ταῦτα ὕπλοις καὶ ἵπποις κατεποντίζετο. Ἀπεναντίας τούτῳ Ἀβραάμ, Ἐγὼ δέ, φησίν, εἰ μὴ γῆ καὶ σποδός, καὶ μυρίων βαρβάρων ἐκράτησε...»²⁰³ «καὶ ταύτης ἀντεχόμενος τῆς ἀρετῆς (ὁ Ἀβραάμ) ἀεὶ ὑψηλότερος ἐγένετο... ὁ δὲ Φαραῶ καὶ γῆ καὶ σποδός, καὶ εἴ τι τούτων εὐτελέστερον ἕτερον. Διὰ τοῦτο («τὸ πάθος» τῆς «ὑπερηφανίας») θνητοὶ γεγόναμεν, καὶ ἐν λύπαις καὶ ὀδυρμοῖς»²⁰⁴. Ἐπίσης: «Καὶ γὰρ ὁ Ἀβραάμ μεταξὺ Χαναναίων ὧν ἔλεγεν· Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός· καὶ ὁ Δαυὶδ ἐν μέσοις στρατοπέδοις, Ἐγὼ δὲ σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος...»²⁰⁵.

Ἐπισημαίνεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ταπεινοφροσύνης εἰς τὴν Βίβλον ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου οὐχὶ μεμονωμένως εἰς τὰς ἀφηγήσεις περὶ τοῦ πρώτου Πατριάρχου, ἀλλ' ὡς ἔννοια διάχυτος, ἀπαντῶσα εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Ἱστορίας τῆς Π. Διαθήκης, ἤτοι ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς Δημιουργίας, τῶν Πατριαρχῶν, τῆς Ἐξόδου ὡς καὶ αὐτῆς τῆς δαυιδικῆς ἐποχῆς. Θεωρεῖται δηλ. ἡ ταπεινοφροσύνη μίαν ἐκ τῶν πλεόντων κεντρικῶν ιδεῶν τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας, ἡ ὁποία πέρα τῆς ἠθικῆς τῆς σημασίας ἀποκτᾷ ἔννοιαν, τρόπον τινά, ἱστορικὴν, ὑπὸ τὴν ἐποψιν, ὅτι αὕτη ἀποβαίνει ἀποφασιστικὸς συντελεστὴς καὶ ρυθμιστικὴ προϋπόθεσις τῆς ἐκβάσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς Π. Διαθήκης.

202. Ἐνθ' ἄνωτ., 63,615-621.

203. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἐπίτομον εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, Ὁμιλία ΟΒ', Migne, P.G. 58,625-6.

204. Ἐνθ' ἄνωτ., 58,626.

205. Ἐνθ' ἄνωτ., 58,672.

Πρὸς τούτους, βιβλικὰ γεγονότα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς Πατριάρχας Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ²⁰⁶ ἀναφέρονται καὶ κρίνονται ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου, ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὴν ἔννοϊαν τῆς ταπεινοφροσύνης, νοουμένης βασικῶς εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀπὸ [τῆς] γῆς «πλάσεως» τοῦ ἀνθρώπου²⁰⁷ καὶ δῆ, καθ' ὅσον «διὰ ... τῆς ταπεινώσεως τὸ φρόνημα τὸ ἀνθρώπινον καταστέλλεται»²⁰⁸.

Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ παρεχομένη πρὸς τοὺς προαναφερθέντας Πατριάρχας θεία συμπάραστασις τοποθετεῖται εἰς τὸ περιγράμμα τῆς καθ' ὅλου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνωστῆς ὁμολογίας τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ «μὴ μέγα φρονεῖν» προβληματικῆς, ὡς αὕτη ἐμφανίζεται καὶ κατ' αὐτὴν τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: «ἵνα μὴ ἐπαίρηται (οὗτος) κατὰ τοῦ Θεοῦ»²⁰⁹. Ἡ προβληματικὴ αὕτη μεταφέρεται κατὰ τὸν Χρυσόστομον εἰς τὰς μετὰ ταῦτα πατριαρχικὰ διηγήσεις περὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ: «Μὴ τοίνυν φοβοῦ, μετὰ σοῦ γὰρ εἰμι, καὶ πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου δι' Ἀβραάμ τὸν πατέρα σου· πολλὰς γὰρ ὀφείλω τὰς ἀμοιβὰς ἐκείνῳ τῆς εἰς ἐμὲ ὑπακοῆς»²¹⁰. Γενικῶς δὲ ἡ ἐν λόγῳ προβληματικὴ ἐπενεργεῖ ὡς δυναμικὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν μνείαν τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος αὐτοπαρουσιάζομενος συνδέεται μετὰ τῶν ἐπὶ μέρος ὀνομάτων τῶν Πατριαρχῶν, τ.ἔ. ὁ Θεὸς αὐτοπαρουσιάζεται εἰς μὲν τὸν Ἰσαὰκ διὰ τοῦ «ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου»²¹¹, εἰς δὲ τὸν Ἰακώβ διὰ τοῦ «ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς σου»²¹².

Εἰδικώτερον δὲ ὡς πρὸς τὸν Ἰσαὰκ παρατηρεῖται σχετικῶς, «Ὅρα πόση τῆς ταπεινώσεως ἡ ἰσχὺς» καὶ ὡς πρὸς τὸν Ἰακώβ σχολιάζεται τὸ βιβλικὸν κείμενον περὶ τῆς ὁδοιορίας αὐτοῦ πρὸς τὴν Χαρράν: «Πορευόμενος γὰρ εἰς Χαρράν, ἔδου ὁ ἥλιος, καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν λίθον τοῦ τόπου, καὶ ἔθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη. Εἶδες ἄφατον φιλοσοφίαν; ... Ἄνηρ ἐν τῇ οἰκίᾳ τραφεῖς, πολλῆς ἀπολαύσας θεραπείας, λαβὼν λίθον ἔθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ. Ὅρα τοῦ παιδὸς τὴν ἀνδρείαν, τῷ λίθῳ ἀντὶ προσκεφαλαίου ἐχρήσατο, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐμάθευδε· διὰ τοῦτο καὶ τῆς τοῦ Δεσπότη ὄψεως καταξιούται»²¹³. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Ἰακώβ διὰ τῆς ἀπλότητος καὶ

206. Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', Migne, P.G. 63,619.

207. «Ἐπλάσθη ὁ Ἀδάμ ἀπὸ (τῆς) γῆς, ἀλλὰ οὐκ εἶδεν ὅπως ἐπλάσθη· οὐ γὰρ ἐχρῆν αὐτὸν μάρτυρα παρεῖναι τῶν γενομένων, ἵνα μὴ ἐπαίρηται κατὰ τοῦ Θεοῦ». Ἐνθ' ἄνωτ., Migne, P.G. 63,617.

208. Αὐτόθι.

209. Αὐτόθι.

210. Ἐνθ' ἄνωτ., Migne, P.G. 63,619. Πρβλ. Γεν. 26,24. 28,13 κ.λπ.

211. Ἐνθ' ἄνωτ., Migne, P.G. 63,619. Πρβλ. Γεν. 26,24.

212. Ἐνθ' ἄνωτ., Migne, P.G. 63,619. Πρβλ. Γεν. 28,13.

213. Ἐνθ' ἄνωτ., Migne, P.G. 63,619.

τῆς ταπεινοφροσύνης, πού ἐπιδεικνύει γενικώτερον, ἀξιοῦται τῆς «ὄψεως τοῦ Δεσπότη» ἐν μέσῳ τῆς μεγαλειώδους εἰκόνας, πού δημιουργεῖ ἡ ἀντίθεσις τοῦ λιθίνου προσκεφαλαίου καὶ τοῦ ἐδάφους ἀντι στρωμνῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Θεοῦ ἀφ' ἑτέρου. Προφανῶς ἡ ἀπλότης καὶ ἡ λιτότης αὐτῆ θεωρεῖται ὡς ἡ ἔκφρασις τοῦ ταπεινοῦ φρονήματος τοῦ Ἰακώβ μέσῳ τοῦ ὁποῦ φρονήματος διὰ τῆς «ὄψεως» τοῦ Θεοῦ καταξιοῦται ἠθικῶς ὁ ἄνθρωπος. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀφήγησιν εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος τῆς διατυπώσεως καὶ τῆς περιγραφῆς τῶν διαφόρων συμβάντων καὶ γεγονότων, τὰ ὁποῖα ὅμως δεόν νὰ τοποθετηθοῦν καὶ κατανοηθοῦν ἐντὸς τοῦ εὐρύτερου θεολογικοῦ πλαισίου εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν, καθ' ὅσον ἄλλως ἀποστεροῦνται βασικῶν θεολογικῶν ἐνοιῶν καὶ ἰδεῶν καὶ κατ' ἐπέκτασιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθοῦν ἀντικειμενικῶς καὶ νὰ κατανοηθοῦν ἐπαρκῶς. Πρὸς τούτοις κρίνεται σκόπιμον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ταῦτα ἀφοροῦν γενικώτερον εἰς μίαν πλέον σύγχρονον ἀντίληψιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ἀφηγήσεων τῆς Π. Διαθήκης καὶ καθορίζουν τὰς θεολογικὰς διαστάσεις, ἀλλὰ καὶ τὰς οὕτως εἰπεῖν παιδαγωγικὰς προϋποθέσεις τῆς διδασκαλίας τῆς Π. Διαθήκης σήμερον²¹⁴. Εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς προαναφερθεῖσας περιπτώσεις ὡς πρὸς τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν Ἰακώβ ἀπαντᾷ ἡ ρητὴ περὶ πλήρους συμπαραστάσεως διαβεβαίωσις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς Πατριάρχας: «μετὰ σοῦ γὰρ εἰμι»²¹⁵.

Ἐξ ἄλλου πολλάκις ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρεται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωϋσέως καὶ μάλιστα εἰς τὰ πλαίσια τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν.

Εἰς τὰ σχετικὰ δὲ κείμενα τόσον ἡ ταπεινοφροσύνη, ὅσον καὶ εὐρύτερον αἱ ἐπαγγελίαι συνδέονται μετὰ τοῦ Νόμου, τὸν ὁποῖον, ὡς γνωστὸν, καὶ εἰς τὴν Π. καὶ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, ἐκπροσωπεῖ ὁ Μωϋσῆς. Ὁ Μωϋσῆς χαρακτηρίζεται κατὰ τὸν Χρυσόστομον διὰ τὴν ταπεινότητα τοῦ φρονήματος του ἰδίᾳ λόγῳ τῆς ἐγκαταλείψεως ἀπὸ μέρους του τοῦ αἰγυπτιακοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὴν δοκιμαζομένην κοινωνίαν τῶν συμπατριωτῶν του ἐν Αἰγύπτῳ²¹⁶. Ἐντεῦθεν, λόγῳ τοῦ ταυτισμοῦ τοῦ προσώπου τοῦ Μωϋσέως μετὰ τοῦ Νόμου τῆς Π. Διαθήκης δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Νόμος κυριαρχεῖται ἐννοιολογικῶς ἀπὸ τὸν Ἡθικὸν Δεκάλογον (Ἐξ. 20, Δευτ. 5) καὶ εἰδικώτερον ἀπὸ τὴν δ'

214. «Μὴ τοῖνον φοβοῦ, μετὰ σοῦ γὰρ εἰμι» καὶ «ἐμὲ ἔξεις φύλακα ἐν πάσῃ ὁδῷ· μετὰ σοῦ γὰρ εἰμι» (Αὐτόθι).

215. Εἰδικώτερον κατὰ τὴν σύγχρονον διδασκαλίαν τῆς Ἱστορίας τῆς Π. Διαθήκης αἱ διάφοροι κυρίως ἀφηγήσεις πρέπει νὰ πλαισιωθοῦν ἀπὸ τὰς ἀναγκαῖας θεολογικὰς ἐννοίας καὶ ἰδέας, πού ἀποδίδουν καὶ διερμηνεύουν τὸ εὐρύτερον θεολογικὸν πλαίσιον τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἀφηγήσεων.

216. Βλ. ἄνωτ. 55.

περὶ τοῦ Σαββάτου ἐντολὴν διὰ τὴν παράβασιν τῆς ὁποίας ἐπιβάλλεται καὶ αὐτὴ ἡ θανατικὴ ποινή²¹⁷.

Οὕτως, ἐὰν ὁ Ἡθικὸς Δεκάλογος συνιστᾷ τὴν καρδίαν τῆς ΠΔκῆς Νομοθεσίας, ἡ δ' ἐντολὴ περὶ τῆς γενικῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου ἀποτελεῖ τὸ ἐπίκεντρον τῆς ΠΔκῆς Νομοθεσίας, λόγῳ τῆς καθ' ὅλου θέσεώς της εἰς τὸν Δεκάλογον, τ.ἔ. ὡς ἐπαναλαμβάνουσα καὶ περιέχουσα ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ αὐτὴν τὴν ἀ' ἐντολὴν τοῦ Δεκαλόγου²¹⁸.

Εἰδικώτερον δὲ ὡς πρὸς τὴν δ' ἐντολὴν ἐπισημαίνεται ἡ διατύπωσις «ἵνα ἀναπαύσῃται ὁ παῖς σου καὶ ἡ παιδίσκη σου ὡ σ π ε ρ καὶ ἰ σ ὺ» ὡς ἐκφράζουσα τὴν ἰσότητά καὶ ἰσοτιμίαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς μίαν ἐποχὴν, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει. βασικῶς ἡ δουλεία καὶ ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἐξάρτησις, ἐν εἶδει ἐμπορικῶ ἀντικειμένου (res), αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὰ προηγηθέντα, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωυσέως ἀποδίδεται ὑψίστη ταπεινοφροσύνη, αὕτη συνδέεται λογικῶς μὲ τὸ κέντρον τοῦ Νόμου τῆς Π. Διαθήκης καὶ δὴ μετὰ τῆς ὡς ἄνω ἐκφράσεως «ὡσπερ καὶ σὺ». Διὰ τῆς τελευταίας αὐτῆς ἐκφράσεως καθορίζεται ὅχι ἡ θεωρητικὴ, ἀφηρημένη καὶ ἀόριστος ἰσοτιμία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἡ οὐσιαστικὴ μεταξὺ αὐτῶν ἰσότης καὶ ἀδελφότης ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινῆς των ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίας. Ἐντεῦθεν ἡ ταπεινότης τοῦ φρονήματος τοῦ ἀνθρώπου ἐπιβάλλεται ἀντικειμενικῶς καὶ αὐτὸς ὁ Νόμος τίθεται ἐπακριβῶς ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ταπεινοφροσύνης, εἰς τὸ ὁποῖον συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ γνωστὴ συμπεριφορὰ τοῦ Μωυσέως πρὸς τοὺς δοκιμαζομένους συμπατριώτας του ἐν Αἰγύπτῳ.

Πρὸς τούτοις ὁμιλῶν ὁ Χρυσόστομος περὶ ταπεινοφροσύνης προτρέπει ἐντόνως καὶ ποικιλοτρόπως τοὺς πιστοὺς τόσον εἰς β' ἐνίκον, ὅσον καὶ εἰς ἀ' πληθυντικὸν πρόσωπον: «Ἀναλόγισαι τὴν φύσιν σου καὶ τὴν κατασκευὴν, καὶ ἀρκεῖ σοι τοῦτο πρὸς τὸ κατεστάλλθαι διηνεκῶς»²¹⁹ καὶ «ἐννοήσωμεν ἡμῶν τὴν φύσιν, ἀναλογισώμεθα τὰ ἁμαρτήματα, μάθωμεν τίνες ἐσμέν, καὶ ἀρκεῖ τοῦτο εἰς πάσης ταπεινοφροσύνης ἡμῖν ὑπόθεσιν. Οὗτος γὰρ μάλιστα ἐστὶν ὁ ἑαυτὸν εἰδῶς, ὁ μηδὲν ἑαυτὸν εἶναι νομίζων»²²⁰ καὶ ἐπίσης τὸ εὐαγγελικόν· «Δεῦτε γάρ, φησί, μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ»²²¹. Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς αὐτογνωσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς κατανοήσεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς φθαρτῆς «φύσεως» καὶ «κατασκευῆς» του. Ἡ αὐτογνωσία αὕτη ἐκφράζεται καὶ ἐπιγραμματικῶς ἀποτυποῦται εἰς τὴν γνωστὴν ὁμολογίαν τοῦ Πατριάρχου,

217. Βλ. Ἐξ. 31,14.

218. Βλ. Κ. Σ. Β λ ά χ ο υ, Τὸ Σάββατον ὡς ἔκφρασις τῶν ἀνθρωπιστικῶν κατευθύνσεων τῆς Π. Διαθήκης, Ἀθήναι 1981.

219. Ἐκλογαὶ ἐκ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', M i g n e, P.G. 63,617.

220. Ἐνθ' ἄνωτ., 63,618.

221. Αὐτόθι.

ή όποία όμως έπισημαίνεται, ότι περιλαμβάνει ούσιαστικώς τόσο την περι άυτογνωσίας και ταπεινοφροσύνης αντίληψιν τοῦ πιστοῦ, ὅσον και αὐτήν την περι πίστεως διδασκαλίαν τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου. Ἡ έννοιολογική συνάρτησις εἶναι προφανής. «Όταν οὖν εἰς έννοιαν ἔλθης θαύμασαι σαυτὸν ἐπὶ ταπεινοφροσύνη, έννόησον τὸν Δεσπότην σου ποῦ κατήλθεν, και οὐκέτι θαυμάσεις σαυτὸν»²²². Ἀποβαίνει δηλ. ἡ ταπεινοφροσύνη ἐπὶ τοῦ προκειμένου προϋπόθεσις τῆς άυτογνωσίας, ἀλλά και τῆς θεογνωσίας ἀπὸ μέρους τοῦ ανθρώπου.

Κατὰ ταῦτα, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἥτις κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἐκφράζεται βασικῶς διὰ τῆς γνωστῆς ὁμολογίας, ὄχι μόνον συνιστᾷ τὸ βᾶθρον τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν πιστῶν ἐν ἠθικῇ έννοίᾳ, ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἀναδεικνύεται θεμελιώδης προϋπόθεσις και οὐσιώδης παράγων κατανοήσεως τῆς καθ' ὅλου Ἱερᾶς Ἱστορίας, τὴν ὁποίαν διέπει κατ' ἀδιάκοπον συνέχειαν. Εἰδικώτερον δὲ ὡς πρὸς τὴν ὁμολογίαν «Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ και σποδὸς» παρατηρεῖται συμπερασματικῶς, ὅτι αὕτη και τὸ καθ' ὅλου έννοιολογικὸν περιεχόμενον τῆς άποβαίνει, κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ὁ κλασικὸς τύπος και ἡ καθ' αὐτὸ βιβλικῇ ὁμολογία, ὑπὸ τὴν ὁποίαν νοεῖται ἡ έννοια τῆς ταπεινοφροσύνης εἰς τὴν Π. Διαθήκην. Ἄλλως, νομίζομεν, ὅτι ἡ γνωστῇ ὁμολογία «Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ και σποδὸς» άποβαίνει, κατὰ τὸν Χρυσόστομον, συνώνυμος τῆς έννοίας τῆς ταπεινοφροσύνης²²³.

222. Ἐπισημαίνεται ἐπίσης εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ κειμένου ἡ άναφορὰ εἰς τὸ ἔργον τῆς θείας Χάριτος: «οὐδὲ ἐπαινήσεις, ἀλλά και καταγελάσεις σαυτοῦ, ὡς οὐδὲν πεποιηκότος» (Αὐτόθι).

223. Βλ. Ἐκλογαὶ ἐκ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', M i g n e, P.G. 63,615-6.

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ — ΠΡΟΟΠΤΙΚΑΙ.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν κατεβλήθη προσπάθεια νὰ κατανοηθοῦν αἱ συνθῆκαι καὶ αἱ προϋποθέσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας προσεγγίζονται ἀπὸ μέρους τοῦ Χρυσοστόμου αἱ ἐπαγγελίαι τῆς Π. Διαθήκης. Βάσει τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν καθορίζονται αἱ πνευματικαὶ δυνατότητες καὶ ὁ ἠθικὸς ἐξοπλισμὸς τοῦ πιστοῦ διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς Βιβλικῆς Ἱστορίας. Ἡ δὲ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ θεολογικὴ ἐνδεχομένως προσφορά τῆς παρούσης ἐργασίας συν-οψίζονται ὡς ἀκολουθῶς.

α) Εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τῆς θέσεως καὶ τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τῶν ἐναυῦθα ἐξεταζομένων κειμένων ἐντὸς τοῦ συνόλου τῶν σχετικῶς πρὸς τὰς ἐπαγγελίας Ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου. Εἰδικώτερον ἡ ἐνδεχομένη προσφορά τῆς παρούσης ἐρεύνης ἔγκειται εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ ἐπισήμανσιν τῆς εἰσαγωγικῆς θέσεως τῶν δύο πρώτων παραγράφων τῆς ΛΑ' Ὁμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν Γένεσιν, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀφοροῦν τόσον εἰς τὸ σύνολον τῶν περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν Ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀπαρχὴν ἢ ἄλλως τὴν ἀφετηρίαν τῆς Ἱστορίας τῆς Π. Διαθήκης, ὡς αὕτη διαγράφεται εἰς τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως, τ.ε. ὑπὸ τὴν γνωστὴν διάκρισιν τῆς Πρωτοῖστορίας ἢ τῆς ἀρχεγόνου Ἱστορίας (Urgeschichte, Γεν. 1-11) καὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Πατριαρχῶν (Γεν. 12-50).

β) Ἐπισημαίνεται ἐπίσης ἡ ὁμολογία τοῦ Πατριάρχου «Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός», ἡ ὁποία καίτοι ἀπαντᾷ εἰς τὰς μετὰ τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Γεν. 12 ἀφηγήσεις περὶ τοῦ Ἀβραάμ (Γεν. 18,27), ἐν τούτοις φορτίζεται αὕτη ἐννοιολογικῶς οὕτως, ὥστε νὰ φέρῃ ὅλον τὸ βάρος τῶν σχετικῶν μετὰ τὴν ταπεινοφροσύνην ἐννοιῶν. Οὕτω τὸ ἐκζητούμενον ταπεινὸν φρόνημα καὶ ἡ συνιστωμένη λιτότης τῆς ζωῆς τοῦ πιστοῦ ἐπιβάλλονται εἰς αὐτὸν ὄχι μόνον ἐξ ἐπόψεως ἠθικῆς, ἀλλ' ἐπίσης ἀντικειμενικῶς ὑπὸ τὸ πρῆσμα τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὴν φθαρτὴν καὶ τὴν παροδικὴν φύσιν τῆς ὑπάρξεώς του.

γ) Ἡ ἔκφρασις «Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός» κέκτηται μὲν τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς ὁμολογίας τοῦ Πατριάρχου εἰς τὴν συνάρτησιν αὐτῆς μετὰ τῶν ἐπαγγελιῶν καὶ τῆς καθ' ὅλου Ἱστορίας τῆς Π. Διαθήκης, ὑποδηλοῖ δ' ἐπίσης τὴν διάκρισιν ἢ ἄλλως ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς προσωπικῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου διαπιστώσεως. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅμως, ἀπὸ τὰ σχετικὰ

κείμενα και τὸ καθ' ὅλου πνεῦμα τοῦ Χρυσοστόμου παρατηρεῖται, ὅτι καίτοι ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει και ἀποδέχεται ὡς ἀναμφισβήτητον ἀλήθειαν τὴν φθορὰν και τὴν παροδικότητα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, παρὰ ταῦτα κατανοεῖ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα μονομερῶς ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους, ἐθελουφυλῶν ὡς πρὸς τὸν ἑαυτὸν του και ἀρνούμενος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τὴν συμπεριφορὰν του, νὰ δεχθῆ ἔμπράκτως τὴν προσκαιρότητα τῆς προσωπικῆς του ζωῆς. Ἐξ ἄλλου και αὐτὴ ἡ θεϊκὴ ἐντολή, «Ἐξελθε ἐκ τῆς γῆς σου... εἰς τὴν γῆν, ἣν ἄν σοι δεῖξω»²²⁴, πού συνιστᾷ τὸ προοίμιον τῶν ἐπαγγελιῶν, ὅσον και ἐάν κατὰ τὸ πρῶτον αὐτῆς σκέλος, «Ἐξελθε ἐκ τῆς γῆς σου», ἀναφέρεται εἰς τὴν πατρικὴν γῆν ἢ και τὴν γῆν τῶν πατέρων, ἐν τούτοις, φρονοῦμεν, ὅτι διὰ τῆς ὡς ἄνω ἐντολῆς καλεῖται οὐσιαστικῶς ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐγκαταλείψῃ και ἀπαρνηθῆ τὴν γῆν, ἐν ὅψει ἢ ἐντὸς τῆς προοπτικῆς μιᾶς ἄλλης ἀπροσδιορίστου γῆς, ἢ ὅποια ὑπερβαίνει ἐννοιολογικῶς και αὐτὰς τὰς γνωστὰς ὡς πρὸς τὴν γῆν θεϊκὰς διαβεβαιώσεις, τ.ἔ. «εἰς τὴν γῆν, ἣν ἄν σοι δεῖξω»²²⁵ και «τῷ σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν ταύτην»²²⁶. Ὑφίσταται δηλ. ἐν προκειμένῳ, ὡς και ἄλλαχού ἐσημειώθη, μία μεταφυσικὴ διάστασις και νοσηματοδοσία τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος.

Γενικώτερον πως σκιαγραφεῖται ἐνταῦθα ἡ ὁδός, τὴν ὁποῖαν πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ ὁ πιστὸς διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του ἀπὸ τὰ «γῆινα» δεσμὰ και τὴν ἠθικὴν καταξίωσιν τῆς ὑπάρξεώς του²²⁷.

δ) Ἐξ ἄλλου, ἡ ταπεινοφροσύνη συνιστᾷ τὴν ἠθικὴν ἐπιλογὴν τοῦ πιστοῦ, τ.ἔ. τὴν ἀκριβῆ και ὄριμον πνευματικὴν ἐκτίμησίν του περὶ τῆς ἀξίας τῶν ὑλικῶν και ἐγκοσμίων, ὡς και τὸν ὄραματισμὸν τῶν ὑπερκοσμίων και οὐρανίων. Πρὸς τοῦτο ἡ ἠθικὴ ἐπαγρύπνησις εἶναι κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἐντονος και συνεχῆς, ἐπιστεγαζομένη δὲ ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ φρονήματος τοῦ πιστοῦ τελεῖ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς συγκρίσεως και τῆς ἀντιπαραθέσεως τῶν ἐγκοσμίων, ἐπιγείων, γῆινων, ὑλικῶν, φθαρτῶν και προσκαιρῶν πρὸς τὰ ὑπερκόσμια, ὑπέργεια, πνευματικά, ἀφθαρτα, οὐράνια, ἀναλλοίωτα και αἰώνια. Ὁ ὄραματισμὸς δηλ. τῶν «αἰώνιων» και «οὐρανίων», ὁ ὁποῖος ἀποβαίνει συγχρόνως ὑπαρξιακὴ ἀνάτασις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν ἐρμηνεύει, νομίζομεν, τὰς ἐκάστοτε θείας ἐμφανίσεις εἰς τοὺς δικαίους τῆς Π. Διαθήκης, ὡς οἶονεὶ ἀπάντησιν τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτοὺς ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπαρξιακὸν τοῦτο αἶτημα τοῦ ἀνθρώπου γενικώτερον.

224. Γεν. 12.

225. Αὐτόθι.

226. Γεν. 12,6. Γενικώτερον πως πρβλ. τὰ περὶ τῆς τυπολογικῆς και ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τοῦ μάρτυρος Ἰουστίνου ἀναγραφόμενα ἐν Ἰ. Παναγοπούλου, Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων, 168 ἐξ.

227. Πρβλ. Π. Χ. Ἀνδριόπουλου, Τὸ κείμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης, 652.

ε) Ἀξιολογοῦντες θεολογικῶς τὰ προηγηθέντα, ἐπισημαίνομεν εἰδικώτερον τὴν τοποθέτησιν τῆς ταπεινοφροσύνης εἰς τὸ πρῶτον μὸλις βῆμα τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας, τ.ἔ. τῶν «ἐπαγγελιῶν» πρὸς τὸν Ἀβραάμ. Ὡς γνωστὸν αἱ «ἐπαγγελίαι» αὐταὶ τίθενται εἰς τὸ μεταίχμιον τῆς Πρωτοῖστορίας καὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Πατριαρχῶν κατὰ τὸ βιβλικὸν κείμενον, διὰ τῆς προετοιμασίας μάλιστα τῶν ἐπαγγελιῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων χωρίων²²⁸ τοῦ Γεν. 11. Θεωροῦμεν τὴν τοποθέτησιν αὐτὴν ὡς τὴν κλεῖδα οὐσιαστικῶς διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἐρμηνευτὴς διανοίγει τὴν θύραν τῆς Π. Διαθήκης, εἰσέρχεται καὶ ἐν συνεχείᾳ παρακολουθεῖ τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς Βίβλου. Ἄλλως τὸ «ταπεινὸν φρόνημα» ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν ἢ τὸν προθάλαμον διὰ τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν βιβλικῶν κειμένων. Τοῦτο, καθ' ὅσον ἡ ταπεινοφροσύνη ὀριοθετεῖ τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεὸν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν νοητικῶν δυνάμεων του, προκειμένου νὰ κατανοήσῃ οὗτος τὸ μέγεθος καὶ τὸ εὖρος τῶν ὑπαρξιακῶν του δυνατοτήτων.

Τοιοιούτρόπως τὸ ταπεινὸν φρόνημα ὑποβοηθεῖ τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κατανόησιν τῆς πίστεώς του μέσῳ τῆς ἀναγνωρίσεως ἀπὸ μέρους του, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς εὐτελείας καὶ τῶν περιορισμῶν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ συλλάβῃ τὰ τῆς οὐσίας ἢ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὰ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν σχεδίων τοῦ Θεοῦ.

Ἐξ ἀφορμῆς δὲ τῆς ἀντιτριαδικῆς αἰρέσεως τῶν Ἀνομοίων παρατηρεῖται, ὅτι ὁ πιστὸς διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς ἐκτιμῆσεως τῶν πνευματικῶν του ἱκανοτήτων εἰς τὸ περιγράμμα τῆς προσωπικῆς του μετριοπαθείας καὶ ταπεινοφροσύνης προετοιμάζεται καὶ διευκολύνεται εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τ.ἔ. τοῦ ἀπ' αἰῶνος μυστηρίου τῆς θείας ταπεινώσεως. Γενικῶς δὲ ὁ πιστὸς μέσῳ τῆς ταπεινοφροσύνης ὀλοκληρῶνει τὴν πίστιν του καὶ γνωρίζει «τὴν ἀλήθειαν», πού διέπει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ τὴν Ἱστορίαν καθ' ὅλου. Ἐπὶ τούτοις, ὁ ἀείμνηστος Ν. Νησιώτης στρέφεται βεβαίως περὶ τὸν ἄξονα τῆς Χριστολογίας καὶ παρατηρεῖ προσφυῶς: «Ἡ Χριστολογία εἶναι ἡ βάση, τὸ Α τοῦ Ω, δηλαδή τῆς τελικῆς πλήρωσης καὶ κρίσης τῆς Ἱστορίας». Τοῦτο βεβαίως «μὲ κέντρο τὴν Ἐνσάρκωση, τὸ Σταυρὸ καὶ τὴν Ἀνάστασιν», καθ' ὅσον «ἡ Χριστολογία εἶναι ὁ προάγγελος τῆς ἐσχατολογίας»²²⁹.

στ) Πρὸς τούτοις, παρὰ τὴν κατὰ βάσιν θεώρησιν καὶ χρησιμοποίησιν εἰς τὸ πατερικὸν κείμενον τῶν ὄρων «ταπεινοφροσύνη» καὶ «μὴ

228. Βλ. Γεν. 11,27-32, ὡς καὶ εἰσαγωγικῶς εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν, σελ. 11 ἐξ.

229. Βλ. Ν. Νησιώτης, Ἐνσάρκωση, πολιτικὴ Θεολογία καὶ Εἰρήνη, ἐν ΑΝΗ-ΣΥΧΙΕΣ, Τριμηνιαῖο περιοδικὸ τοῦ Χριστιανικοῦ Ὁμίλου Φοιτητῶν καὶ Ἐπιστημόνων, Ἀθήνα 10/40-43, 1990, 8.

μέγα φρονεῖν» ὡς συνωνύμων, ἐν τούτοις δέον νὰ ἐπισημανθῆ, ὅτι ἡ ταπεινοφροσύνη, ὑπὸ τὴν γνωστὴν ἔννοιαν τῆς μετριοπαθείας ἢ τοῦ «μετριά-ζειν» καὶ τῶν λοιπῶν ταυτοσῆμων ἐννοιῶν, ἵσταται βεβαίως ἐννοιολογικῶς ἄντικρυς καὶ εἰς ἀντίθεσιν πάντοτε πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπερφηφανείας καὶ τοῦ «μέγα φρονεῖν», ἀλλ' ὅμως ἵσταται ἐπίσης εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ «μὴ μέγα φρονεῖν». Τοῦτο καθ' ὅσον ἡ ταπεινοφροσύνη συνιστᾷ ἓνα ὄρον, ὁ ὁποῖος ἔχει ἓνα πολυσῆμαντον ἐννοιολογικὸν περιεχόμενον. Τὸ «μὴ μέγα φρονεῖν» ὅμως συνιστᾷ πλέον τούτου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προεκτεθέντων καὶ παρὰ τὴν σχετικὴν ἐννοιολογικὴν διάκρισιν ἔναντι τοῦ «μέγα φρονεῖν», μίαν, τρόπον τινά, ἱστορικὴν διαπίστωσιν, ποὺ λαμβάνει χώραν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας καὶ συγχρόνως καὶ βασικῶς ἀποτελεῖ μίαν ἠθικὴν πρότασιν, σύστασιν καὶ προτροπὴν πρὸς τοὺς πιστοὺς διὰ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ «μέγα φρονεῖν».

Δέον, ὡς πρὸς τοῦτο, νὰ μὴ λησμονῆται, ὅτι τὸ κείμενον ἀπευθύνεται πρὸς πνευματικὸς ἀνθρώπους κάποιας τοῦλάχιστον «κορυφῆς τῆς ἀρετῆς» ἢ καὶ ἀκόμη κάποιου πνευματικοῦ κύρους, δηλ. πρὸς ἄτομα ποὺ ἀντιλαμβάνονται, τοῦλάχιστον θεωρητικῶς, τὰς καταστροφικὰς συνεπειὰς τῆς «οἰήσεως» διὰ τὸ χριστιανικὸν ἦθος καὶ τὰ ὁποῖα παρὰ ταῦτα δὲν ξεπερνοῦν τὸν σκόλοπα τῆς ἐγωπαθείας, εἰς πλήρη μάλιστα ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ὅσα θεωρητικῶς τὰ ἄτομα αὐτὰ ἀποδέχονται καὶ διὰ τῶν λόγων υἰοθετοῦν. Βεβαίως κρίνεται ὡς παράδοξον τὸ γεγονός τῆς ἠθικῆς αὐτῆς ἀντινομίας καὶ συνυπάρξεως τῶν δύο αὐτῶν καταστάσεων μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, τῆς ὁποίας τὸ βάθος κρίνεται ὡς ὄντως ἀπύθμενον!

Ἐξ ἄλλου, ἂν καὶ εἰς τὰ ὄρα τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου ἡχοῦν ὄχι εὐχαρίστως αἱ λέξεις τῆς «διαβολῆς» καὶ κυρίως τοῦ «διαβόλου», παρὰ τὴν ρητὴν σχετικὴν ἀναφορὰν τοῦ πατερικοῦ κειμένου καὶ τὴν ἐπίσημον ἐπ' αὐτοῦ βιβλικὴν διδασκαλίαν, ἐν τούτοις ὁ εὐρύτερον σκεπτόμενος ἐρευνητὴς διερωτᾶται σήμερον, παρὰ τοὺς ὡς ἄνω ἐνδοιασμοὺς καὶ τὰς ἐπιφυλάξεις του, διὰ τὸ ποῖος ἄλλος ἐκτὸς τοῦ προαναφερθέντος διαβολέως δύναται νὰ ὑποσκάπτῃ καὶ νὰ συμβάλλῃ εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτῆς τῆς ἀντινομίας καὶ ἀντιφάσεως ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἐπισημαίνεται, ὅτι μέσῳ τῆς παρατηρουμένης ἀντινομίας εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἦθος τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ὑπονομεύεται τόσον ἡ ἠθικὴ ὑπόστασις, ὅσον καὶ ἡ καταξίωσις τοῦ πιστοῦ, δι' αὐτῶν μάλιστα «τῶν τῆς ἀρετῆς ἔργων»! Πρόκειται ὄντως περὶ τῆς κατ' ἐξοχὴν διαβολῆς! Ὁ αἰοιδίμος διδάσκαλός μας Π. Ι. Μπρατσιώτης, ἐρμηνεύων τὴν «πρώτην ἀγάπην» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐφέσου εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου (2,4) καὶ ἔχων τὴν ἐμπειρίαν, ὅτι «Ὁρθοδοξία δὲν σημαίνει ἀπαιρητήτως καὶ ὀρθοπραξίαν», προσφυῶς παρατηρεῖ: «Ἴσως δὲ ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτῆ (τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐφέσου) ἀπὸ τῆς πρώτης ἀγάπης νὰ μὴ ἦτο ἄσχετος πρὸς τὸν ὑπέρμετρον ζῆλον κατὰ τῶν ἀνωτέρω

μνημονευομένων κακῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ψευδοαποστόλων, καὶ δὴ πρὸς τὴν μετὰ τοιοῦτου ζήλου συνδυαζομένην πολλάκις οἴησιν, ἥτις ἀμαυρώνει τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν καὶ ἀποστερεῖ τὸν πιστὸν τοῦ κυριωτάτου αὐτοῦ γνωρίσματος ὡς χριστιανοῦ»²³⁰.

ζ) Ἐπίσης, ἡ πατερικὴ διδασκαλία εἰς τὸ σύνολόν της χαρακτηρίζεται διὰ τὰς ἠθικὰς, πνευματικὰς ἢ καὶ κοινωνικὰς ἐπιδιώξεις της ἐν σχέσει πρὸς τοὺς πιστούς. Ἐπισημαίνεται, ὅμως, ὅτι ἐνταῦθα δὲν ἰστάμεθα πρὸ μιᾶς ἀπλῆς ἠθικῆς διδασκαλίας, ἢ ὅποια περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν πνευματικὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν χωρὶς νὰ ἐπιδεικνύει περαιτέρω εὐρύτερον διαφέρον, ἀλλὰ πρὸ μιᾶς ἐνεργοῦ θεολογικῆς γνωσιολογίας, τ.ἔ. μιᾶς θεολογικῆς δυναμικῆς ἢ ἄλλως δυναμικῆς τῶν θεολογικῶν ἐνοιῶν καὶ ἰδεῶν, ἱκανῆς νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ρυθμίση τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας. Ἡ θεολογικὴ αὐτὴ γνωσιολογία ἢ θεολογία συγκροτεῖται ἀπὸ μίαν σειρὰν θεολογικῶν ὄρων καὶ ἐνοιῶν, πού μὲ τὰς ἠθικὰς ἀπαιτήσεις, τὰς ὁποίας ἐπιβάλλουν εἰς τὸν πιστὸν ἐπιδιώκουν τὴν σύνθεσιν τῆς πνευματικῆς φυσιογνωμίας καὶ τὴν καθοδήγησιν τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ τελευταίου.

Κατὰ συνέπειαν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα ἀπλῶς καὶ μόνον περὶ μιᾶς ἠθικῆς ἢ ἔστω ἠθικοπλαστικῆς καὶ πνευματικῆς ἀπόψεως περὶ ταπεινοφροσύνης, ἀλλὰ περὶ τῆς δημιουργίας μιᾶς συγκεκριμένης ἐσωτερικῆς καταστάσεως, μιᾶς ἐσωτερικότητος ὡς ἐνσυνειδήτου πραγματικότητος καὶ ἐσωτερικῆς δημιουργίας τοῦ πιστοῦ, ἀποσκοπούσης εἰς τὴν πραγμάτων τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας. Κατὰ ταῦτα δὲν πρόκειται ἐπίσης περὶ μιᾶς μεμονωμένης θεολογικῆς διαστάσεως, ἀλλὰ περὶ ὁλοκλήρου τῆς Θεολογίας καὶ δὴ ὡς ἐφρημοσμένης τρόπον τινὰ ἐπιστήμης, ἢ ὅποια ὑπηρετεῖ συγκεκριμένως τὸ κοινωνικὸν σύνολον.

Ἐντεῦθεν ἡ ἐσωτερικότης τοῦ πιστοῦ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν βίωσιν τοῦ ταπεινοῦ φρονήματος, τὸ ὁποῖον ἀναδεικνύεται οὕτω τὸ οὐσιωδέστερον στοιχεῖον τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας καὶ πνευματικότητος. Πιθανολογεῖται δὲ καθ' ἡμᾶς, ὅτι τὸ περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης κήρυγμα τοῦ Χρυσοστόμου, ἢ καὶ γενικώτερον ἢ Ὁρθόδοξος Θεολογία, ὑπεβηθήθη οὐσιαστικῶς καὶ προήχθη ἱστορικῶς εἰς τὴν κατανόησιν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἐννοιολογικοῦ εὗρους ὡς καὶ τὴν καθ' ὅλου ἀνάπτυξιν τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τῆς ταπεινοφροσύνης ἐκ τῶν ποικίλων ἀντιθέσεων καὶ προστριβῶν, πού ἐδημιουργοῦντο δυστυχῶς ἢ ἀκριβέστερον δὲν ἔλειψαν ἀείποτε ἀπὸ τὸν θεολογικὸν καὶ Ἐκκλησιαστικὸν χώρον. Βεβαίως, αἱ ἀπόψεις αὐταὶ εἰς τὸ σύνολόν των

230. Βλ. Π. Ι. Μπρατσιώτου, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, Κείμενον, Εἰσαγωγή-Σχόλια-Εἰκόνες, Ἐν Ἀθήναις 1950, 87.

άποβαίνουν καθοριστικά δια τήν αξιολόγησιν τοῦ ταπεινοῦ φρονήματος τοῦ πιστοῦ, καί δὴ ὡς στοιχείου ἀποδεικτικοῦ τῆς προετοιμασίας καί τῆς πνευματικῆς ικανότητός του δια τήν παρακολούθησιν ὑπ' αὐτοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Π. Διαθήκης γενικώτερον καί τήν διείσδυσιν πρὸ παντός εἰς τὸ νόημα ἢ τήν ἀντίληψιν τῆς συναρτήσεως τῆς ταπεινοφροσύνης καί τῶν «ἐπαγγελιῶν» εἰδικώτερον.

η) Ὁ Χρυσόστομος, ὡς ἤδη ἐπεσημάνθη, ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς πιστοὺς κάποιας τοῦλάχιστον ἠθικῆς «κορυφῆς» καί πρὸς αὐτοὺς ἀπευθύνει τοὺς λόγους του περὶ ταπεινοφροσύνης, εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὁποίας «ὁ πατριάρχης»²³¹ διακρίνεται καί δὴ μέσῳ τῆς προαναφερθείσης ὁμολογίας του. Ἐπισημαίνεται ὡς πρὸς ταῦτα, ὅτι ἐπιδιώκεται βασικῶς ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συγκεκριμένης, ὡς πρὸς τήν ταπεινοφροσύνην, ἠθικῆς καί πνευματικῆς καθοδηγήσεως τοῦ πιστοῦ. Οὕτως ἐπὶ καί δια τοῦ ταπεινοῦ φρονήματος τοῦ πιστοῦ οἰκοδομεῖται καί ὀργανοῦται τόσον ἡ χριστιανικὴ πίστις καί ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸ σύνολόν της, ὅσον καί ἡ πίστις τῶν ἐπὶ μέρους μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀτόμων. Ὡς γνωστόν, ἐπίσης, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχαν ἐμφανισθῆ εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας σοβαραὶ ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις καί εἶχον δημιουργηθῆ πολωτικαὶ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἐμπόδια εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Εἰδικώτερον δὲ τὸ ταπεινὸν φρόνημα, ὡς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα μαρτυροῦν, εἶχεν εἰς μέγα βαθμὸν ἀγνοηθῆ²³². Βεβαίως, ἐνταῦθα πρόκειται διὰ μίαν ἠθικὴν ἐπισήμανσιν καί συγχρόνως διὰ μίαν παρατήρησιν, ἀλλὰ καί διαπίστωσιν ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ φαινομένου τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ πιστοῦ ἢ ἄλλως ἑνὸς ἠθικοῦ κινδύνου, ποῦ ὑπονομεύει ἀπειλητικῶς καί διαβιβρώσκει συστηματικῶς τὸ χριστιανικὸν ἦθος καί τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸ σύνολόν της.

Εἰς τὸ λεπτόν καί ζωτικὸν τοῦτο διὰ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας σημεῖον ἔχει προφανῶς τὴν θέσιν της ἢ σύνδεσις τῆς ταπεινοφροσύνης μετὰ τῆς γνωστῆς ὁμολογίας τοῦ Πατριάρχου, τ.ἔ. εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας κατὰ τὸν Χρυσόστομον. Ἀναγνωρίζεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τὴν ταπεινοφροσύνην μίᾳ δυναμικῇ, ικανῇ νὰ διασφαλίσῃ τὴν εἰρήνην καί τὴν πρόδοον τῆς πνευματικῆς ζωῆς καί τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ σύνολόν της καί ἐν ταῦτῳ νὰ συντελέσῃ ἀποτελεσμα-

231. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἀβραάμ, ὁ ὁποῖος πρὸ παντός ἄλλου κατέχει τὸν τίτλον αὐτόν. Βλ. «Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καί ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ τοῦ πατρός σου· ἐγὼ καί τὸν πατριάρχην καί τὸν πατέρα τὸν σὸν εἰς τοσαύτην περηφάνειαν ἀυξήθηται πεποίηκα». Ἰωάννου Χρυσόστομου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', Migne, P.G. 63,619.

232. Ἀρκεῖ ὡς πρὸς τοῦτο νὰ συμβουλευθῆ ὁ ἀναγνώστης τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Χρυσόστομου «Ἰνοκентίῳ, ἐπισκόπῳ Ρώμης», Migne, P.G. 52,529-536.

τικῶς εἰς τὴν προσωπικὴν εὐτυχίαν ἐνὸς ἐκάστου τῶν πιστῶν. Ἀποδίδοντες τὸ πνεῦμα τῶν σχετικῶν κειμένων, κρίνομεν καὶ ἐνταῦθα σκόπιμον νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι εἰς τὰ ἐξεταζόμενα κείμενα ὁ λόγος ἀπευθύνεται καὶ ἀφορᾷ εἰς πιστοὺς κάποιας σοβαρᾶς πνευματικῆς ἐπιδόσεως καὶ ἐπιποθοῦντας «τὴν κορυφὴν τῆς ἀρετῆς». Συνεπῶς αἱ θέσεις αὐταὶ συνιστοῦν ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἠθικᾶς, ἀλλὰ καὶ λογικᾶς²³³ προτροπᾶς περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ τοῦ «μέγα φρονεῖν» ἐξ ἀφορμῆς συγκεκριμένων γεγονότων καὶ προβλημάτων, τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται ἡ ἐπίλυσις, διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς εἰρήνης καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας.

θ) Διεισδύοντες ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προηγηθέντων ἔτι περισσότερο εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὰ βιώματα τοῦ ἱ. πατρός, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ συνάρτησις τῆς ταπεινοφροσύνης τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς εὐτελείας καὶ τῆς παροδικότητος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται εἰς τὴν ὁμολογίαν τοῦ Πατριάρχου «Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός», ἀποβαίνει κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἔννοια πρωταρχικὴ καὶ κεφαλαιώδης. Ὡς ἤδη ἐπεσημάνθη, ἡ γνωστὴ ὁμολογία συνιστᾷ ἓνα ἠθικὸν καὶ ἐννοιολογικὸν βᾶθρον, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει πρωταρχικῶς τὰς ἔννοιαι, ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς ταπεινοφροσύνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς «εὐτελείας» τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Φρονοῦμεν, ὅτι ἡ συνάρτησις αὐτὴ συνιστᾷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐννοιολογικὴν ἀφετηρίαν τῆς σκέψεως καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Χρυσοστόμου περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συναρτήσεως αὐτῆς, τὸ μὲν κηρύσσεται ἡ «μετριοπάθεια» καὶ τὸ «ταπεινὸν φρόνημα» τοῦ πιστοῦ, τὸ δὲ ἐπιδιώκεται ἡ «καταστολή» τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ πιστοῦ²³⁴.

Βεβαίως καὶ ἀπὸ σύντομον ἔρευναν δύναται νὰ διαπιστωθῇ, ὅτι καὶ ἄλλοι Διδάσκαλοι καὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εἰς πλεῖστα ὅσα σημεῖα τῶν ἔργων των ἀναφέρονται εἰς τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ δὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φθορᾶς καὶ τῆς προσκαιρότητος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἢ καὶ ἐπίσης μνημονεύοντες τὴν γνωστὴν ὁμολογίαν τοῦ Πατριάρχου. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμως ἔχομεν τὴν γνώμην, ὅτι ἡ θέσις τὴν ὁποίαν προσδίδει ὁ Χρυσόστομος εἰς τὴν ἐν λόγῳ διατύπωσιν εἶναι ἰδιάζουσα καὶ ἡ συνεχῆς μνεῖα καὶ ἀναφορὰ τῆς εἰς τὰς Ὀμιλίαις του ἀποβαίνει ὄλως χαρακτηριστικὴ. Ἄξιον ἐπίσης σημειώσεως τυγχάνει ἐνταῦθα τὸ γεγονὸς τῆς μετ' ἐμφάσεως γενικωτέρας διευρύνσεως τῆς ἔννοιαι τῆς ταπεινοφροσύνης εἰς θέματα κοινωνικῆς καὶ δογματικῆς φύσεως ἐξ ἀφορμῆς τῶν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας ἀναφανειῶν ἀντιθέσεων καὶ αἰρέσεων, ὡς καὶ τῆς εἰδικωτέρας συσχετίσεως τῆς ταπεινο-

233. Πρβλ. τὸν ὅρον «ἀπόνοια», ὁ ὁποῖος σὺν τοῖς ἄλλοις χρησιμοποιεῖται ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ταπεινοφροσύνην. Migne, P.G. 61,16 κ.ά.

234. Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Περὶ ταπεινοφροσύνης», Migne, P.G. 63,615-622.

φροσύνης με αυτήν την αρχήν της 'Ιστορίας της Π. Διαθήκης και δὴ τὰς ἐπαγγελίας πρὸς τὸν Ἀβραάμ ὡς καὶ πλεόνειδικώτερον τὸν Νόμον, μέσω τῆς γνωστῆς «πρώτης θεϊκῆς ἐντολῆς»: «Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου», ἡ ὁποία ἐννοιολογικῶς βαίνει ἐπίσης παραλλήλως πρὸς τὴν ἀ' ἐντολὴν τοῦ Δεκαλόγου, «Ὁ ὕκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροὶ πλὴν ἐμοῦ», καθ' ὅσον εἰς ἀμφοτέρας ἐκζητεῖται ἡ ἀμέριστος πίστις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν.

Οὕτως ἡ ταπεινοφροσύνη ἀποτελεῖ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐσημειώθη, τὴν ἀπαρχὴν καὶ τὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν παρακολούθησιν καὶ τὴν κατανόησιν τῆς 'Ι. 'Ιστορίας, μέσω τῆς ὁποίας ὁ πιστὸς καθίσταται ἱκανὸς διὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ παρόντος καὶ τὴν ἀντίληψιν πρὸ παντὸς τοῦ μέλλοντος τῆς 'Ιστορίας, ἢ θεολογικώτερον πως, μέσω τῆς ὁποίας ὁ πιστὸς δύναται ν' ἀποτιμᾷ ἀντικειμενικῶς τὴν πρόσκαιρον γῆϊνην πραγματικότητα καὶ ὑπερβαίνων οὗτος διὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τὸ βιολογικὸν καὶ ἱστορικὸν παρόν, ὡς προκειμένου περὶ τοῦ Πατριάρχου, νὰ «ξανοίγεται» μέσω τῆς πίστεως εἰς τὴν «προσδοκίαν» τῆς σωτηριολογικῆς προοπτικῆς τῆς 'Ιστορίας καὶ τὴν αἰωνιότητα τοῦ ἐπουρανίου μέλλοντος. Ἐντεῦθεν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐὰν ἡ ἀρχὴ τῆς Πρωτοϊστορίας διὰ τοῦ Γεν. 1,1 ταυτίζεται μετὰ τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, ἡ ἀρχὴ τῆς 'Ιστορίας τῆς Π. Διαθήκης διὰ τοῦ Γεν. 12,1 ἐξ., τ.ἔ. τῆς διαγραφομένης «προσδοκίας» τοῦ πιστοῦ διὰ τῶν ἐπαγγελιῶν, βαίνει παραλλήλως πρὸς τὸ τελευταῖον ἄρθρον τοῦ προαναφερθέντος Συμβόλου. Ἐπισημαίνεται δὲ γενικώτερον, ὅτι ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ πιστοῦ ἀναζήτησις τοῦ σωτηριολογικοῦ μέλλοντος διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐν ταπεινοφροσύνῃ σταθερᾷ «προσδοκίας» ὑπ' αὐτοῦ τῆς τελικῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐπαγγελιῶν οὐδόλως παρεμποδίζεται ἀπὸ τὰς συνήθεις ἢ μὴ δυσκολίας τῆς ζωῆς καὶ πρὸ παντὸς οὐδόλως προσκρούει εἰς ἀδιέξοδα, καθ' ὅσον ἡ ἀναζήτησις αὐτὴ δὲν καταπιέζει, δὲν συντρίβει, δὲν ἀποσυνθέτει καὶ δὲν εὐτελίζει τὸ παρόν τῆς ζωῆς. Ὅπως δὲ ἀντιθέτως, θὰ ἐλέγομεν, ὅτι ἡ ἀναζήτησις αὐτὴ καθοδηγεῖ «μυστικῶς» τὸν πιστὸν διὰ τῆς ἐπιγραμματικῆς καὶ ἱστορικῆς, τρόπον τινά, «πρώτης ἐντολῆς» τῆς 'Ιστορίας τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποκαλύπτουσα ἐν ταῦτῳ εἰς αὐτὸν τὸ ὄνειρον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς διὰ τοῦ «Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου ... εἰς τὴν γῆν ἣν ἄν σοι δείξω».

Πρόκειται δηλ. περὶ μιᾶς καινοτομίας, ἐφ' ὅσον τὸ παρόν καὶ ὁ χρόνος γενικῶς δὲν καταξιοῦνται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μέλλοντος ἢ ἀκριβέστερον τῆς «προσδοκίας» τῆς μελλούσης «συναντήσεως», καθ' ὅσον εἰς τὰ βιβλικὰ κείμενα γίνεται λόγος περὶ τῆς θεϊκῆς ἐντολῆς «Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου», τ.ἔ. τοῦ «ἐξερχομένου». Διευρύνοντες δ' ἐνταῦθα τὴν προοπτικὴν τοῦ θέματος καὶ ὀδηγοῦμενοι οὕτως εἰς εὐρυτέρας ἀποτιμήσεις τῆς ταπεινοφροσύνης, συνηρητέρας μετὰ τὴν γνωστὴν ὁμο-

λογίαν· «Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός», ἐπισημαίνομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ «Πάθους», συνυφασμένην μὲ τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὸν χριστολογικὸν τίτλον «υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»²³⁵. Εἶναι δὲ «γενικὰ ἀποδεκτὴ ἢ ἀποψη σήμερα, ὅτι μία ἀπὸ τῆς κεντρικῆς γραμμῆς τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου εἶναι ἡ ὑπογράμμιση τῆς ἀδυναμίας τῶν μαθητῶν νὰ κατανοήσουν τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸν ρόλο τοῦ Ἰησοῦ ὡς Μεσσίας, ἀδυναμία ποῦ φαίνεται»²³⁶, νομίζομεν, κυρίως, «στὸ ὅτι ἀντιτίθενται στὴν ἰδέα τοῦ πάθους τοῦ Ἰησοῦ»²³⁷. Ἐξ ἄλλου («τὸ Πάθος εἶναι ἡ καθ' ἑαυτοῦ ἀξία τῆς ζωῆς»²³⁸, ἢ γενικώτερον πως «ἡ δοκιμασία... ἀποτελεῖ νόμον τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, μέσον ἐκκαθαριστικὸν ἀσφαλές καὶ ἀπαραίτητον»²³⁹, ποῦ «περνᾷ μέσα ἀπὸ τὸ Σταυρὸν γιὰ τὴν Ἀνάστασιν»²⁴⁰. Ἐνταῦθα πράγματι δὲν πρόκειται διὰ «μιά ἀπλῆ Θεολογία», ἀλλὰ διὰ «μια ἐφαρμοσμένη Θεολογία σύμφωνα μὲ τὸ Χριστολογικὸ δόγμα»²⁴¹, καθ' ὅτι «ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ κέντρον ἐκείνου τοῦ ἐσχάτου γεγονότος, τὸ ὁποῖον περιγράφει ἡ Ἁγία Γραφή»²⁴², ἢ ὁποία μαρτυρεῖ «ὅτι εἰς τοῦτον τὸν κόσμον τὸ πᾶν εἶναι χριστοκεντρικόν»²⁴³. Εὐελπιστοῦντες εἰς μίαν περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ θέματος τῶν ἐπαγγελιῶν, ἐπιθυμοῦμεν νὰ δηλώσωμεν προκαταβολικῶς, ἐπὶ τῇ βάσει βεβαίως τῆς μέχρι τοῦδε διεξαχθείσης ἐρεύνης, ὅτι αἱ ἔννοιαι αὐταί, καὶ βεβαίως τῆς Ἀναστάσεως, περιέχονται εἰς τὴν καθ' ὅλου ἔρμηνείαν τῶν ἐπαγγελιῶν τῆς Π. Διαθήκης.

Κατὰ ταῦτα, μὲ τὸ «ταπεινὸν φρόνημα» τοῦ πιστοῦ «πλημμυρισμένον» ἀπὸ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν προσδοκίαν τοῦ μέλλοντος ἐπιχειρεῖται εἰς τὰ ἐξεταζόμενα εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν κείμενα ἢ λύσεις τῶν προβλημάτων

235. Ὡς πρὸς τὸν τελευταῖον αὐτὸν χριστολογικὸν τίτλον παρατηρεῖται, ὅτι ἡ «παράστασις τοῦ Μεσσία, ὡς υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι εἰλημμένη ἐκ τοῦ Δανιὴλ ζ' 13, ἔνθα ἐμφανίζεται οὗτος θριαμβεύων μετὰ τοῦ λαοῦ του». «Ὅμως εἶναι «Ἀξιον παρατηρήσεως, ὅτι ὡς υἱὸς ἀνθρώπου χαρακτηρίζεται ὁ Μεσσίας μόνον ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις (πρβλ. καὶ Πράξ. ζ' 56), ἔνθα ἐξιστορεῖται ἡ ταπεινὴ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἐμφάνισις». Βλ. Π. Ι. Μ π ρ α τ σ ι ὡ τ ο υ, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, 79. Διὰ τὴν πληρεστέραν κατανοήσιν τοῦ ἔρου «υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» δέον νὰ ληφθοῦν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν τὰ Δ' Ἔσδρα 13 καὶ τὸ ἀποκαλυπτικὸν βιβλίον τοῦ Ἐνώχ τοῦ α' αἰῶνος. Βλ. Δ. Ι. Κ ρ ι κ ὶ ω ν η. Τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, Ἀθήναι 1969, 85.

236. Ι. Κ α ρ α β ι δ ο π ο ὕ λ ο υ, Ὁ ρόλος τοῦ Πέτρου καὶ ἡ σημασία του στὴν Ἐκκλησίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐν «Δελτίῳ Βιβλικῶν Μελετῶν» 10, Νέα σειρά, 1991/1, 50.

237. Ἐνθ' ἄνωτ., 49 ἐξ.

238. Βλ. Ν. Ν η σ ι ὡ τ η, Ἐνσάρκωση, πολιτικὴ Θεολογία καὶ εἰρήνη, 8.

239. Βλ. Π. Ι. Μ π ρ α τ σ ι ὡ τ ο υ, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, 91.

240. Ν. Ν η σ ι ὡ τ η, ἔνθ' ἄνωτ., 8.

241. Αὐτόθι.

242. Βλ. Μ. Τ ο μ ᾶ σ ο β ι τ ς, Τὸ μυστήριον τῆς Θεογονίας καὶ ἡ ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψις ἐν σχέσει πρὸς τὴν Π. Διαθήκην, Ἀθήναι 1991, 29.

243. Αὐτόθι. Πρβλ. ἐπίσης τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἔρμηνευτοῦ χριστολογικὴν θεώρησιν τοῦ β' Ψαλμοῦ, Ἐρμηνεία τοῦ β' Ψαλμοῦ, Ἀθήναι 1991.

και ἡ μεταστροφή τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. "Ἄλλοις λόγοις, ἐπιδιώκεται εἰς τὰ ἐν λόγῳ κείμενα ἡ δημιουργία μιᾶς χριστιανικῆς κοινωνίας ἱκανῆς νὰ κατανοήσῃ τὴν πορείαν τῆς Ἰ. Ἱστορίας «ἐν ταπεινότητι καρδίας» και νὰ ἐκπροσωπήσῃ δυναμικῶς, παρὰ τὴν ἠθικῶς ἀπαιτουμένην ἀπὸ μέρους τῆς μετριοπάθειαν, τὸ ρωμαλέον ἐν τούτοις φρόνημα τῆς ταπεινοφροσύνης, τὸ ὁποῖον ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει περιέχει και ἐκφράζει τὴν ἐλευθερίαν και τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς και τὸ χριστιανικὸν ἦθος ἐν τῷ συνόλῳ του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ.

ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαῖον Διάλογος, Migne, P.G. 6, 472-800.

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, Βιβλίον Δ', Migne, P.G. 7, 973-1118.

ΚΛΗΜ. ΤΟΥ ΑΛΕΞ., Στρωματέων τῶν εἰς ὀκτώ. Λόγος δεύτερος, Migne, P.G. 8, 929-1098.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, Κατὰ Κέλσου, Τόμος ἕβδομος, Migne, P.G. 11, 1421-1520.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Ι., «... Πρὸς Ἀνομοίους περὶ Ἀκαταλήπτου», Λόγος δεύτερος, Migne, P.G. 48, 709-718.

Πρὸς τοὺς οὐκ εἰς δέον χρωμένους τῷ ἀποστολικῷ ρητῷ τῷ λέγοντι, «Εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγέλλεται» καὶ περὶ ταπεινοφροσύνης, Migne, P.G. 51, 311-320.

Ἄομιλία πρὸ τῆς ἐξορίας, Migne, P.G. 52, 427-432.

Ἄομιλία αὐτοῦ ἐπανελθόντος ἀπὸ τῆς προτέρας ἐξορίας, Migne, P.G. 52, 443-448.

Ἐπιστολὴ Ἰννοκεντίῳ ἐπισκόπῳ Ρώμης, Migne, P.G. 52, 529-536.

Ἐπιστολὴ «Τῇ Δεσποίνῃ μου. Τῇ αἰδεσιμωτάτῃ καὶ Θεοφιλεστάτῃ διακόνῳ Ὀλυμπιάδι...», Ἐπιστ. α', Migne, P.G. 52, 549-556.

Ἐπιστολὴ ΠΕ', Λουκίῳ ἐπισκόπῳ, Migne, P.G. 52, 653.

Ἐπιστολὴ ΠΖ', Εὐλογίῳ ἐπισκόπῳ, Migne, P.G. 52, 654.

Ἐπιστολὴ ΠΗ', Ἰωάννῃ ἐπισκόπῳ Ἱεροσολύμων, Migne, P.G. 52, 654-5.

Ἐπιστολὴ ΡΕΒ', Ἀνυσίῳ ἐπισκόπῳ Θεσσαλονίκης, Migne, P.G. 52, 706.

Ἐπιστολὴ ΡΕΗ', Πρόβῃ ἐλευθέρᾳ, ἐν Ρώμῃ, Migne, P.G. 52, 709.

Ἐπιστολὴ ΡΠΗ', Μαρκελλίνῳ, Migne, P.G. 52, 717.

Ἐπιστολὴ ΣΑ', Ἐλπίδιῳ ἐπισκόπῳ, Migne, P.G. 52, 737.

Εἰς τὴν Γένεσιν, Ἄομιλία ΛΑ', Migne, P.G. 53, 282-292.

Ἰπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν, Ἄομιλία ΞΕ', Migne, P.G. 58, 617-626 καὶ Ἄομιλία ΟΒ', Migne, P.G. 58, 667-674.

- Ἑπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστήν, Ὁμιλία ΜΗ', Migne, P.G. 59, 269-274.
 Ἑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ὁμιλία Α', Migne, P.G. 60, 221-228.
 Ἑπόθεσις τῆς πρὸς Κορινθίους πρώτης ἐπιστολῆς, Ὁμιλία Α', Migne, P.G. 61, 11-16.
 Ἑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολήν, Ὁμιλία Ε', Migne, P.G. 62, 213-218.
 Ἑκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, Λόγος Ζ', Migne, P.G. 63, 615-622.

β) ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ.

- ACKERMANN L., Die Beredsamkeit des heil. Johannes Chrysostomus. Würtburg 1889.
 AMAND DE MENDIETA, L' incompréhensibilité de l' essence divine d' après Jean Chrysostome, ἐν Συμπόσιον Studies on St. John Chrysostom. Ἀνάλεκτα Βλατάδων 18, Θεσσαλονίκη 1973.
 ΑΝΔΡΙΟΠΟΥΛΟΥ Π. Χ., Τὸ κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης ὡς ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ στὸ ἐξηγητικὸ ἔργο Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἐν Θεολογία, 1989/2-3, 476-492 καὶ 1989/4, 600-653.
 ΒΑΡΝΑΒΑ, Μητροπολίτου Κίτρους, Ἡ περὶ τῶν Ἁγίων Γραφῶν διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἐν Ἀθήναις 1965.
 BAUER Chr., Der heilige Johannes Chrysostomus und seine Zeit. Zweiten Band. Konstantinopel mit zwei Karten. München MCMXXX.
 ΒΛΑΧΟΥ Κ. Σ., Τὸ Σάββατον ὡς ἔκφρασις τῶν ἀνθρωπιστικῶν κατευθύνσεων τῆς Π. Διαθήκης, Ἀθήναι 1981.
 ΒΟΥΓΑΡΑΚΗ Η., Χριστιανισμὸς καὶ κόσμος. Προσεγγίσεις καὶ τομῆς, Ἀθήναι 1991.
 DACIER Henriette, Saint Jean Chrysostome et la femme chrétienne au IVe siècle de l' Eglise Grecque, Paris 1907.
 ΔΡΑΚΟΝΤΙΔΟΥ Χριστοφ. Ν., Συλλογὴ ἀπηριθισμένη ἐκ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Μεταπεφρασμένη εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς, τόμ. Ι, Ἐν Ἀθήναις 1892.
 FOUYAS M. G., The social message of St. John Chrysostom, Athens 1968.
 GUILLAUMIN E.-L., Problèmes posés aux éditeurs de Jean Chrysostome par la richesse de son inspiration biblique, ἐν Συμπόσιον

- σιον Studies on St. John Chrysostome. 'Ανάλεκτα Βλατάδων 18, Θεσσαλονίκη 1973, 59-76.
- Haidacher Sebastian, Studien über Chrysostomus-Eklogen, ἐν Sitzungsberichte in Wien. Philosophisch-Historische Classe. Band CXLIV. IV. Wien 1902.
- ΖΗΣΗ Θ. Ν., 'Ο ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος ἐν τῇ Οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Ἱερὸν Χρυσόστομον. 'Ανάλεκτα Βλατάδων 9, Θεσσαλονίκη 1971.
- «ΖΩΗΣ», 'Αδελφότητα Θεολόγων, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Ἀθήναι 1932.
- ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., 'Η ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως ἐπὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, Ἀθήναι 1983.
- ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ Κ. Β., Αἱ σχέσεις τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Μ. Ἀθανάσιον. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Οὐατείρων καὶ Μεγάλης Βρεταννίας, ἐν Ἐκκλησία καὶ Θεολογία, Τόμ. Η΄.
- ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ Ι., «Ὁ ρόλος τοῦ Πέτρου καὶ ἡ σημασία του στὴν Ἐκκλησία τῆς Καινῆς Διαθήκης», ἐν Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν 10, Νέα σειρά, 1991/1, 47-66.
- ΚΟΡΝΙΤΣΕΣΚΟΥ Κ. Τ., 'Ο ἄνθρωπισμὸς κατὰ τὸν Ἱερὸν Χρυσόστομον, ἐν Ἀνάλεκτα Βλατάδων 10, Θεσσαλονίκη 1971.
- ΚΡΙΚΩΝΗ Δ. Ι., Τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, Ἀθήναι 1969.
- LECLERCQ J., Les grandes lignes de la Philosophie Morale. Bibliothèque Philosophique de Louvain 4, Louvain (1947) 1964.
- LUTZ J., Die Homilien des heiligen Chrysostomus in einer Auswahl für Seelsorger und zur Privaterbanung. Aus dem Grundtexte übersetzt, Tübingen (1846) 1853.
- MARTIN E. (D' Agde), Saint Jean Chrysostome, ses oeuvres et son siècle. Τόμ. β΄, Paris 1960.
- ΜΠΟΥΜΗ Π. Ι., Ἡ συμβολὴ τῶν ἱερῶν κανόνων εἰς τὴν βεβαίαν διὰ τῆς Ἐκκλησίας σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, Ἀθήναι 1974.
- ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ Π. Ι., Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, Ἐν Ἀθήναις 1950.
- ΝΕΥΡΑΚΗ Ν. Γ., Αἱ ἀλήθειαι τῆς πίστεως κατὰ τὸν Ἁγίον Χρυσόστομον. (Βίος-Κείμενα-Μεταφράσεις-Σύνοψις Δογματικῆς-Εὐρετήριο), Ἀθήναι 1972.
- ΝΗΣΙΩΤΗ Ν., Ἐνσάρκωση, πολιτικὴ Θεολογία καὶ εἰρήνη, ἐν Ἀνησυχίες, Τριμηνιαῖο περιοδικὸ τοῦ Χριστιανικοῦ Ὁμίλου Φοιτητῶν καὶ Ἐπιστημόνων, Ἀθήνα 10/40-43, 1990, 5-11.
- NOWAK Ed., Le chrétien devant la souffrance. Étude sur la pensée de Jean Chrysostome. Théologie Historique 19, Paris 1972.

- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Η. Β., Εισαγωγή εις τὴν ἑρμηνείαν τῆς Γενέσεως ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς σειρᾶς « Ἀπαντα τῶν ἁγίων Πατέρων » (ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἔργα, τόμ. 41), Ἀθήναι 1974.
- ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Ἡ ἑρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων. Οἱ τρεῖς πρῶτοι αἰῶνες καὶ ἡ Ἀλεξανδρινὴ ἐξηγητικὴ παράδοση ὡς τὸν πέμπτο αἰῶνα, Τόμ. α', Ἀθήναι 1991.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Χρ., Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1908.
- STOCKMEIR P., Theologie und Kult des Kreuzes bei Johannes Chrysostomus. Ein Beitrag zum Verständnis des Kreuzes im 4. Jahrhundert. Trierer theologische Studien. Band 18. Trier 1966.
- ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ Χ. Γ., « Διήγησις » τῶν ἀγαθῶν τῆς θεώσεως κατὰ τὸν ἅγιον Συμεῶν τὸν Νέον Θεολόγον, ἐν Ἐκ κ λ. Φά ρ ο ς, Ἐπιστημονικὸν Θεολογικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, Τόμος ΕΖ' (1985-1989), Ἀλεξάνδρεια 1989, 135-172.
- ΤΖΩΡΤΖΑΤΟΥ Β., Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, Ἐν Ἀθήναις 1952.
- ΤΟΜΑΣΟΒΙΤΣ Μ., Τὸ μυστήριον τῆς Θεογνωσίας καὶ ἡ ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψις ἐν σχέσει πρὸς τὴν Π. Διαθήκην, Ἀθήναι 1991.
- ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Ἐρμηνεία τοῦ β' Ψαλμοῦ, Ἀθήναι 1991.
- TUPCHI NICOLA, La figura morale di san Giovanni Crisostomo, ἐν Χ ρ υ σ ο σ τ ο μ ι κ ᾶ, Studi e Ricerche intorno a S. Giovanni Crisostomo. A cura del comitato per il XV° centenario della sua morte, Roma 1908.
- ΧΡΗΣΤΟΥ Π. Κ., Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Οἱ περὶ Ἱερωσύνης λόγοι. Εἰσαγωγή-κείμενον-μετάφρασις-Σχόλια, Θεσσαλονίκη 1960.
- ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ. Εἰσαγωγή-Κείμενον-Μετάφρασις-Σχόλια, Ἐν Ἀθήναις 1953.
- ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΙΚΑ, Studi e ricerche intorno a S. Giovanni Crisostomo. A cura del comitato per il XV° centenario della sua morte. Roma 1908.
- YOUNG FR. M., From Nicaea to Chalcedon. A Guide to the Literature and its Background. London (1983) 1988.
- ZIMMERLI W., Grundriss der alttestamentlichen Theologie, Theologische Wissenschaft, Band 3, Stuttgart 1972. Ἑλλην. μετάφρασις ὑπὸ Β. Π. Σ τ ο γ ι ᾶ ν ν ο υ, Ἐπίτομη Θεολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Κέντρο Βιβλικῶν Μελετῶν « Ἄρτος Ζωῆς », Ἀθήνα 1961.